

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.

For professors, scientists, PhD students and students.

Освещены актуальные проблемы международных отношений, вопросы современной системы международного права, особенности развития мирового хозяйства и международных экономических отношений.

Для преподавателей, научных сотрудников, аспирантов и студентов.

Відповідальний за випуск – А.С. Нанавов, канд. екон. наук, доц.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	М.С. Дорошко, д-р іст. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	В.В. Копійка, д-р політ. наук, проф.; А.С. Нанавов, канд. екон. наук, доц. (заст. відп. ред.); М.П. Хмара, канд. екон. наук, доц. (відп. секр.); А.Ю. Хлистун, канд. політ. наук (відп. секр.); С.Д. Білоцький, д-р юрид. наук, проф.; Гастон Еспіноза, д-р іст. наук, проф.; П.М. Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф.; М.О. Медведєва, д-р юрид. наук, проф.; Н.О. Піпченко, д-р політ. наук, проф.; Н.В. Резнікова, д-р екон. наук, проф.; К.В. Смирнова, д-р юрид. наук, проф.
Адреса редколегії	Інститут міжнародних відносин, вул. Ілленка, 36/1, Київ-119, 04119 ☎ (38044) 481 44 14
Затверджено	Вченою радою Інституту міжнародних відносин 25.02.20 (протокол № 8)
Атестовано	Включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук. Наказ Міністерства освіти та науки України №241 від 09.03.2016
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" (кімн. 43), 6-р Тараса Шевченка, 14, Київ, 01030 ☎ (38 044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Балюк В., Дорошко М. Релігійний чинник у гібридній війні Росії проти України	5
Кондратенко О. Балто-Чорноморська співдружність: витоки та стратегічні можливості для України	11
Гавриленко І. Місце "м'якої сили" у стратегіях національної безпеки США	17
Белоусова Н., Міфтахов Б. Європейська політика сусідства: корупція як один із чинників переходу від "кільця друзів" до "кільця вогню"	22
Даниленко С., Фурсай О. Деструктивний інформаційний вплив на соціально-політичні процеси (на прикладі Франції)	25
Черкас Б., Новицька Н. Зовнішньополітична стратегія Катару в регіоні Африканського Рогу	31
Кост І. Стратегічні комунікації України у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції	36
Хлистун Г. Принцип відповідальності журналіста: від документів міжнародних організацій до соцмереж	39
Елмаджуб Абдалла Омар Абдалла Геополітичні інтереси та політика Росії і Західних держав напередодні та під час громадянської війни в Лівії	42
Ухова А. Соціокультурна адаптаційна поведінка інтелектуального мігранта в новому середовищі	47
Замятін А. Оцінка ефективності використання санкцій як зовнішньополітичного інструменту (на прикладі відносин між Російською Федерацією та Грузією)	50
Зіневич І. Мегатренди Китаю та їхня трансформація: досвід для України	53

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Лобода К. Міжнародно-правові та соціальні механізми протидії сепаратизму в Україні: угорське питання	58
Виговський О. Міжнародні приватноправові аспекти обігу віртуальних цінних паперів	61
Чубінідзе О. До питання перехідного правосуддя	65

РЕЦЕНЗІЇ

Нагорняк М. М. Гібридна війна Російської Федерації проти України та її наслідки: українсько-польський погляд // Рецензія на монографії: <i>Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014–2016</i> / Redakcja naukowa Walenty Baluk, Mykola Doroszko. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. – 277 s.; <i>Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності</i> / наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. – К. : Ніка-Центр, 2018. – 280 с.	68
Колесник В. Неоголошені війни Росії проти України як імперська "традиція" Кремля // Рецензія на монографію: <i>Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України в XX – на початку XXI ст.: причини і наслідки.</i> – К. : Ніка-Центр, 2018. – 196 с.	69

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Балюк В., Дорошко Н. Религиозный фактор в гибридной войне России против Украины	5
Кондратенко О. Балто-Черноморское содружество: истоки и стратегические возможности для Украины	11
Гавриленко И. Место "мягкой силы" в стратегиях национальной безопасности США	17
Белоусова Н., Мифтахов Б. Европейская политика соседства: коррупция как один из факторов перехода от "кольца друзей" к "кольцу огня"	22
Даниленко С., Фурсай А. Деструктивные информационные влияния на социально-политические процессы (на примере Франции)	25
Черкас Б., Новицкая Н. Внешиполитическая стратегия Катар в регионе Африканского Рога	31
Кост И. Стратегические коммуникации Украины в процессе европейской и евроатлантической интеграции	36
Хлыстун А. Принцип ответственности журналиста: от документов международных организаций до соцсетей	39
Элмаджуб Абдалла Омар Абдалла Геополитические интересы и политика России и стран Запада накануне и во время гражданской войны в Ливии	42
Ухова А. Социокультурное адаптационное поведение интеллектуальных мигрантов в новой среде	47
Замятин А. Оценка эффективности использования санкций как внешнеполитического инструмента (на примере отношений между Российской Федерацией и Грузией)	50
Зиневич И. Мегатренды Китая и их трансформация: опыт для Украины	53

СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Лобода К. Международно-правовые и социальные механизмы противодействия сепаратизма в Украине: венгерский вопрос	58
Выговский А. Международные частнопроводные аспекты обращения виртуальных ценных бумаг	61
Чубинидзе О. К вопросу о переходом правосудия	65

РЕЦЕНЗИИ

Нагорняк М. Гибридная война Российской Федерации против Украины и ее последствия: украинско-польский взгляд // Рецензия на монографии: <i>Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016</i> / <i>Redakcja naukowa Walenty Baluk, Mykola Doroszek</i> . – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. – 277 s.; <i>Гибридная война России против Украины после Революции достоинства</i> / науч. ред. Н. Дорошко, В. Балюк. – К. : Ника-Центр, 2018. – 280 с.	68
Колесник В. Ф. Необъявленные войны России против Украины как имперская "традиция" Кремля // Рецензия на монографию: <i>Дорошко Н. Необъявленные войны России против Украины в XX – в начале XXI ст.: причины и последствия.</i> – К. : Ника-Центр, 2018. – 196 с.	69

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Balyuk V., Doroshko M. A religious factor in Russia's hybrid war against Ukraine	5
Kondratenko O. Baltic-Black sea community: origins and strategic opportunities for Ukraine.....	11
Havrylenko I. The place of "soft power" in U.S. national security strategies.....	17
Belousova N., Miftakhov B. European neighborhood policy: corruption as one of the factors of the transition from "the ring of friends" to "the ring of fire"	22
Danylenko S., Fursai O. Destructive informational influences on socio-political processes (on the example of France)	25
Cherkas B., Novytska N. Qatar's foreign policy strategy in the horn of Africa	31
Kost I. Strategic communications of Ukraine in the process of european and euro-atlantic integration.....	36
Khlystun G. The principle of journalist responsibility: from documents of international organizations to social networks	39
Elmahzhub Abdallah Omar Abdallah Geopolitical interests and politics of Russia and Western countries previous and during the civil war in Libya	42
Ukhova A. Socio-cultural adaptation behavior of intellectual migrants in a new environment.....	47
Zamiatin A. Assessment of the effectiveness of the use of sanctions as a foreign policy instrument (in relations between the Russian Federation and Georgia).....	50
Zinevich I. China's megatrends and its transformation: experience for Ukraine	53

MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW

Loboda K. International legal and social mechanisms to combat separatism in Ukraine: the hungarian question	58
Vygovskyy O. International private legal aspects of circulation of virtual securities	61
Chubinidze O. To the question of transitional justice	65

REVIEWS

Nagorniak M. The hybrid war of the Russian Federation against Ukraine and its consequences: the Ukraine-Polish view // Monograph review: <i>Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016</i> / Redakcja naukowa Walenty Baluk, Mykola Doroshko. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. – 277 s.; The hybrid war of the Russian Federation after the Revolution of dignity / ed. M. Doroshko, V. Balyuk. – K. : Nika-Center, 2018. – 280 p.	68
Kolesnik V. Russia's undeclared wars against Ukraine as an imperial "tradition" of the Kremlin // Monograph review M. Doroshko Undeclared wars of Russia against Ukraine in the XX – at the beginning XXI century: the reasons and consequences. – K. : Nika-Center, 2018. – 196 p.	69

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327:8 [061.1]:(571+477)

В. Балюк, д-р політ. наук, проф.
Університет Марії Кюрі-Склодовської, Люблін, Республіка Польща,
М. Дорошко, д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Аналізується вплив релігійного чинника на внутрішні процеси консолідації нації-держави в Україні та на причини і наслідки російсько-українського конфлікту. Поділ українського православ'я на три гілки (УАПЦ, УПЦ(КП) і УПЦ(МП)) не дозволив стати Церкві консолідуючим чинником у процесі формування нації-держави в незалежній Україні й генератором суспільних трансформацій. Ситуація може змінитися на краще після створення у 2018 р автокефальної Православної церкви України.

Російська Федерація та Московський патріархат (РПЦ) використовують ідеологію "русского мира", провідником якої в Україні є УПЦ(МП), із метою реалізації імперської політики й утвердження в Україні домінації традицій московської церкви, як одного з вагомих чинників культурного та релігійного впливу (парадигма цивілізаційного впливу та домінації). У гібридній війні Росії проти України УПЦ(МП) поряд із російською меншиною використовується як так звана "п'ята колона".

У межах протидії російській гібридній війні на гуманітарному й релігійному напрямках Україна повинна прискорити процес формування нації-держави та протиставити російській "гуманітарно-релігійній" агресії чітку політику захисту своїх національних інтересів. Головною умовою існування політичної нації-держави є її сприйняття та лояльність до неї структур громадянського суспільства. Ця проблема є гострою й актуальною у випадку УПЦ(МП), її українська держава не повинна залишати поза увагою, особливо в контексті національної безпеки.

Ключові слова: церква, "русский мир", гібридна війна, Україна, Росія, ПЦУ, РПЦ, Київський патріархат, Московський патріархат.

Вступ. Релігія значною мірою впливала, і надалі впливає на формування культурного та політичного простору у суспільствах і мала неабияке значення у процесах становлення держав і націй. Густав Ле Бон вважає, що значна частина історичних подій, пов'язаних зокрема із формуванням політичних і соціальних інститутів, є наслідком впливу на ці процеси релігійних ідей [1, с. 139]. Відносини та взаємопроникнення релігійних і політичних інститутів у внутрішньому й зовнішньому вимірі життя націй і держав завжди були предметом дослідження вчених, маючи неабияке практичне значення. Оскільки релігійний чинник як вагова складова гуманітарних відносин впливає на внутрішнє та зовнішнє життя спільнот.

Польська дослідниця Данута Радзішевська-Щепаняк вважає, що в характеристиці відносин між політикою й релігією зараз превалюють такі стереотипи: 1) сакралізація політики та політизація релігії (стирання меж між політикою й релігією), 2) атеїзація політики, (витіснення релігії з усіх сфер життя людини), 3) "нейтральність" релігії як суто приватної сфери людини, що не стосується публічної сфери. Тоді як правильний підхід у співвідношенні політики й релігії – це модель "автономії", яка передбачає незалежність двох структур і їхнє підпорядкування інтересам людини та спільноти, що спричиняє взаємний вплив і проникнення [2].

Релігійний чинник можна розглядати в цивілізаційній парадигмі або з погляду політичної теології, що так чи інакше впливають на внутрішні й міжнародні відносини, генеруючи внутрішні й міжнародні процеси та конфлікти. Відомий соціолог Макс Вебер вважав, що релігійний чинник є рушійною силою суспільства та економіки [3]. У свою чергу німецький філософ Карл Шмітт дійшов висновку, що релігійна свідомість є глибоко політичною, а політична свідомість – глибоко релігійною. Такий підхід у суспільних науках отримав назву політичної теології [4].

У гібридній війні Росії проти України та у протистоянні Києва російській агресії релігійний чинник має вагоме значення. Висвітлення проблеми російсько-українського конфлікту в ракурсі політичної теології провів Антуан Аржаковський у книзі "Розбрат України з Росією" [5]. У ній французький дослідник критично ста-

виться до цивілізаційної парадигми Семюела Гантінгтона, який розглядав цивілізації як найвищий рівень культурної ідентичності людей (спільність мови, релігії й території) і писав про релігійний поділ України на католицьку (греко-католицьку) і православну спільноти. Крім того, американський учений не вбачав можливості побудови в Україні нації-держави. Цивілізаційна парадигма Семюела Гантінгтона, представлена як боротьба (зіткнення) цивілізацій, у нашому регіоні представлена як конфронтація західної та православної цивілізацій [6]. Концепцію американського вченого, що занадто спрощувала внутрішні й зовнішні процеси на національному та міжнародному рівнях, стала вигідним інструментом для російської геополітики, Російської православної церкви (РПЦ) та адептів ідеології "русского мира"¹. У концепції американського вченого вони вбачали виправдання культурної й релігійної домінації Росії на пострадянському просторі, зокрема в Україні.

"Осінь народів" у Центральній і Східній Європі призвела до завершення в одних країнах процесу побудови незалежних націй-держав, в інших – до розморожування цих процесів, які гальмувалися імперською політикою СРСР. Одним із завдань імперської політики Російської Федерації є недопущення формування на пострадянському просторі націй-держав, оскільки у Кремлі розуміють, що зміцнення нових незалежних держав покладе кінець імперським зазіханням Москви. Тому в імперській доктрині Російської Федерації релігійний чинник є одним із важливих стовпів такої політики.

Церква в політиці Російської Федерації

Російська Федерація, маючи можливість побудови сучасної нації-держави, обрала імперську модель своєї політичної й цивілізаційної ідентичності, повертаючись

¹ Російський автор С. Кочеров визначає ідеологію "русского мира" як: 1) геополітичну дійсність, яка намагається повернутися до своїх натуральних кордонів (А. Дугин, А. Столяров, В. Цымбурський), 2) геоекономічний простір (П. Щедровицький, Т. Полоскова, В. Скринник), 3) етнокультурну спільноту людей, яких об'єднує російська мова й культура (В. Ніконов, Н. Нарочницька, В. Тишков), 4) православну цивілізацію, яка включає в межах святої Руси такі країни: Росія, Білорусія, Україна й Молдова [7].

до імперських традицій часів царської та більшовицької Росії. Ця модель значною мірою спирається на триаду Уварова (самодержавство, православ'я, народність), у якій московське православ'я має вагоме значення як "державне православ'я" ("государственное православие"). По-перше, це модель відносин між державою й церквою, де остання підпорядкована інтересам внутрішньої та зовнішньої політики держави. По-друге, це прагнення принаймні де-факто, якщо це неможливо з погляду традицій і канонів, домінації над світовим православ'ям. Спільним знаменником одного й іншого є концепція "Москви – Третього Риму". Це, у свою чергу, впливає на імперську складову російської державницької й церковної традицій.

Американський учений Генрі Р. Гуттенбах, вивчаючи витoki російського імперіалізму, зауважив зв'язки між релігією й російським експансіонізмом. Дослідник підкреслив, що у своїй свідомості росіяни були не стільки слов'янами (до XIX ст. така самоідентифікація була слабкорозвиненою), як православними християнами. Формування на основі Московської держави Російської імперії відбувалося в ім'я православ'я. Релігійні мотиви (протистояння католикам на Заході й мусульманам на Сході, розширення географічних меж православного християнства) були основою так званого об'єднання руських земель, анексії та загарбання чужих територій [8, с. 33–35].

Остаточне повернення Російської Федерації до імперської політики на початковому етапі правління Володимира Путіна, особливо після Помаранчевої революції в Україні, привернуло увагу російського керівництва до політичної ідеології РПЦ. Українські події 2004 р. були консолідуючим чинником для держави й церкви в Росії довкола ідеї "русской цивилизации" й російського – особливого шляху розвитку. Влада в Росії не могла не зауважити, що в Україні церква (УПЦ(МП)) проявила себе як впливova суспільно-політична сила, що підтримувала проросійського кандидата [9]. Це сприяло не лише поверненню Росії до візантійської моделі "симфонії" держави та церкви, але й використанню структур РПЦ на пострадянському просторі для поширення ідеології "русского мира". Вона не лише захищає так звані канонічні території РПЦ, але й як російська меншина в цих країнах починає використовуватися в ролі вагомog чинника впливу ("п'ята колонна").

Ідеологію "русского мира" підтримує не лише російська держава, але й РПЦ. Патріарх Кирило називає "русский мир" окремою цивілізацією до якої зараховує росіян, білорусів та українців, а також інші неслов'янські народи, якщо вони сприймають духовні та культурні основи "русского мира" [10]. РПЦ ототожнює "русский мир" зі своєю так званою канонічною територією, яка колись збігалася з кордонами Російської імперії. Для неї "русский мир" – це так звана канонічна територія РПЦ з усіма людьми, державами у яких розташовані її приходи та мешкає паства. Зрештою, "русский мир" – це цивілізація, яка має ідеологічну та теологічну складові, у яких, у межах "симфонії" з державною владою, РПЦ відіграє ключове значення [11].

По-перше, ідеологія "русского мира" в розумінні росіян означає латентне збереження на основі так званої канонічної території РПЦ кордонів Російської імперії, що в сучасних умовах означає зону виключно російських інтересів. По-друге, використовуючи релігійну (православ'я) і світську (мова й культура) складову відбувається прив'язка громадян інших держав (України, Білорусії, Молдови) до "русского мира" (РПЦ і РФ). По-третє, це послаблює зв'язки громадян цих країн із власною державою та спричиняє насамперед їхню лояльність до

РПЦ і Росії, що несе пряму загрозу для національної безпеки. Політику Росії добре віддзеркалюють слова теоретика євразійської доктрини Олександра Дугіна, який у своїй відомій книзі "Основи геополітики" писав, що Росія повинна протидіяти на пострадянському просторі формуванню націй-держав, адміністративних утворень із постійними кордонами та сформованою структурою влади [12, с. 348–349].

Ідеологія "русского мира" стала не лише свого роду "доктриною Монро" Російської Федерації, але і приводом до розмивання суверенітету та територіальної цілісності пострадянських держав. Володимир Путін узяв на озброєння так звану "доктрину Брежнєва" (доктрину обмеженого суверенітету держав ЦСЄ), що передбачала втручання у внутрішні справи країн Центрально-Східної Європи задля захисту соціалістичних цінностей. На цій основі Російська Федерація натеper сформувала та реалізує за допомогою РПЦ "доктрину Путіна", основа якої – втручання у внутрішні справи пострадянських країн задля захисту "русского мира" (етнічних росіян і РПЦ). Доктрина, основою якої є не лише православна цивілізація, але й імперське мислення й політика Росії, спрямована на ревізіонізм і експансіонізм у дусі "собиранія русских земель". Зараз усе частіше в Росії можна почути заклики до відтворення російської держави в історичних кордонах, себто "Великої Росії" або історичної Росії. Після колапсу СРСР ці концепції були взяті на озброєння деякими письменниками й мислителями православних, великодержавницьких та імперських кіл у Росії [13]. У своїх ревізіоністських промовах ці терміни також використовує В. Путін, зокрема у його статті "Россия: национальный вопрос" [14]. Президент РФ неодноразово наголошував, що ключовим елементом "русского" культурного коду вважає російське православ'я [15].

У контексті не лише статистики, але й геополітики потрібно взяти до уваги, що за даними Росстату за 2018 р., РПЦ (Московський патріархат) у Росії нараховувала 18 550 релігійних організацій, а беручи до уваги приходи за кордоном – 38 649 храмів [16]. Зокрема, в Україні Московський патріархат нараховує понад 12 тис. приходів (УПЦ(МП)) [17], у Білорусі – 1612 (Білоруський екзархат Московського патріархату) [18], у Молдові (Молдавсько-Кишинівська митрополія РПЦ) – 1231 приходів [19]. Статистика показує, що втрачаючи приходи УПЦ(МП), Російська православна церква втрачає статус найбільшої православної церкви у світі. Адже сумарно, урахувавши близько 7 тис. приходів Православної церкви України (ПЦУ), київська церква кількісно є найбільшою православною церквою у світі.

Для російської імперської ідеї, яка нині є основою РФ і РПЦ, поява об'єднаної й автокефальної української православної церкви несе пряму геополітичну загрозу. Поява такої Церкви, як показує досвід ряду країн ЦСЄ, сприяє також формуванню націй-держав, що є небажаним явищем для російської геополітики.

Російський аналітик Олексій Малащенко пише, що політизація РПЦ давно вийшла за межі можливого. Своєю втручанням у світські справи Патріарх і РПЦ намагаються не стільки вирішити суспільні проблеми, як збільшити свою політичну вагу, усіляко підтримуючи та легітимізуючи владу [20]. Ця традиція Російської імперії, основою якої є державно-церковні відносини типу "симфонії" [21], і нині впливає на формування політичної культури в Російській Федерації.

Роль церкви у процесі формування нації-держави в Україні

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. процес політичного транзиту в Україні мав свої особливості. У більшості країн Центрально-Східної Європи процес формування нації-держави завершився в міжвоєнний період. Тому зміни в цих країнах після падіння комунізму відбувалися на двох рівнях – політичному й економічному (демократія / ринок). Україна проходить набагато складніший шлях трансформацій у чотирьох площинах (демократія / ринок / держава / нація) [22, с. 174]. У контексті нашого дослідження звернемо увагу на процес націотворення та державотворення під кутом зору побудови держави-нації.

Відомий український учений і політичний діяч Сергій Шелухін вважає, що церква насамперед повинна оберігати та підтримувати інтереси власної нації й держави. Тому у церковно-релігійних справах Україна повинна позбутися "чужонаціональних впливів". Він усвідомлював, що без української церкви (автокефальної) буде складно збудувати незалежну державу [23, с. 83]. Засновник і теоретик українського консерватизму В. Липинський писав, що релігія має позитивне значення (добро) у політичному та суспільному житті. Кожен хто бажає зміцнити організаційну єдність свого суспільства (нації й держави) повинен всіляко підтримувати релігію. Релігія й Церква потрібні світським людям у період боротьби, становлення та розвитку нації-держави. Одночасно В. Липинський писав про незалежність церковної та світської влади в державі та про рівноправність усіх християнських конфесій. Автокефалія Церкви для українського діяча польського походження не була необхідним елементом побудови нації-держави, яку потрібно втілювати за будь-яку ціну. Українська культура повинна адаптувати до своїх потреб східні й західні впливи. Для В. Липинського, який пропагував ідею формування української політичної нації, більш важливими були питання патріотизму й лояльності до держави та формування державницької свідомості громадян в українців-православних, українців-католиків та українців-протестантів [24, с. 47, 49, 84].

Через різні обставини, зокрема поділу українського православ'я, спочатку на уніатів і православних (1596), пізніше утворення незвіданої світовим православ'ям Української автокефальної православної церкви (1921), а вже в наш час поділ Української православної церкви на Київський і Московський патріархати (1992), не давали змоги говорити про формування державної церкви. Нагадаємо, що така модель відносин церкви й держави склалася у Греції, де Елладська православна церква має статус державної. Фактично, без юридичного закріплення, такий же статус у Росії посідає РПЦ. В Україні можемо говорити про національну церкву (в етнічно-культурному вимірі) або національно зорієнтовані церкви, коли йдеться про Українську греко-католицьку церкву та УАПЦ, які мали обмежений територіальний вплив, а з початком 1990-х рр. також про УПЦ(КП).

Поняття національної церкви не тотожне поняттю державної церкви. Перше постає складовою духовно-культурного розвитку нації, друге – складовою соціально-політичного процесу. Національна не означає єдина для всієї нації [25, с. 691–694]. Однак, коли ми будемо розглядати націю в політичній, а не етнічній площині як націю-державу, то отримаємо формулу, за якою національна Церква впливає на духовно-культурне життя та соціально-політичні процеси у державі. Такою Церквою може стати автокефальна Православна церква України (ПЦУ) та УГКЦ, які у при-

йдешньому, можливо, об'єднаються в Київський патріархат на основі традиції київської церкви.

Українська православна церква Московського патріархату за своїми суттю та змістом не може претендувати на роль національної й державної церкви, бути об'єднуючим чинником українського народу (політичної нації) і держави. Навпаки, будучи частиною РПЦ, вона дотримується ідеології "руського мира", яка заперечує існування української нації-держави, а в період російсько-української війни опосередковано, а іноді й відкрито стала на бік агресора – Росії. УПЦ(МП) не лише не засудила країну – агресора, але й була нелояльною церковною структурою щодо Української держави.

У державно-церковних відносинах (правовий контекст) зазвичай виокремлюють три категорії держав: 1) держави, у яких є панівна релігія й церква (Англія – англіканська, Іспанія та Італія – католицька, Греція – православна), 2) держави, у яких визначено формальну рівність усіх релігій і церков без відокремлення церкви від держави (Австрія, Німеччина й ін.), 3) держави, у яких церква формально відокремлена від держави (США, Франція й ін.) [26, с. 464]. У незалежній Україні сформувався третій тип державно-церковних відносин, де церква формально відокремлена від держави, а школа від церкви (ст. 5 і 6 Закону "Про свободу совісті та релігійні організації") [27]. Також в Україні сформувалося поліконфесійне релігійне середовище, у якому присутні міжконфесійні конфлікти. Український дослідник Ю. Балух ще перед Революцією гідності писав про конфліктність у релігійному середовищі, вказуючи на основні лінії протистояння: 1) православні – католики (усі гілки українського православ'я, з одного боку, і римо- та греко-католики – із другого), 2) між православними (УПЦ(МП), УПЦ(КП) і УАПЦ), 3) внутрішні суперечності в інших конфесіях, 4) суперечності між традиційними для України релігіями та неорелігіями [28, с. 125].

Українське православ'я у гібридній війні Росії проти України

Українське православ'я, підпорядковане Московському патріархату, є стратегічною метою Росії та РПЦ, реалізація якої дасть змогу утримувати в Україні не стільки релігійний вплив, скільки політичний і культурний. Православна церква в Україні розглядається російською світською та церковною владою, як невід'ємний елемент імперської політики й геополітичного проекту "русский мир". На початковому етапі існування цієї концепції здавалося, що вона використовуватиметься Москвою як елемент російської політики *soft power*, натомість згодом з'ясувалося, що це елемент *smart power*, а навіть *hard power* у політиці Володимира Путіна щодо України. Провідний американський соціолог Хосе Казанова стверджував, що в подіях 2014 р. і російсько-українському конфлікті релігія відіграє колосальну роль, тому що в Україні збігаються інтереси імперської політики Кремля й інтереси проекту РПЦ [29]. Однак російсько-український конфлікт не є релігійним, як це у 2014 р. спробував представити патріарх Кирило в контексті "війни за віру".

Хосе Казанова в одному з інтерв'ю вказував, що в Україні сформувалася система державно-церковних відносин, у якій усі релігії мають рівні права й конкурують одна з одною. Такий тип відносин впливає на суспільство та підтримує плюралізм у церковному житті, але не надто сприяє об'єднанню нації. Учений вважає, що позитивом такого типу відносин було те, що під час Революції гідності всі релігійні громади країни були по-

руч із громадянами – православні, греко-католики, протестанти, євреї та мусульмани [29]. Однак ієрархія та більшість кліру УПЦ(МП) під час Революції гідності та російсько-українського збройного конфлікту, загалом не підтримала українську державу та суспільство, яке домогалося змін і європейського шляху розвитку. Якщо більшість конфесій в Україні сприяють формуванню та підтримують зв'язок із громадянським суспільством, то УПЦ(МП) переважно підтримує концепцію "руського мира", яка нав'язує домінацію російського (московського) православ'я як єдиної руської, благодатної, канонічної православної церкви. Зрештою американський учений пише, що Московський патріархат стає де-факто єдиною легітимною релігійною організацією в Криму, Донецьку й Луганську, де інші конфесії мають великі проблеми [29].

На відміну від РФ, в Україні сформувався інший тип державно-церковних відносин, де важко було працювати за формулою "симфонії" державної та церковної влади. Державна влада принаймні офіційно намагалася бути рівновіддаленою від усіх православних церков в Україні (УПЦ(МП), УПЦ(КП) і УАПЦ). Після розпаду СРСР при владі в незалежній Україні на центральному та регіональному рівнях залишилися колишня комуністична номенклатура, яка у своїй більшості зберегла атеїстичне ставлення до релігії. Однак вона не могла не зауважити зростаюче значення ролі Церкви у суспільному житті та зректися спокуси використовувати Церкву в політичному процесі. Клір Української православної церкви як Московського, так і Київського патріархатів, що виріс із традиції "казенного православ'я", у натуральний для нього спосіб прагнув наблизитися до влади й держави. Проте, російська модель "симфонії" відносин між владою та церквою не сформувалася в Україні із двох причин. По-перше, українське православ'я розділилося на три гілки (УАПЦ, УПЦ(МП) і УПЦ(КП)). По-друге, після отримання незалежності в Україні ще продовжувалися державотворчі процеси та не було сформовано нації-держави. Тому православний клір будував відносини із номенклатурою центрального й регіонального рівня, на зміну якій прийшли олігархи. Цей новий український клас, який переважно зорієнтований на використання у своїх цілях економічного й політичного потенціалу держави, а тому незацікавлений у побудові сильної та демократичної нації-держави.

На офіційному рівні Церква в Україні не брала участі в політичному житті країни, але формальні та неформальні зв'язки між провідними церквами й державним апаратом та олігархічними структурами існували з початку незалежності та поглиблювалися з кожним роком. Підтвердження цьому можна знайти, аналізуючи хоча б виборчий процес та "електоральну мапу" України. Зокрема, домінуючий вплив УПЦ(МП) спостерігався у східних і південних регіонах України, а значний – у центральних областях, тоді як структури УПЦ(КП) мали вагомe значення в центральних областях і на Волині. У свою чергу УАПЦ і УГКЦ мали вплив на жителів західних регіонів. Показовим у цьому контексті є існування своєрідної "узгодженості" дій місцевих державних адміністрацій і регіональних церковних осередків із різноманітних питань життєдіяльності суспільства й розбудови церковної інфраструктури [30]. До цього процесу згодом долучилися також олігархічні структури.

Завдяки такому типу відносин УПЦ(МП) розбудовувала інституційну структуру своєї церкви й почала претендувати на провідну роль в українському суспільстві та у відносинах із владою. Інші гілки українського пра-

вослав'я (УПЦ(КП) і УАПЦ) меншою мірою скористалися явищем "узгодженості" для розбудови своєї інфраструктури, зокрема у зв'язку зі становленням і з'ясуванням взаємин у об'єднавчому процесі двох церков, який швидко закінчився розпадом.

Ситуація почала змінюватися під час Помаранчевої революції, коли в українському суспільстві відбулися істотні зміни. Загалом церква Московського патріархату (УПЦ(МП)) в Україні підтримала проросійські сили та "партію влади" на чолі з Віктором Януковичем, який не приховував своєї приналежності до УПЦ(МП). Інші гілки українського православ'я та греко-католики здебільшого симпатизували тодішній опозиції та Вікторові Ющенку, який задекларував приналежність до УПЦ(КП). Так, в Україні відбувся процес політизації релігії та сакралізації політики, який утвердився під час президентських виборів у 2010 р. Якщо після перемоги в Помаранчевій революції та президентських виборах Віктор Ющенко символічно підтримував УПЦ(КП) та активізував процес надання автокефалії українській церкві, то після реваншу Віктор Янукович і проросійські сили й олігархічні структури почали відкрито підтримувати УПЦ(МП) у церковно-державних відносинах і включилися до боротьби за владу в самій церкві.

УПЦ(МП) в Україні не пов'язане з державою та владою (спроби запровадити російську модель державно-церковних відносин були в роки правління В. Януковича) як це відбувається в Росії із РПЦ. По-перше, в Україні сформувалася дещо інша модель державно-церковних відносин. По-друге, значна частина кліру й мирян УПЦ(МП) не відчуває зв'язку з українською державою, а солідаризується радше з ідеологією "руського мира", яка заперечує існування України як нації-держави, і розглядає її як країну (не державу) Малоросії в межах "руської православної цивілізації", де ключове значення посідає Москва й Росія.

В Україні тісні зв'язки Церкви (УПЦ(МП)) і влади були встановлені під час правління президента Віктора Януковича [31], якого відкрито підтримував Московський патріархат. Інавгурації президента у 2010 р. був приурочений візит патріарха Московського Кирила, який відслужив у Києво-Печерській Лаврі за участі президента святковий молебень і ще двічі того року відвідував Україну. Президент регулярно відвідував УПЦ(МП) і з державної скарбниці фінансував реставрацію й будівництво храмів УПЦ(МП) [32, с. 3], нагороджував апологетів "руського мира". Вручив державну нагороду з нагоди Дня Незалежності митрополиту Одеському та Ізмаїльському Агафангелу, лідеру українофобського крила в УПЦ(МП). Патріарх Кирило нагородив В. Януковича орденом рівноапостольного князя Володимира, вручав церковні нагороди міністрам та олігархам, зокрема Ю. Бойку та Д. Фірташу [33]. Його оточення працювало над відстороненням від влади митрополита Володимира (Сабодана), який не погоджувався на втягування церкви в політику.

Поза увагою сторонніх спостерігачів української політики опинилася боротьба за керівництво в УПЦ(МП) на зламі 2013 і 2014 рр. між потужним проросійським крилом і менш впливовим проукраїнським. До виборів нового очільника підключилися не лише українські політики й олігархи, але й патріарх Московський і Кремль. Переможцем у цій боротьбі стало проросійське крило, а очільником церкви був обраний митрополит Онуфрій, якого вважали поміркованими прихильником "руського мира" [34]. Цього виявилось достатню для підтримки з боку УПЦ(МП) ідеології "руського мира" та подій назва-

них "русской весной", які були продовженням російської агресії проти України на Сході.

Релігієзнавець Дмитро Горевой зазначає, що під час російсько-українського збройного конфлікту саме УПЦ(МП): 1) закликала зраджувати Україну та переходити на бік Росії, 2) освячувала російську зброю, націлену проти України, 3) співпрацювала зі ЗС Росії, 4) освячувала пам'ятники окупантам, 5) благословляла ватажків терористичних організацій ("ДНР", "ЛНР"), 6) займалася шпигунством на користь цих організацій і Росії, 7) проклинає українську владу та зриває мобілізацію в армію, 8) відмовляється вшановувати загиблих в АТО героїв України, 9) заперечує існування українського народу та 10) не зауважує російської агресії проти України, а російсько-український збройний конфлікт представляє як громадянську війну в Україні (братовбивчу) на угоду інтересам РФ [35].

В одному з інтерв'ю митрополит Онуфрій сказав, що війна, яка триває на Сході України, є громадянською та братовбивчою. Для цього він навіть порівняв революцію 1917 р. у Росії й Революцію гідності 2013–2014 рр. і закликає до примирення, що сприятиме збереженню цілісності держави [36]. Жодного слова митрополит не сказав про братовбивчу війну одного православного народу (росіян) проти іншого (українців), про анексію Криму й жодним словом не засудив агресивну політику Володимира Путіна. Навпаки, коли на офіційному рівні Росія визнана в Україні агресором, митрополит Онуфрій отримав відзнаки від Московського патріарха (2014, 2019). Можна навести багато інших прикладів неояльності ієрархів УПЦ(МП) до Української держави. Одним із таких є нагородження митрополита Сімферопольського і Кримського Лазаря іменним годинником президента Росії за вірність Батьківщині (Росії) [37]. Значна кількість священників УПЦ(МП) благословляла російських терористів (приклад благословення І. Гірка) [38], співпрацювала з російськими окупаційними військами у Криму, або переховувала терористів і зброю (приклад Києво-Печерської лаври та Святогірської лаври) [39; 40].

У розмові із протестувальниками намісник Києво-Печерської лаври владика Павло заявив, що приєднання Криму до України в 1954 р. було "незаконним", а Крим ніколи не був українським. На питання, із ким Україна воює в Донбасі, владика Павло, уникаючи прямої відповіді, заявив, що невідомо хто й з ким воює. Водночас уточнив, що в Україні немає Московського патріархату, а є Російська православна церква [41]. Керівництво кримської єпархії УПЦ(МП) у Севастополі періодично освячує прапори бойових кораблів Росії, святкує "возз'єднання з Росією", а в кінці грудня 2017 р. кримський митрополит Лазар вручив орден Російської православної церкви Сергію Аксьонову, людині яка брала участь у державному перевороті в Криму та зрадила Україну [41].

У межах релігійної та громадської діяльності УПЦ(МП) пропагує ідеологію "русского мира". Можна виокремити: розповсюдження у храмах цієї церкви відповідної літератури, організацію паломництв до святих місць у Росії з індоктринаційним супроводом, нав'язування українській пастві російських святих (на кшталт царя Миколи II), а в сакральному будівництві – російського стилю, що має підкреслювати залежність від Москви. Також церква проводить різні заходи із пропагування російської історії й культури, часто пропагандистського характеру. Прикладом такої діяльності був організований під егідою УПЦ(МП) Міжнародний кінофестиваль "Кіноасамблея на Дніпрі", який лише завдяки громадським активістам було офіційно скасовано [42].

Потрібно однозначно констатувати, що у своїй більшості УПЦ(МП) займає виразно антидержавницьку позицію, а її діяльність шкодить інтересам держави та сприяє нав'язуванню в Україні ідеології "русского мира" – імперського проекту Москви. Виразом дисфункційності Української держави є те, що дуже часто російській агресії на "церковному фронті" протистоїть громадянське суспільство, а не державні органи, які покликані це робити. Держава Україна, в особі відповідних органів, має жорстко вимагати від УПЦ(МП) лояльності, а в ситуації державної зради й антидержавницької діяльності, згідно із законом, засуджувати такі дії й церковних служителів, забезпечуючи національну безпеку.

У контексті Революції гідності й російсько-української війни позитивно відрізнялися дві інші гілки українського православ'я (УПЦ(КП) і УАПЦ), які підтримали українське суспільство й державу у скрутний час російської агресії. У 2018 р. вони об'єдналися у Православну церкву України (ПЦУ), яка отримала томос про автокефалію з рук Вселенського патріарха Варфоломія. Це визначна подія, яка, на нашу думку, позитивно вплине на розвиток українського православ'я (київської традиції) і сприятиме консолідації нації й держави як політичного проекту (нації-держави).

Висновки. Консолідація держави Україна – це процес, який передбачає сприйняття, засвоєння й визнання держави та політичних змін суспільством, формується як державна нація. Це повинні усвідомити і сприйняти також українські церкви, насамперед УПЦ(МП).

Україна не лише з теоретичного погляду, але й із практичного має відкинути так звану цивілізаційну парадигму, яку використовують Кремль і РПЦ для закріплення свого домінування в Україні, нав'язуючи концепцію "русского мира". Цивілізаційна парадигма, основа якої – боротьба західної та православної цивілізацій, дає Російській Федерації та РПЦ у межах концепції "Москви – Третього Риму" й імперської політики можливість претендувати на роль єдиного лідера та захисника православних цінностей і православного світу, втручаючись у внутрішні справи православних держав (Грузії, України, Чорногорії, Греції, Болгарії й ін.). На практиці це означає розмивання державного суверенітету (доктрина Путіна, як різновид доктрини Брежнєва).

Підхід до релігійного чинника за принципом політичної теології дає можливість використати чинник Церкви у процесі побудови в Україні нації-держави, що має фундаментальне значення для формування сильної, демократичної та правової держави, яка вміє захищати національні інтереси і протистояти загрозам національної безпеки. Крім цього, такий підхід дає можливість розглядати православ'я як частину християнської цивілізації, де є місце для католиків, православних і протестантів. Цей неконфліктний підхід створює платформу для співпраці в межах західних структур (ЄС, НАТО) держав із домінуванням різних християнських конфесій, зокрема православних (Греція, Болгарія, Румунія).

Відтак, Православна церква України (ПЦУ), а особливо об'єднане українське православ'я в межах помісного Київського патріархату може стати одним із вагомих чинників консолідації в Україні нації-держави та за прикладом інших східних церков сприяти європейській і євроатлантичній інтеграції України, пропагуючи православні цінності в межах європейської ідентичності (давньогрецька філософія, римське право, християнство).

У ситуації збереження розподілу на дві православні структури – ПЦУ та УПЦ(МП) у контексті національної безпеки (політичний, культурний, інформаційний і війсь-

ковий вимір) державі потрібно забезпечити лояльність Церкви до нації-держави, насамперед Московського Патріархату (УПЦ(МП)), який не може безкарно займатись антидержавницькою пропагандою й діяльністю, зокрема в період агресії Росії проти України.

Список використаних джерел:

1. Le Bon G. Psychologia. Rozwój narodów / G. Le Bon. – Nowy Sącz, 1999.
2. Radziszewska-Szczepaniak D. Spór o relacje między polityką i religią. Perspektywa filozoficzna / D. Radziszewska-Szczepaniak // Nurt SVD: półrocznik religioznawczo-misjologiczny. – 2017. – №2. – S. 257–269.
3. Weber M. Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumującej / M. Weber. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.
4. Шмитт К. Политическая теология / Карл Шмитт. – М. : Канон-Пресс-Ц, 2000.
5. Аржаковский А. Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке / А. Аржаковский. – Х. : Віват, 2015.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // Поліс. – 1994. – С. №1. – С. 33–48.
7. Кочеров С. Русский мир: проблема определения / С. Кочеров // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2014. – № 5. – С. 163–167.
8. Гуттенбах Г. Р. Витоки російського імперіалізму / Генрі Р. Гуттенбах // Російський імперіалізм. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія", 2010. – С. 26–49.
9. Филатов С. Традиционные религии, "русская цивилизация" и суверенная демократия / С. Филатов // Религия и конфликт. – М., 2007. – № 4. – С. 15–40.
10. "Ruski świat" nie oznacza budowania imperium rosyjskiego? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.frona.pl/a/ruskiego-swiata-nie-oznacza-budowania-imperium-rosyjskiego,41418.html>
11. Тарас Борозенец. Русский мир и РПЦ (попытка прояснения смысла) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/6940-russkij-mir-i-rpc-popytka-proyasneniya-smyslov.html
12. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Дугин. – М. : Арктогея, 1997.
13. А. Илларионов. Границы "большой, или исторической, России" по В. Путину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://aillariionov.livejournal.com/1131469.html>
14. В. Путин. Россия: национальный вопрос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html
15. Владимир Путин ответил на вопросы американского кинорежиссёра, сценариста и продюсера Оливера Стоуна. Запись интервью состоялась 19 июня 2019 г. в Кремле [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/61057>
16. Православие в цифрах: сколько храмов и духовных организаций в РПЦ ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://grosh-blog.ru/pravoslaviye-v-cifrah-skolko-v-hramov-i-duhovnyh-organizacij-u-rpc/>
17. Українська православна церква (Московський патріархат) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/>
18. Белорусский Экзархат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.church.by/beloruskiy-ekzarhat/>
19. Православная Церковь Молдовы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.mitropolia.md/>
20. А. Малашенко. Религия в России: политизация и размежевания [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegie.ru>
21. Полянцева А. "Симфония" властей в Византии и России как преемницы Византийской империи / А. Полянцева // Научный журнал КубГАУ. – 2016. – № 118 (04). – С. 1–17.

V. Balyuk, Dr Hab., Prof.

Maria Curie-Skłodowska University, Lublin,

M. Doroshko, Dr of History, Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

A RELIGIOS FACTOR IN RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE

The article analyzes the influence of a religious factor on the internal processes of nation-state consolidation in Ukraine and on the causes and consequences of the Russian-Ukrainian conflict. The division of Ukrainian Orthodoxy into three branches (UAOC, UOC-KP and UOC-MP) did not allow the Church to become a consolidating factor in the formation of a nation-state in independent Ukraine and a generator of social transformation. The situation may change for the better after the creation of the Autocephalous Orthodox Church of Ukraine in 2018.

The Russian Federation and the Moscow Patriarchate (ROC) use the ideology of the "Russian world", the leader of which in Ukraine is the UOC-MP, in order to implement the imperial policy and to establish in Ukraine the dominance of the traditions of the Moscow Church, as one of the significant factors of cultural and religious influence (paradigm of this cynic influence and dominance). In the hybrid war between Russia and Ukraine, the UOC-MP, along with the Russian minority, was used as the so-called "fifth column".

Within the framework of counteraction to the Russian hybrid war on humanitarian and religious directions, Ukraine should accelerate the process of formation of the nation-state and counteract the Russian "humanitarian-religious" aggression with a clear policy of protection of its national interests. The main condition for the existence of a political nation-state is its perception and loyalty to it by the structures of civil society. This problem is acute and urgent in the case of the UOC-MP, and its Ukrainian state should not neglect it, especially in the context of national security.

Key words: church, Russian world, hybrid war, Ukraine, Russia, PCU, ROC, Kyiv Patriarchate, Moscow Patriarchate.

22. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? / T. Kuzio // Politics. – 2001. – Vol. 21 (3). – С. 168–177.

23. Турчин Я. Сергій Шелухін про роль Церкви у державотворчих процесах України / Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т народознавства. – 2003. – Вип. 14. – С. 79–91.

24. Lipiński W. Religia i Kościół w dziejach Ukrainy / W. Lipiński. – Przemyśl, 1999.

25. Історія релігії в Україні : навч. посіб. / А. Колодний та ін. – К. : Т-во "Знання", КОО, 1999.

26. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю. Римаренко (ред.). – К. : Генеза, 1996.

27. Закон про свободу совісті та релігійні організації // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25, ст. 283 (зі змінами та доповненнями).

28. Балух В. Міжконфесійні конфлікти: причини, типологія та шляхи подолання / В. Балух // Релігія та соціум. – 2016. – № 3–4. – С. 122–130.

29. Х. Казанова. "Я не вірю в нації, але вірю в силу духа українців" // Дзеркало тижня. – 2015. – 15 травня.

30. Яцишин У. Роль церкви і духовенства у виборчому процесі України / У. Яцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2011. – Вип. 23. – С. 128–133.

31. О. Крамар. Влада та її церква [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Politics/6562>

32. Україна-2013: державно-конфесійні відносини // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 1. – С. 3–14.

33. Кирило помолився за Януковича і нагородив Бойка з Фірташем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2011/10/2/6634061/>

34. А. Юраш. В УПЦ МП йде боротьба між проросійськими і проукраїнськими групами, які хочуть бачити свого кандидата на чолі церкви. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/206732/>

35. Релігізнавець пояснив, чому УПЦ (МП) не можна залучати до примирення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cerkvarium.org/publikatsii/monitoring-zmi/religioznaveets-poyasniv-chomu-ups-mp-ne-mozhna-zaluchati-do-primirennya>

36. Митрополит Онуфрій про війну на Сході. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://spzh.news/ru/zashhita-very/25719-mitropolit-onufrij-pro-vijnu-na-skhod-i-o-vojn-e-v-donbasse>

37. Путін нагородив іменним годинником митрополита УПЦ(МП) у Криму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/75844/

38. Священик Московського патріархату благословив терориста Гірка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ipress.ua/news/svyashchenyk-moskovskogo-patriarhatu-blagosloviv-terorysta-girka_foto_76113.html

39. Як Києво-Печерська лавра виховувала бойовиків для Гірка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://espresso.tv/article/2018/05/02/yak-kyievo-pecherska-lavra-vykhovuvala-bojovykiv-dlya-girka>

40. Святогірська лавра переховує УПЦ-МП переховує бойовиків і зброю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/terrorism/69711/

41. Філія "руського мира". Найгучніші скандали за участю УПЦ МП. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nationalcorps.org/fija-34russkogo-mira34-najguchnsh-skandal-i-za-uchastju-upc-mp/>

42. Кінофестиваль у Дніпрі під егідою УПЦ МП офіційно скасовано. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/protests/78752/

Надійшла до редколегії 05.02.20

В. Балюк, д-р політ. наук, проф.
Університет Марии Кюри-Склодовской, Люблин, Республіка Польща,
Н. Дорошко, д-р ист. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР В ГИБРИДНОЙ ВОЙНЕ РОССИИ ПРОТИВ УКРАИНЫ

Анализируется влияние религиозного фактора на внутренние процессы консолидации нации-государства в Украине и на причины и последствия российско-украинского конфликта. Разделение украинского православия на три ветви (УАПЦ, УПЦ(КП) и УПЦ(МП)) не позволило стать Церкви консолидирующим фактором в процессе формирования нации-государства в независимой Украине и генератором общественных трансформаций. Ситуация может измениться к лучшему после создания в 2018 г. автокефальной Православной церкви Украины.

Российская Федерация и Московский патриархат (РПЦ) используют идеологию "русского мира", проводником которой в Украине является УПЦ(МП), с целью реализации имперской политики и утверждения в Украине доминирования традиций Московской церкви, как одного из важных факторов культурного и религиозного влияния (парадигма цивилизационного влияния и доминирования). В гибридной войне России против Украины УПЦ(МП) наряду с русским меньшинством используется в качестве так называемой "пятой колонны". В рамках противодействия российской гибридной войне на гуманитарном и религиозном направлениях Украина должна ускорить процесс формирования нации-государства и противопоставить российской "гуманитарно-религиозной" агрессии четкую политику защиты своих национальных интересов. Главным условием существования политической нации-государства является ее восприятие и лояльность к ней структур гражданского общества. Эта проблема является острой и актуальной в случае УПЦ (МП), ее Украинское государство не должно оставлять без внимания, особенно в контексте национальной безопасности.

Ключевые слова: Церковь, "русский мир", гибридная война, Украина, Россия, ПЦУ, РПЦ, Киевский патриархат, Московский патриархат.

УДК 327.7(477)

О. Кондратенко, д-р політ. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКА СПІВДРУЖНІСТЬ: ВИТОКИ ТА СТРАТЕГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Обґрунтовано, що в контексті наростання загроз українській зовнішній політиці й дипломатії, Україні варто більш чітко працювати в напрямі активізації відносин зі східноєвропейськими країнами щодо створення майданчика безпекового діалогу в межах можливої Балто-Чорноморської співдружності. Доведено, що координація різнорівневої співпраці в регіоні Міжмор'я дозволить оптимізувати та зміцнити рівень національної безпеки України й інших східноєвропейських держав задля протистояння гібридним загрозам із боку Росії, що продукуються нею в ході реалізації стратегії відновлення регіонального та глобального впливу. Лише колективна військова співпраця, підкріплена проведенням спільних оборонних дій у межах можливої Балто-Чорноморської співдружності, знизить ризик гібридної чи відкритої агресії проти країн Східноєвропейського регіону.

Ключові слова: Балто-Чорноморська співдружність, Україна, національна безпека, забезпечення безпеки, Російська Федерація, агресія, Східна Європа.

Постановка проблеми. Від перших днів здобуття незалежності Україна визначила курс на зближення й інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури як пріоритетний. Однак шлях інтеграції як до ЄС, так і НАТО виявився для Української держави тривалим і тернистим, а криза проекту об'єднаної Європи зараз лише ускладнює ситуацію й дедалі ставить під сумнів набуття Україною повноцінного членства в Північноатлантичному Альянсі та Євросоюзі в доступній для огляду перспективі. Більше того, гібридна агресія Російської Федерації, що призвела до підриву суверенітету й територіальної цілісності України лише підсилює невизначеність перспектив членства нашої держави в НАТО. Надзвичайно складна геополітична ситуація вимагає вироблення нового та спільного підходу до формування її стратегії національної безпеки, а також військової й зовнішньополітичної доктрини. Адже саме чітка та виважена зовнішня політика є запорукою суб'єктності будь-якої держави на міжнародній арені і прямо пропорційно впливає на стан захищеності її кордонів, державного суверенітету, стану нацбезпеки та внутрішню стабільність загалом.

Ураховуючи активне превалювання ідей політреалізму в доктринальному забезпеченні політики великих держав і нехтування Росією практично всіх норм міжнародного права, зовнішня політика та дипломатія України має бути спрямована на зміцнення взаємин і стратегічного партнерства з існуючими союзниками й пошук нових, передусім таких, що занепокоєні дестабілізацією регіональної та глобальної системи безпеки. Відомо, що після анексії Криму Російська Федерація невпинно нарощує свою військову присутність у басейні Чорного й Азовського морів, паралельно під-

силюючи свій військовий контингент у Калінінградській області аж до розміщення тактичних ядерних сил. Така ситуація підриває безпеку не лише України, але й держав усього Чорноморського басейну, Балтійського регіону та всієї Східної Європи загалом.

Відтак ситуація, обумовлена агресивною поведінкою Росії, має стимулювати країни зазначених регіонів до розширення співпраці у сфері безпеки задля спільного протистояння загрозам, які продукує Москва в контексті своєї стратегії відродження статусу великої держави й одного із впливових геополітичних центрів світу поряд з США та КНР. За умов відсутності цивілізаційних проєктів Росія дедалі активніше вдається до дестабілізації ситуації на пострадянському просторі, у Європі, на Близькому Сході та в Африці. Тим самим Росія демонструє наміри витіснити колективний Захід із сфер впливу, що були розширені після розпаду світової соціалістичної системи та повернути собі традиційні для СРСР точки геополітичної присутності. Отже, за умов трансформації світового порядку, що супроводжується множенням викликів нацбезпеці, Україні варто активніше координувати свої дії з іншими східноєвропейськими країнами для яких, попри їхнє членство в НАТО, загрози з боку РФ відчутні. Серед таких країн варто назвати насамперед країни Балтії, Польщу, Молдову, Словаччину й Румунію.

Мета статті. Мета публікації – з'ясування сучасного стану загроз національній безпеці України та сусіднім державам, а також надання наукових пропозицій щодо координації дій східноєвропейських країн задля підтримки стабільності в регіоні та протистояння агресивній політиці Російській Федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми витоків і зміцнення безпеки в регіоні між Балтій-

ським і Чорним морями (регіоні Міжмор'я) уже досить тривалий час є об'єктом уваги українських і зарубіжних істориків, політологів, вчених і експертів з інших наукових галузей соціо-гуманітарного спрямування. Серед дослідників цієї проблеми, або тих, хто так чи інакше торкався її у своїх наукових розвідках варто назвати Р. Безсмертного, О. Воловича, А. Гольцова, В. Горбуліна [1], О. Ковалевську [2], Б. Левику, В. Мартинюка, С. Маршаню [3], О. Надтоку [4], Б. Парахонського, Г. Перепелицю, О. Сарнацького, В. Маддісона, В. Шахова й ін.

Серед зарубіжних дослідників, які досліджували чи роботи яких були дотичними до тематики концептів Міжмор'я, слід назвати: З. Бжезинського, Ю. Енгінсою, М. Корната [5], А. Новака [6], С. Огана, Дж. Фрідмана [7], А. Умландта [8] тощо.

Вважаємо, що на тлі сучасних викликів, із якими зіткнулася Україна, постає необхідність паралельного вироблення як стратегії посилення нацбезпеки, так і забезпечення контрстратегії щодо подальшої нейтралізації російського гібридного впливу. Задля реалізації таких планів Україна має працювати над стратегією м'якої інтеграції власної армії зі збройними силами країн ЦСЄ, інакше вона не зможе наодинці протистояти імперським геополітичним амбіціям Росії. Урешті, якщо додати до всього розгортання Росією поблизу своїх західних кордонів трьох нових дивізій, то все вказує на зміну співвідношення сил у Східній Європі.

Ідеї і плани інтеграції в геополітичному просторі Міжмор'я мають досить давню історію. Ще у 1923 р. було майже завершено створення Балтійського оборонного союзу на тлі постімперських трансформацій у Східній Європі. Упродовж 1921–1926 рр. проведено ряд конференцій за участі вищого керівництва Фінляндії, Польщі, Естонії й Латвії. Тим самим було підведено перші підсумки намагань створення Балтійського союзу. Утім, неспроможність Ліги Націй забезпечити мир і стабільність, а також утримати контроль над міжнародною ситуацією сприяло відродженню ідей створення регіональних організацій. Результатом таких настроїв стало проголошення 12 вересня 1934 р. у Женеві Балтійської Антанти, однак її діяльність обмежилася переважно співпрацею в інтелектуальній сфері. Згодом, зважаючи на інертність Балтійської Антанти, уряди країн Балтії у 1939–1940 рр., активізували діяльність у напрямі створення Балтійського військового союзу. Однак і ці наміри виявилися нездійсненими, оскільки у 1940 р. усі три балтійські країни були окуповані СРСР і включені до його складу. Політичні діячі (польський провідник санації та відродження її як республіки Ю. Пілсудський, литовський король Міндаугас II та український гетьман П. Скоропадський) намагалися вести діалог щодо зближення країн регіону з метою підтримки безпеки й захисту від нової імперської експансії. Однак недовгий політичний вік двох останніх лідерів та ідеї Польщі щодо федералізації Східної Європи також не забезпечили реалізації ідей Міжмор'я. Урешті військова конвенція, підписана між Польщею, Фінляндією, Естонією й Україною була останньою спробою реалізації ідей створення Балто-Чорноморського союзу [4, с. 152–153].

Паралельно на початку 1920-х рр. було напрацьовано проект Договору Чорноморського союзу, у якому проголошувалася спільна ідея боротьби за незалежність і взаємне визнання та взаємодопоміжки, спільна боротьба з більшовиками, подальший спільний захист, створення єдиного органу – Ради Чорноморського Союзу, що затверджував статут і спостерігав за діями головнокомандувача спільних збройних сил, обраного за згодою сторін. Договір набув чинності із дня підписання.

До участі запрошувалися представники України, Грузії, Азербайджану, Кубані, Тереку, Дону й так званого російського політичного комітету. У перспективі не виключалася участь у Договорі Туреччини, Польщі й Румунії. Однак уже наприкінці цього року Червона армія зайняла Україну, Азербайджан, Вірменію та Грузію. Згодом обговорювалися ідеї створення Чорноморської Антанти, до якої б під егідою Франції ввійшли: Україна, Кубань, Грузія й Азербайджан. Утім різке зниження дипломатичної активності Франції після Локарнської конференції потенціал цього об'єднання став практично дорівнювати нулю [4, с. 151–152].

Із відродженням Польщі (так званої Другої Речі Посполитої) відбулося остаточне оформлення ягеллонської ідеї, а тому ідеї Міжмор'я набули неабиякої популярності саме в польських колах політичних діячів і вчених. Із ягеллонською геополітичною концепцією пов'язують стратегію відродження Великої Польщі як регіонального східноєвропейського лідера. Польські експерти та науковці прагнуть віднайти витоки концепції "Міжмор'я" в політиці польських монархів епохи Середньовіччя. Власне Ягеллонська концепція стосувалася об'єднання чотирьох країн: Польщі, Угорщини, Чехії та Литви під владою однієї династії Ягеллонів – великих польських королів і великих князів литовських. Династія Ягеллонів, що зійшла на престол у 1386 р. застосувала механізм створення федеральної держави в регіоні Міжмор'я шляхом об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського. Практичним втіленням Ягеллонської ідеї на практиці стала політика прометеїзму, що мала на меті сприяти розпаду Росії шляхом підтримки національних рухів на її території [9, с. 153]. При всьому Польща відводила собі роль рушійної сили звільнення для цих народів (від Фінляндії до Азербайджану та від Дону до Балкан) та об'єднання їх у федерацію під своїм головуванням як геополітичного ядра. Цю ж ідею у XIX ст. підтримував польський граф Адам Чарторийський у форматі Федерального союзу країн Центральної Європи, спрямованого знову ж таки проти Росії [10, с. 120].

У 1919 р. очільник уряду Фінляндії К. Маннергейм і міністр закордонних справ Р. Холсті виступали з ініціативою створення Балтійського союзу з метою попередження російської чи будь-якої іншої імперської агресії. У цьому проєкті передбачалося місце й іншим народам колишньої російської імперії. Подібних думок дотримувалася й балтійська політична еліта, зокрема міністр закордонних справ Латвії З. Мейровіц. Усе ж цей проєкт, як і йому подібні, так і залишився на рівні дискурсу геополітичних ідей серед елітарних кіл східноєвропейських країн.

Активним провідником концепції Міжмор'я був загадуваний Ю. Пілсудський, що намагався зміцнити незалежність новоствореної Польської держави шляхом формування конфедерації, яка б відтворювала багатонаціональну традицію Речі Посполитої. Саме у відновленні останньої він вбачав стримування домінування в регіоні Німеччини та/або Росії, що тим самим мало забезпечити суверенітет східноєвропейським країнам. У 1930-х, на початку 1940-х рр. у польських емігрантських колах була популярною ідея союзу земель, що лежать між Балтійським, Чорним і Адріатичним морями. Одним із авторів ідей Тримор'я був генерал і прем'єр-міністр польського уряду в еміграції В. Сікорський. Не менш популярним став рух "третьої Європи", який полягав у балансуванні Польщею відносин між двома сусідніми державами – Росією та Німеччиною. На становлення цієї ідеї вплинула активізація тодішнього процесу формування двох антагоністичних блоків – фашистського на чолі з Німеччиною та блоку західних держав, очолюваного Великобританією та Францією. Польща за

таких умов обрала третій – власний шлях геополітичного розвитку, який передбачав неприєднання до жодного з цих блоків. У перший рік завершення Другої світової війни про визначальну роль територій, що розташовані між Балтійським та Чорним морями, писав у своїх працях польський вчений Є. Небжицький. Зокрема він стверджував, що простір між двома морями стримує експансію держав Західної Європи на схід і Сходу на західні держави [9, с. 154–155].

Із початком холодної війни концепція Балто-Чорноморського союзу фактично зникла з ідейного поля еліт країн Східної Європи, яка після Другої світової війни перетворилася на сферу впливу нової імперії – Радянського Союзу. Лише поодинокі праці емігрантських кіл час від часу нагадували про можливість існування Балто-Чорноморського союзу. Так, у 1960-х і на початку 1970-х рр. польський публіцист Є. Гедройц і політолог Ю. Мєрошевський в еміграції запропонували концепцію "Міжмор'я" у форматі осі "Україна – Литва – Білорусь". Цим трьом радянським республікам відводилася роль суміжних утворень під контролем зовнішніх сил, тоді як Польща мала отримати роль регіонального лідера. Вважається, що концепція Гедройца – Мєрошевського багато в чому є основою сучасної східноєвропейської політики Польщі. У подальшому з ідеями Балто-Чорноморського союзу висловлювалися такі польські провідні політики як Л. Валенса, який у першій половині 1990-х рр. обґрунтував перехідний період в інтеграційних прагненнях східноєвропейських країн до НАТО.

Відродження концепції Балто-Чорноморського союзу відбулося вже на початку 1990-х рр. із крахом соціалістичної системи у східноєвропейському регіоні. Так, провісником інтеграційних процесів у Східній Європі стало заснування у 1991 р. Вишеградської четвірки у складі Польщі, Чехословаччини (згодом організація представлена Чехією та Словаччиною) та Угорщини. У 1992 р. було створено Раду держав Балтійського моря (РДБМ) задля сприяння стабільній і процвітаючій Європі та були створені оборонні структури прибалтійських держав. Далі варто відзначити Організацію Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), яка була створена у 1992 р. у складі 11 країн, зокрема й України, Грузії та Молдови. Співпраця в межах цієї організації відбувалася на академічному, міжурядовому, міжпарламентському, діловому, банківському й інших рівнях. Була створена Рада міністрів закордонних справ і Парламентська асамблея. Утім, подальший діалог щодо Балто-Чорноморського союзу обмежився проведенням конференцій, самітів і, максимум, міжурядових зустрічей, де обговорювалися питання різнорівневого співробітництва, підтримки безпеки й розвитку комунікацій.

Праці польського політолога Т. Щапанського розкривають різні варіанти формування Балто-Чорноморського союзу та містять прогнози автора про майбутні відносини Східноєвропейського регіону із Західною Європою, Скандинавією та Російською Федерацією. Однак ця ідея зазнала потужної критики в самій Польщі й інших країнах регіону, оскільки породжувала ризики нарештєння нових розділених ліній на європейському континенті. Також серед прихильників Балто-Чорноморського об'єднання був загиблий в авіакатастрофі під Смоленськом польський президент Л. Качинський. Нині прихильником ідей Міжмор'я є чинний президент Польщі А. Дуда, який ще в 2015 р. висловився за створення Балто-Чорноморського альянсу держав у складі Польщі, України, Білорусі, країн Балтії, Молдови, Угорщини, Румунії, Болгарії, Словаччини, Чехії та шести країн колишньої Югославії [9, с. 154–155]. Проте в німецьких політиків та експертів, на кшталт А. Умландта, існують

перестороги, що перетворення Польщі на регіонального лідера, через створення військово-політичного союзу чи регіонального конфедеративного об'єднання, неминуче призведе до послаблення геополітичного впливу Німеччини в Східній Європі та ЄС у цілому [8].

Щодо поглиблення економічної, енергетичної співпраці та розширення транзитної зони в межах Балто-Чорноморського регіону виступає і британський учений А. Райлі. Він, зокрема, обґрунтовує необхідність створення на базі українських газосховищ потужного європейського газового хабу, а також висловлюється за розвиток видобутку сланцевого газу на Заході України та в Польщі. У разі об'єднання енергетичних стратегій двох країн їм вдасться позбутися газової залежності від Росії [11, с. 30].

В українському науковому й методологічному вимірі питання актуалізації Міжмор'я було представлено в розвідках українського географа й етнографа С. Рудницького, а також відомого українського публіциста та громадського діяча Ю. Липи. Зокрема, С. Рудницький уже у 1920 р. пропонував українцям виступити з ініціативою створення Балтійсько-Понтійської федерації до якої б увійшли Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь та Україна. Таке об'єднання у союзі з неслов'янськими народами, забезпечило б українську окремішність і спроможність українців вважатися повноцінною нацією на тлі протистояння імперіалізму як зі Сходу, так із Заходу. Ідеї Ю. Липи, які він активно обстоював аж до своєї загибелі у 1944 р. від рук НКВС, концентрувалися довкола того, що всі країни Чорноморського басейну мають спільні геостратегічні інтереси, а сам регіон, ураховуючи інтегруючу економіко-комунікаційну роль моря, творить певну цілісність і має величезні потенційні можливості для інтеграції в різних сферах. На тлі наростання загроз із боку Росії він активно тиражував думку про те, що чорноморська інтеграція дозволить Україні більш зважено протистояти чужим політичним, культурним та ідеологічним впливам. Ю. Липа пропонував доктрину, у якій передбачалося створення конфедерації причорноморських держав на чолі з Україною, що водночас спрямована й проти Росії [2, с. 333].

У подальшому дискурс Міжмор'я був відроджений уже в умовах постанови незалежності України. Наприклад, у роботі українських дослідників В. Мадіссона та В. Шахова "Сучасна українська геополітика" (2003) досить детально розглядаються питання участі України в потенційному Балто-Чорноморському об'єднанні. На думку українських дослідників Україна є "природним посередником" між регіонами Балтійського й Чорного морів. Тому для України дедалі актуалізується вісь співпраці "Північ–Південь", як альтернатива різновектору "Схід–Захід". Важливою в цьому контексті, як відзначає дослідниця У. Рудницька, є й комунікаційно-транспортна система в Балто-Чорноморському регіоні, зокрема й система газопроводів [12, с. 98]. Експертами також не виключаються перспективи кооперації бізнес-партнерства в регіоні, що лише сприятиме його економічній динаміці.

Серед найбільш відомих сучасних українських ініціаторів концепту Балто-Чорноморського союзу є також український аналітик і вчений, академік НАН України В. Горбулін, який говорить про спільність загроз для України, країн Балтії, Скандинавських країн, Румунії й інших країн Міжмор'я. На його думку оптимальним шляхом зовнішньополітичного розвитку для країн Балто-Чорноморського союзу є підвищення активності у сфері міжнародних відносин, безпеки, економіки, енергетики й інформаційної політики. Адже дефіцит, як від-

значає вчений, безпеку супроводжує країни Центральної та Східної Європи ще з XVIII ст., які перманентно ставали розмінною монетою у відносинах між Західною Європою й Росією. В. Горбулін застерігає країни цього регіону від практики покладання надій підтримки на більш потужних геополітичних гравців, системи колективної безпеки та усталені інтеграційні об'єднання. Тим самим оптимізація механізмів зближення й партнерства має забезпечити, на його думку, створення в Балто-Чорноморському регіоні нового центру вільного обороту товарів, робочої сили, капіталів та ідей, а також, що головне, сприяти врегулюванню конфлікту на Сході України [1].

Із практичного боку реалізації Балто-Чорноморського зближення, то варто назвати Угоду із заснування у 2001 р. Робочої групи з військово-морського співробітництва у Чорному морі – BLACKSEAFOR, що стала чи не найбільш дієвим проектом співпраці в межах Чорноморського регіону. Метою Угоди, як відомо, є співпраця у сфері підтримки миру та стабільності в регіоні шляхом спільного тренування військово-морських сил. Наступного року було підписано договір із приводу побудови заходів безпеки у військово-морській сфері в Чорному морі. До безпекових угод і документів із визначення політико-економічної співпраці в Чорноморському регіоні варто віднести ініціативи – "Прикордонна співпраця Чорного Моря", ініційований у 2006 р. Румунією "Чорноморський Форум задля діалогу та Партнерства", "Гармонія Чорного Моря" тощо. В Україні свого часу президент В. Ющенко, спільно з М. Саакашвілі, виступав з ініціативою регулярного проведення самітів за участю країн Балто-Чорноморського і Каспійського регіонів для координації економічних і безпекових питань [12, с. 99].

Якщо говорити про можливу участь України у формуванні Балто-Чорноморської співдружності, варто наперед відзначити миротворчий фактор у становленні та зміцненні українських збройних сил і їхню адаптацію до стандартів НАТО. Вагомою ланкою у зміцненні військової й безпекової співпраці України, у межах можливого Балто-Чорноморського союзу, може бути з'єднання Збройних сил України на кшталт тих, що діють у складі міжнародних сил KFOR під керівництвом НАТО на території Косова та Метохії разом з іншими збройними силами країн Східної Європи. Скажімо, таке з'єднання діяло свого часу спільно з польським миротворчим контингентом і більш відоме як Українсько-польський миротворчий батальйон (Укрполбат). Ще одним прикладом може бути створена у 2014 р. багатонаціональна військова бригада збройних сил Литви, Польщі й України (ЛитПолУкрбриг). Ключовим завданням цього контингенту є військова співпраця між державами, із метою опанування передовими стандартами підготовки військ і досягнення оперативної взаємосумісності. Із часом бригада має стати частиною системи миротворчих контингентів у різних конфліктних точках світу [13].

Посилення безпекових зв'язків України з іншими регіональними центрами має спрямовуватися передусім на користь геополітичного формування так званої Балто-Чорноморської дуги (Балто-Чорноморського союзу *Intermarium*) як спільного безпекового й оборонного простору. Тим паче, що зараз не варто відкидати подальшого наростання суперечностей як між США та країнами ЄС, так і всередині ЄС і НАТО в контексті можливої дезінтеграції. Необхідно нагадати, що ідея політичного й економічного зближення Фінляндії, країн Балтії, Білорусі та України була популярною і серед українських учених і політиків.

Аксіоматичним є твердження про те, що Україна, перебуваючи на цивілізаційній межі й ризикуючи перетворитися в сіру зону регіональної безпеки, має мінімізувати вплив світових гравців і свою внутрішню та зовнішню політику. Відтак не маючи достатніх геополітичних ресурсів Україні необхідно координувати свою стратегію із сусідніми східноєвропейськими державами задля подолання асиметрії відносин, що склалася в регіоні з початком російської агресії. Тому останнім часом навіть з'являється риторика про необхідність з'єднання водним шляхом Чорного й Балтійського морів, що знову ж таки свідчить про нагальність для України Балто-Чорноморської стратегії. Адже, як ми знаємо, ще у 2014 р. за фінансової підтримки ЄС була створена транскордонна комісія за участі представників Польщі, Республіки Білорусь та України для вивчення питань створення водного шляху від Балтійського до Чорного морів через річки Вісла, Західний Буг, Прип'ять і Дніпро [14].

Укотре наголосимо, що на тлі наростання експансіонізму з боку Російської Федерації та кризи євроатлантичної системи безпеки Україні вкрай необхідно зміцнювати свою оборонну співпрацю з Польщею, країнами Балтії, Молдовою, Румунією, Туреччиною, Грузією та країнами Скандинавії. Як бачимо, безпеці більшості з названих країн загрозу несе саме експансіоністська політика Росії. В об'єднанні мають бути зацікавлені насамперед країни, які, унаслідок дій Москви, зіштовхнулися з територіальними проблемами. Сюди, звичайно, варто віднести Україну, Грузію та Молдову.

Відомо, що у 2019 р. українськими політиками було зроблено заяву про те, що ні Україна, ні країни Балтії, ні Молдова, Білорусь чи Грузія не є крупними політичними гравцями, однак разом вони зможуть протистояти будь-якій воєнній агресії та стати одним із нових економічних, політичних і культурних центрів Європи [15]. Тож своєю позицією Україна демонструє ініціативність щодо зміцнення безпеки в регіоні Міжмор'я в ролі ключового донора регіональної безпеки.

Тут варто також звернути увагу, що попри зміцнення Альянсу через налагодження та вдосконалення сил реагування специфіка географічного розташування країн Балтії може, зрештою, не дозволити НАТО адекватно і вчасно відреагувати на агресію Росії відповідно до 5-ї статті Вашингтонського договору про спільну воєнну допомогу в разі агресії проти будь-якого члена Альянсу. Із погляду геополітики, країни Балтії фактично затиснені між РФ, Білоруссю, Калінінградською областю й Балтійським морем, що створює надто вигідну позицію для атаки Росії одразу із трьох сухопутних напрямків і безпосередньо з моря. Ураховуючи концентрацію російських сухопутних (насамперед танкових з'єднань) і повітряних військ на кордоні з країнами Балтії, геостратегічна перевага Росії стає очевидною. Зрештою, проведення військових навчань "Захід-2017", як відомо, спрямовувалося на тестування реакції сил НАТО на можливі загрози з боку Росії, що продемонструвало всі недоліки у швидкості реагування військових та інженерних з'єднань Альянсу, оскільки країни НАТО вдавалися тоді до моделювання ситуації, пов'язаної з можливістю російської агресії.

Польща має всі підстави на регіональне лідерство у Східній Європі, оскільки може бути не лише ініціатором Балто-Чорноморського союзу, але й, по суті, його засновником, шляхом реалізації стратегії згадуваної ягеллонської геополітики, що регулярно піддається дискурсу в польських інтелектуальних і політичних колах. У цій ситуації Україні не варто відкидати стратегію дуалістичного лідерства (за умов співдружності з Польщею) у регіоні, зважаючи на існування спільних гібрид-

них загроз для Києва та Варшави. Урешті, сукупний потенціал збройних сил України та Польщі в разі поглибленого Балто-Чорноморського зближення дозволить адекватно відповідати на загрози з боку Росії.

У разі зміни режиму в Білорусі та зорієнтування її зовнішньополітичного вектора на Захід ідея Балто-Чорноморського союзу може бути цікавою й для Мінська. Ще одна східноєвропейська країна – Румунія, яка відчуває потенційні загрози від Росії у басейні Чорного моря, не може бути не зацікавлена в долученні до формування та реалізації Балто-Чорноморського проєкту. Такий регіональний лідер і потужний геополітичний гравець, як Туреччина, також не може залишатися осторонь проєкту Міжмор'я і змушена буде розширювати військово-політичну співпрацю із країнами Балто-Чорноморського регіону з метою балансування надмірного впливу Росії, насамперед у Чорноморському басейні.

Навіть незважаючи на те, що Польща є членом ЄС і НАТО, вона сприймає Росію як реальну загрозу своїй безпеці, особливо такі занепокоєння посилюються після анексії Росією Криму та початку її агресії на Південному Сході України. У такому разі історичні дебати щодо Волинської трагедії 1943 р. мають проводити професійні українські й польські історики, а політики не переносити її в подальшому в дипломатичну площину як пропаганду та розпалювання двосторонньої ворожнечі. Найоптимальнішим варіантом для збереження й розширення українсько-польської культурної та гуманітарної співпраці стала б відмова політиків з обох боків від використання гострої історичної тематики з метою отримання електоральних дивідендів під час виборчих кампаній.

Звернімо увагу, що з 2015 р. діє започаткований Польщею саміт Ініціативи Тримор'я, що об'єднує 12 країн ЦСЄ від Балтійського до Чорного й Адріатичного морів і спрямований на поглиблення їхньої інтеграції. Ініціатива поки зосереджується на розширенні економічних, енергетичних і бізнес зав'язків країну-учасниць. Однак у разі надання в перспективі цьому діалогу безпекового виміру, за потенційної участі в ньому України, країн Балтії, Польщі, Румунії, Молдови та Грузії, контури Балто-Чорноморського союзу будуть ставати дедалі чіткішими. Україна, яка найбільше потерпає від російської агресії, а членство в НАТО поки залишається для Києва віддаленою перспективою, має стати одним з ініціаторів розробки й реалізації концепції цього геополітичного проєкту [16].

Важливе місце у формуванні Балто-Чорноморської платформи регіонального діалогу має посісти питання диверсифікації постачання Україні та східноєвропейським країнам природного газу для унеможливлення відновлення Росією енергетичного тиску й шантажу. Солідаризуючись зі США, Словаччина, Польща, як і решта країн Вишеградської четвірки, активно виступають проти побудови газопроводу "Північний потік-2" в обхід України. Диверсифікація постачань природного газу, забезпечення транзиту російського газу територією України, відкриття європейського ринку для скрапленого газу зі США – усе це відповідає інтересам усіх країн Східної Європи. Тим паче, що у 2022 р. Польща, маючи LNG-термінал, планує запустити Балтійський газопровід, що відкриє доступ до газу Норвегії й дозволить Варшаві відмовитися від імпорту газу з Росії [17]. Перехід України на реверсну схему закупівлі газу від компаній із країн ЄС стало можливим лиш завдяки підтримці Єврокомісії та за активної співпраці України зі Словаччиною, Польщею та Угорщиною [18].

Зрештою, сукупний потенціал країн Балто-Чорноморського простору може становити достойну відповідь у разі відкритої чи прихованої агресії Росії проти одного

або кількох членів потенційного об'єднання та зміцнити колективну регіональну безпеку країн – географічно розташованих між Балтійським і Чорним морями. За протилежного сценарію – за умов відсутності кроків щодо кооперації зусиль зі зміцнення регіональної безпеки – східноєвропейські країни можуть стати потенційними жертвами імперської політики й агресії Москви. Варто розуміти, що для вироблення алгоритму участі України у формуванні Балто-Чорноморського союзу вкрай необхідно поглиблювати та прискорювати політичні та соціально-економічні реформи. Ключовими складниками трансформації України є боротьба з корупцією, масштабність якої дозволяє Росії зберігати геополітичний вплив через підкуп українських фінансових і політичних еліт, а також шляхом втручання у виборчі процеси задля приведення до влади проросійських кандидатів. Водночас корисним було б реанімувати ідею формування геостратегічної осі "Київ–Варшава–Берлін–Париж" як формату долучення України до так званого "Веймарського трикутника" з метою зміцнення балансу сил у відносинах із Росією [19].

Україна, за умов прискорення реформ і внутрішніх трансформацій, може стати прикладом для інших країн пострадянського простору, і це не обов'язково можуть бути члени ОДЕР-ГУАМ. Можливість перетворення України на таку собі альтернативу авторитарній Росії пояснюється як невдоволеністю пострадянських країн імперською агресивною політикою РФ, так і відсутністю в Росії реальних моделей політичного розвитку, які б могли становити реальну конкуренцію західному ліберальному порядку. Як зазначає ізраїльський історик Ю. Харарі: "Росія, що "підводиться з колін", бачить себе значно потужнішим конкурентом глобальному ліберальному порядку, однак хоча вона відновила свою військову міць, в ідеологічному плані вона – банкрут" [20, с. 30].

У цьому контексті варто також наголосити на взаєминах України з Білоруссю як найближчим союзником Росії щодо євразійських інтеграційних об'єднань. Українсько-білоруські відносини характерні відсутністю територіальних претензій сторін, а Білорусь визнала суверенітет Україну та її кордони після розпаду СРСР, хоча Договір між ними про державний кордон було ратифіковано лише в червні 2013 р. Білорусь фактично визнала Крим російським, оскільки надто залежить від РФ не лише в межах ЄАЕС. Однак задля геополітичного виживання Мінськ проводить політику подвійних стандартів у відносинах із Росією, про що, зокрема, свідчить намагання режиму О. Лукашенка максимально уникати створення союзної держави Росії й Білорусі шляхом об'єднання/інкорпорації білоруської економіки до РФ. Саме цим пояснюється багаторічне лавірування Мінська між Росією й Заходом. Стверджуємо, що в разі об'єднання Білорусі з Росією загрози Україні лише посиляться, ураховуючи протяжність кордонів між Україною та цими двома сусідніми державами, яка становить майже 3,4 тис. км.

Зважаючи на анексований Крим, окуповані території Донбасу, а також наявність російської військової бази у Придністров'ї, можливості Росії для гібридних і конвенційних атак проти України з території Білорусі, у разі її інкорпорації, значно зростають. Однак у цьому разі не варто повністю відкидати сценарію як подальшого зближення Білорусі із Заходом, так і зміцнення відносин із пострадянськими країнами прозахідної орієнтації після подальшого наростання геополітичного тиску Росії. Більше того, Білорусь готується до спрощення візового режиму з Євросоюзом з метою "...полегшити міжлюдські й ділові контакти, а також забезпечити громадянам

Білорусі мобільність" [21]. Україна ж, зі свого боку, має активніше сприяти виходу Білорусі з міжнародної ізоляції та розширювати спектр спілкування із представниками широких верств білоруського населення через публічну дипломатію. Останнє необхідне для сприяння унеможливлення її приєднання до Росії, втрати суверенітету й незалежності. Показовим тут також може бути те, що Білорусь вельми зацікавлена в урегулюванні конфлікту на Донбасі та стала своєрідною платформою для розв'язання геополітичної кризи довкола України через забезпечення Мінського діалогу. Важливо, що за всієї союзницької близькості у відносинах із Росією саме Білорусь є надійним постачальником вантажних автомобілів для військових потреб України, а також запчастин до військової техніки на умовах лізингу.

Необхідність Балто-Чорноморського формату співпраці зумовлюється ще і прагненнями великих країн зберігати свій вплив на Україну та Східну Європу через енергетичний, інвестиційний, а то й неополітичний важелі. Окрім РФ, Україна відчуває тиск і від інших потужних геополітичних гравців. Підтвердженням тому може бути тиск США на офіційний Київ із вимогою не підписувати контракт із Китаєм щодо часткової приватизації заводу "Мотор Січ", що спеціалізується на виробництві авіадвигунів [22]. Насправді конфлікт довкола цього заводу є суперечкою США й Китаю, а не конфліктом України з однією з цих двох держав, що лиш свідчить про намагання Вашингтона та Пекіна схилити Україну на свій бік.

Тут доречно також апелювати й до втягнення України в передвибірний скандал, що розгорнувся між нинішнім президентом США Д. Трампом і найімовірнішим кандидатом від демократичної партії, колишнім віцепрезидентом Дж. Байденом, якого наразі розглядають найбільш серйозним політичним опонентом Д. Трампа під час виборчої кампанії 2020 р. Ідеться насамперед про можливий тиск Д. Трампа на Президента України В. Зеленського з метою розпочати/поновити розслідування проти сина Дж. Байдена – Гантера (а значить – проти свого політичного опонента), який працював у раді директорів в українській енергетичній компанії Burisma. Останню звинувачують в ухилянні від сплати податків на суму близько 1 млрд дол. Відомо, що тиск на Україну в особі її Президента здійснювався насамперед через можливий перегляд річної військової допомоги й розмірі 250 млн дол. Тому, власне, лише посилення участі України у формуванні системи східноєвропейської регіональної безпеки дозволить знизити тиск великих держав і дасть їй можливість набути більшої суб'єктності на міжнародній арені, а тим самим і зміцнити свій національний суверенітет.

Висновки. Отже, перспективи створення Балто-Чорноморського союзу відкривають нові можливості для української зовнішньої політики та дипломатії у плані ініціативи/допущення до потенційного об'єднання. Встановлено, що ідея Балто-Чорноморської інтеграції бентежила свідомість найвідоміших науковців і політиків усіх країн цього регіону. Актуалізація ідей Міжмор'я припадала значною мірою на піки потрясінь глобального й регіонального масштабів, що свідчило про явно виражену вразливість положення східноєвропейських країн. Саме це врешті й спонукало ці держави до пошуку шляхів координації національних інтересів і механізмів протистояння зовнішнім загрозам. В Україні ідея Міжмор'я особливо активно підтримувалася елітами та представниками наукової громадськості після краху Російської імперії, а також після втрати Україною своєї державності на початку 1920-х рр. Нагальність реалізації концепту Балто-Чорноморського союзу зараз різко

зростає на тлі гібридної агресії Росії проти України й інших східноєвропейських держав.

Задля зменшення загроз нацбезпеці й територіальній цілісності Україні варто активно координувати зовнішньополітичні та оборонні дії з пострадянськими країнами євроатлантичної орієнтації, зокрема з тими, що входять до організації ОДЕР-ГУАМ. Україні також варто забезпечити надання ОДЕР-ГУАМ не лише економічного, а й безпекового виміру. Агресивні дії Росії, тим часом, зумовлюють пошук Києвом нових механізмів подальшого просування до НАТО та ЄС, а також відкривають перспективи появи транзитивного імперативу підтримки її нацбезпеки поза євроатлантичними структурами. Таким майданчиком для підтримки безпеки країн Східної Європи, що постали перед спільними загрозами, може стати Балто-Чорноморський діалог. На тлі наростання експансіонізму з боку РФ учасниками такого діалогу, окрім України, можуть стати країни Балтії, країни Вишеградської четвірки, Австрія, Хорватія, Румунія, Словенія, Болгарія та навіть Білорусь і Туреччина. Україні слід прийняти стратегію виходу із субрегіональної периферії, гібридної сфери безпеки, а також буферної та лімітної міжімперської зони. Одним із найбільш оптимальних механізмів у цьому транзиті може стати саме Балто-Чорноморський союз.

Список використаних джерел:

1. Горбулін В. Криза довіри: у пошуках нового фундаменту стійких альянсів / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2018. – 17–23 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/internal/kryza-doviri-u-poshukakh-novogo-fundamentu-styikih-alyansiv-272302_.html.
2. Ковалевська О. 100-річний ювілей нереалізованої ідеї: концепція "Балто-Чорноморського союзу" в працях Степана Рудницького і сучасні перспективи / О. Ковалевська // Регіональна історія України : 36. наук. статей. – Вип. 12. – С. 329–345.
3. Маршанія З. С. Балто-чорноморське измерение международно-регіонального сотрудничества во внешнеполитической стратегии Грузии / З. С. Маршанія // Науковий вісник. – 2009. – № 2 (80). – С. 150–162.
4. Надтока О. О. Балто-Чорноморський союз: історична ретроспектива і політична перспектива / О. О. Надтока // Наукові записки НАУКМА. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія", 2017. – Т. 22, ч. 1. – С. 148–157.
5. Kornat M. Realna koncepcja czy wizja ex post? Polska idea "Trzeciej Europy" (1937–1938). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://politologia.wsb-nlu.edu.pl>.
6. Nowak A. Geopolityczne koncepcje Józefa Piłsudskiego [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.omp.org.pl/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=726>.
7. Фридман Дж. Новое сдерживание России. Американская стратегия после Украины: от Эстонии до Азербайджана [Електронний ресурс]. – Zugriffsmodus: <http://conjunction.ru/strafor-29-03-2014/>.
8. Umland A. Die Idee des Internariums: Ein mittelosteuropäischer Pakt gegen russischen Neoimperialismus [Elektronische Ressource] / A. Umland. – Режим доступу: <http://www.iwm.at/transit-online/die-idee-des-inter-mariums-einmittelosteuropaischer-pakt-gegen-russischen-neoimperialismus-neoimperialismus/>.
9. Мандзюк О. Р. Ідея Балто-Чорноморського союзу крізь призму зовнішньополітичних концепцій Польщі / О. Р. Мандзюк // Молодий вчений. – 2016. – № 12. – С. 153–156.
10. Чупрій Л. В. Відродження концепту "Міжмор'я" в контексті подолання російської експансії / Л. В. Чупрій // Політичне життя. – 2017. – С. 118–124.
11. Сарнацький О. П. Балтійсько-Чорноморське співробітництво як альтернативний інтеграційний напрям для України / О. П. Сарнацький, Н. О. Миглювцев // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2018. – № 4(103). – С. 28–33.
12. Рудницька У. Перспективи Балтійсько-Чорноморської регіональної співпраці в умовах україно-російського конфлікту / У. Рудницька // Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право. – 2015. – Вип. 1/2 (25/26). – С. 96–100.
13. Підписано Угоду щодо створення спільної литовсько-польсько-української бригади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/news/2014/09/19/pidpisano-ugodu-shhodo-stvorenniya-splinoi-litovsko-polsko-ukrainskoi-brigadi/>.
14. Украине нужно соединить водным путем Черное и Балтийское моря – Гончарук. URL: <https://gordonua.com/news/politics/ukraine-nuzhno-soedinit-vodnym-putem-chnoe-i-baltiyskoe-morya-goncharuk-1272182.html>.
15. В Евросолидарности предлагают создать Балто-Черноморский союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2019/11/21/7103345/>.

16. Кондратенко О. Ю. Стратегія протистояння України геополітичним викликам та загрозам національній безпеці в умовах становлення нового світового порядку / О. Ю. Кондратенко // Міжнародні відносини. Серія: "Економічні науки". – 2018. – № 14. – С. 140–145.

17. Польсько-українські відносини: потенціал – більший за проблеми. URL: <https://www.prostir.ua/?news=polsko-ukrajinski-vidnosyny-potentsial-bilshyj-za-problemy>.

18. Гончар М. Як не стати командирами хаосу, або Спекотна зима-2020 / М. Гончар, В. Горбулін, С. Дяченко // Дзеркало тижня. – 2019. – 7–13 вересня. URL: https://dt.ua/internal/yak-ne-stati-komandirami-haosu-abo-spekotna-zima-2020-322842_.html.

19. Russia's Path to Another Resurgence. URL: <https://www.stratfor.com/sample/analysis/russias-path-another-resurgence>.

20. Харп'ю. 21 урок для 21 століття; пер. з англ. О. Дем'янчука / Ю. Харп'ю. – К.: Форс Україна, 2018.

21. Білорусь готується до спрощення візового режиму з Євросоюзом. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bilorus-sproshchennya-vizovoho-rezhymu-z-eu/30175296.html>.

22. Битва за завод: зачем Китаю украинский "Мотор Сич". URL: <https://www.capital.ua/ru/publication/132177-bitva-za-zavod-zachem-kitayu-ukrainskiy-motor-sich#ixzz60OCxdgtT>.

Надійшла до редакції 20.01.20

O. Kondratenko, Dr. of Political Sciences (Dr.hab), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

BALTIC-BLACK SEA COMMUNITY: ORIGINS AND STRATEGIC OPPORTUNITIES FOR UKRAINE

It is substantiated that in the context of growing threats to Ukrainian foreign policy and diplomacy of Ukraine, it is necessary to work more clearly to intensify relations with Eastern European countries to create a platform for security dialogue within the possible Baltic-Black Sea Commonwealth. It has been proven that the coordination of multilevel cooperation in the Mediterranean region will optimize and strengthen the level of national security of Ukraine and other Eastern European countries in order to counter hybrid threats posed by Russia in the implementation of regional and global influence. Only collective military cooperation backed by joint defence operations within a possible Baltic-Black Sea Commonwealth will reduce the risk of hybrid or open aggression against the countries of the Eastern European region.

Key slaves: Baltic-Black Sea Commonwealth, Ukraine, national security, security, Russian Federation, aggression, Eastern Europe.

O. Кондратенко д-р політ. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

БАЛТО-ЧЕРНОМОРСКОЕ СОДРУЖЕСТВО: ИСТОКИ И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Обосновано, что в контексте нарастания угроз украинской внешней политике и дипломатии, Украине стоит более четко работать в направлении активизации отношений с восточноевропейскими странами касательно создания площадки диалога безопасности в рамках возможного Балто-Черноморского содружества. Доказано, что координация разноуровневого сотрудничества в регионе Междуморья позволит оптимизировать и укрепить уровень национальной безопасности Украины и других восточноевропейских государств для противостояния гибридным угрозам со стороны России, продуцируемых ею в ходе реализации стратегии восстановления регионального и глобального влияния. Только коллективное военное сотрудничество, подкрепленное проведением совместных оборонительных действий в рамках возможного Балто-Черноморского содружества, снизит риск гибридной или открытой агрессии против стран восточноевропейского региона.

Ключевые слова: Балто-Черноморское содружество, Украина, национальная безопасность, обеспечение безопасности, Российская Федерация, агрессия, Восточная Европа.

УДК 327.82

I. Гавриленко, канд. політ. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МІСЦЕ "М'ЯКОЇ СИЛИ" У СТРАТЕГІЯХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США

Аналізуються стратегії національної безпеки США (2002, 2006, 2010, 2015, 2017) як основні доктринальні документи у сфері зовнішньої політики на предмет згадування поняття "м'яка сила", а також задля визначення того, чи виділені в цих стратегіях завдання та форми здійснення зовнішньої політики, що сприяли використанню методів "м'якої сили". Було визначено, що, хоча в жодній із згаданих стратегій не було вжито це поняття, за своєю суттю йому відповідали стратегії президента Б. Обама 2010 і 2015 рр., і, певною мірою, 2006 р. як відносно компромісна стратегія. Натомість, стратегії республіканських адміністрацій 2002 і 2017 рр. віддають перевагу одностороннім діям США на міжнародній арені й методам "жорсткої сили".

Ключові слова: стратегія національної безпеки, Сполучені Штати, зовнішня політика США, "м'яка сила", жорстка сила.

Постановка проблеми. Основним доктринальним документом Сполучених Штатів, що формулює та виражає поточні пріоритети зовнішньої політики США за кожної президентської адміністрації, є Стратегія національної безпеки. Уперше такий документ було представлено адміністрації президента Річарда Ніксона, а у 1986 р. було прийнято закон Голдуотера – Нікольса, який передбачає, що стратегія національної безпеки необхідна для кожної нової адміністрації президента США. Цей документ оприлюднюється після обрання нового президента США та виражає пріоритетні напрями й методи зовнішньополітичної діяльності держави на наступну президентську каденцію.

Стратегія національної безпеки визначає пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики з метою забезпечення національної, а також міжнародної безпеки, оскільки перша є невід'ємною від другої. Також у ній окреслюються необхідні засоби й ресурси задля досягнення

поставлених цілей. Так, для визначення значення, якому надає та чи інша президентська адміністрація певному зовнішньополітичному методу, у цьому випадку – "м'якій силі", необхідно аналізувати стратегії національної безпеки відповідних років.

Мета статті. З огляду на період початку вживання поняття "м'яка сила" на державному рівні, для визначення його значення для зовнішньої політики США, необхідно аналізувати п'ять стратегій національної безпеки США – дві за доби адміністрацій президента Дж. Буша-молодшого – 2002 і 2006 рр., дві за президента Б. Обама – 2010 і 2015 рр., і за президента Д. Трампа – 2017 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегії національної безпеки США детально аналізувалися та порівнювалися такими українськими науковцями, наприклад: В. Гвоздь, Н. Городня, В. Паливода, І. Тихоненко, Н. Яковенко, Г. Піскорська й ін. Окремі

впливи й особливості "м'якої сили", зокрема і в політиці Сполучених Штатів, досліджувалися у працях Н. Белоусової, О. Зернецької, Н. Нікулішин, М. Рижкова, І. Слісаренка й багатьох інших.

Виділення не вирішених раніше частинами загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу дослідників до Стратегії національної безпеки США, нам зараз невідомі спроби проаналізувати їх саме з погляду методів "м'якої сили" і простежити еволюцію підходів американських адміністрацій до цього поняття на доктринальному рівні, що власне і є завданнями цього дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Стратегія національної безпеки 2002 р. Витоки американської політики компромісу, яка може розглядатися як підґрунтя усвідомлення значення та переходу до застосування "м'якої сили", можуть простежуватися у Стратегії національної безпеки 2002 р. У документі були чітко визначені цілі "жорсткої" та "м'якої сили" американської зовнішньої політики. Вони охоплювали демократизацію міжнародної системи й боротьбу з міжнародним тероризмом, як одного із основних факторів дестабілізації міжнародних відносин і найбільшої загрози національним інтересам США. Так було сформовано цілі, що передбачали широке використання всього спектру можливостей Сполучених Штатів – від військової сили до "м'якої сили". Основна ідея цього прагматичного підходу полягала у використанні інструментів, спрямованих на стабілізацію ситуації у світі та забезпечення подальшого розвитку американської політичної системи й економічного зростання [1].

Стратегія національної безпеки 2006 р. Дж. Буш-молодший, уже після повторного обрання президентом, у супровідному листі до нової Стратегії національної безпеки Сполучених Штатів наголошував на тому, що США вели війну проти тероризму, тому ця Стратегія визнавалася документом воєнного часу, а отже, у ній визначався пріоритет "жорсткої сили" серед зовнішньополітичних методів держави [2]. У той же час, Стратегія передбачала використання основних елементів "м'якої сили". Ця Стратегія мала на меті сприяти свободі як альтернативі авторитаризму та підтримці ефективних демократій (так звана "трансформаційна дипломатія"), запобіганню поширенню небезпечних видів зброї, особливо масового знищення, зокрема високотехнологічних і небезпечних інформаційних технологій. Серед інших пріоритетів відзначалися стабільні відносини з найбільшими державами світу, підтримка розвитку світової економіки, міжнародного миру та стабільності на основі верховенства права у світі і глобального лідерства Америки [3, с. 52].

Стратегія національної безпеки 2010 р. Реалізація концепції "м'якої сили" у США була, насамперед, утілена у Стратегії 2010 р., що суттєво відрізнялася від попередніх доктринальних документів. Попередні стратегії не розглядали економічні та соціальні питання, оскільки вважалося, що вони не становлять безпосередніх загроз національній безпеці. Тим не менш, адміністрація Б. Обами відмовилася від такого суворого поділу й розширила розуміння національної безпеки. Також уперше у Стратегії було запропоновано інтеграцію основних засобів американської могутності – дипломатії, військової сили, економічного впливу, розвідки й інших безпекових агентств [4]. Крім цього, аналіз документів дозволяє виділити чотири пріоритетні напрями: безпека, економічний розвиток, боротьба за загальнолюдські цінності та зміцнення світового порядку в умовах американського лідерства у розв'язанні найважливіших міжнародних проблем [5]. Стратегія

Б. Обами мала всеосяжний характер і була спробою об'єднання різних, як внутрішніх, так і зовнішніх аспектів забезпечення національної безпеки.

Основною внутрішньою проблемою у Стратегії було визнано необхідність подолання негативних наслідків світової економічної кризи для США. Уперше в історії таких стратегічних документів, сфера цілей національної безпеки включала в себе завдання виключно економічного характеру – збільшити американський експорт удвічі до 2014 р [6]. Також серед пріоритетних сфер згадувалася освіта, охорона здоров'я, розвиток науки й техніки. Одним із головних завдань було збільшення американського інтелектуального потенціалу через повне охоплення початковою освітою та поширення вищої освіти. Стратегія національної безпеки визнавала, що науково-технічний прогрес є одним із пріоритетів національної безпеки США. Такий підхід спрямовувався на захист американських військ від асиметричних інформаційних атак, забезпечення виконання угод, що стосувалося сучасних видів озброєнь і їхнього поширення, із метою запобігання терористичним нападам на США, недопущення й зупинення поширення епідемій, захисту інформаційної інфраструктури, засобів транспортування і зв'язку.

У той же час, Стратегія не заперечувала і значення "жорсткої сили" – а саме військових сил. У цій сфері США також повинні лишатися світовим лідером і бути здатними протистояти будь-яким загрозам військового характеру. Стратегія 2010 р. не виключала тезу про те, що Вашингтон мав право на володіння та використання "жорсткої сили", що означає право в односторонньому порядку застосовувати військову силу за вибором США. Стратегія зазначала, що іноді застосування військової сили є виправданим і необхідним, водночас Сполучені Штати обіцяли не зловживати таким власним правом, а намагатися використати всі альтернативні засоби, перш ніж застосовувати "жорстку силу".

Стратегія 2010 р. також розглядає і проблему захисту демократії та прав людини всередині країни й за кордоном. По-перше, у ній йшлося про те, що спочатку потрібно виконувати норми щодо прав людини у США. По-друге, уперше визнавалася важливість економічних і соціальних прав і свобод людини й необхідність боротьби з бідністю. По-третє, стверджувалося, що Сполучені Штати, на відміну від попередньої адміністрації, більше не змушуватимуть інші держави будувати демократію за американським зразком, а швидше даватимуть позитивний приклад.

Цей документ – бачення адміністрацією Б. Обами місця США у системі міжнародних відносин, за умов, коли колективні дії є пріоритетнішими над діями індивідуальних акторів. США брали на себе зобов'язання підсилювати багатосторонні інституції та співпрацювати як із своїми традиційними союзниками, так і підтримувати контакти із новими зростаючими центрами впливу у світі. Стратегія національної безпеки США 2010 р. знаменувала дифузії економічної могутності у світі, забезпечуючи розв'язання глобальних фінансово-економічних проблем не лише Великою Сімкою, а, здебільшого, і Великою Двадцяткою. Це означає, що Вашингтон збирався поступово переходити від стратегії безумовного лідерства в однополярному світі до стратегії, яка забезпечувала б лідерство США в поліцентричній міжнародній системі. Деякі аналітики вважають цю Стратегію остаточним переходом США від доктрини стримування до концепції "м'якої сили" в зовнішній політиці [7].

Стратегія національної безпеки 2015 р. Друга Стратегія національної безпеки США Б. Обами була

оприлюднена 6 лютого 2015 р., хоча й очікувалася ще у 2013 р. після повторного обрання Б. Обами президентом. Це пояснюється передусім тим, що стрімкий розвиток світових подій після 2013 р. постійно вносив свої корективи у практично готову стратегію, тому будь-яка її поточна версія одразу ж не відповідала світовим реаліям. Хоча розвиток подій не загальмувався в подальшому, однак затягування все більше знижувало її потенційне значення, тому було прийнято рішення опублікувати її у 2015 р. із максимально обережними положеннями [8]. Можливо, іншими причинами для затримки із Стратегії було бажання Б. Обами остаточно завершити війну в Афганістані, що формально була закінчена у 2014 р., а також і економічними причинами – ця Стратегія мала ознаменувати закінчення проявів економічного спаду у США після 2009 р., однак у 2013 р. зростання ВВП спостерігалось лише на рівні 1,5 %, тоді як у подальші роки воно повернулося до стабільних темпів у близько 2,5 % на рік.

Справді, Сполучені Штати потребували максимально міцного обґрунтування свого лідерства у світі, адже "лідерство" є базовою категорією Стратегії національної безпеки 2015 р. [9]. Це підтверджується оглядачами "Нью-Йорк Таймс", які підраховали, що слово "лідер" і похідні від нього вживаються в документі щонайменше 100 разів, у такий спосіб, намагаючись парувати аргументи критиків адміністрації в тому, що вона стала недостатньо активною та впевненою на міжнародній арені [10].

Документ, на думку аналітиків, суттєво відрізнявся від попереднього, де США поставали як менш упевнена у своїх можливостях держава, що намагалася завершити війни в Іраку та Афганістані, вийти зі світової фінансової кризи та "перезавантажити" відносини з Російською Федерацією, тоді як нова версія Стратегії пояснювала завдання й перспективи використання сили Америки на міжнародній арені [11]. У преамбулі нової Стратегії говорилося, що зараз "Сполучені Штати займають міцнішу і кращу позицію, готові використати можливості нового століття задля захисту наших інтересів на протидію ризикам небезпечного світу" [9]. У документі повідомлялося, що він був баченням і стратегією захисту національних інтересів США, а також універсальних цінностей і міжнародного порядку, що базується на чітких нормах і правилах, через міцне і стає американське лідерство. Водночас, основним питанням було не те, чи Сполучені Штати повинні були займати лідерську позицію у світі, це положення у Стратегії фіксувалося як зрозуміле за замовчанням, а саме як США повинні були лідирувати. Отже, Стратегія визначала принципи і пріоритети того, як "Сполучені Штати збираються вести світ у напрямі миру та нового процвітання" [9].

Серед зазначених принципів, Стратегія зосереджувалася на таких аспектах: лідерство з метою, що орієнтуватиметься на незмінні національні інтереси й цінності, а також, на зобов'язання підтримувати збалансований підхід до пріоритетів, що "є гідним для великої держави" [12] (водночас, варто відзначити, що у попередній Стратегії національної безпеки 2010 р., США не називали себе "великою державою"); лідерство із силою, за такої умови, у Стратегії аналізувалося місце США у сучасному світі та визначалися джерела такої сили – відновлена після світової фінансової кризи економіка, подальше зростання енергетичної безпеки, збройні сили, що не мають конкурентів у світі, і таланти, ініціативність і різноманітність американського народу; лідерство шляхом надання прикладу через захист власних цінностей усередині держави та дотримання своїх зобов'язань на міжнародній арені; лідерство разом із пар-

терами через мобілізацію світової спільноти, колективні дії та підтримання здатності партнерів США протистояти глобальним викликам; лідерство із використанням усіх засобів американської сили, унаслідок переваг США над рештою держав у дипломатії, розвитку, обороні, розвідці, науці й технологіях, і багатьох інших сферах. Цей принцип необхідно розглянути дещо детальніше, оскільки це один із небагатьох пунктів Стратегії, який окреслював засоби міжнародного впливу США, а також, де було згадування про дипломатичну діяльність держави. Автори документу повідомляли, що найбільший потенціал впливу спостерігається, коли всі стратегічні переваги США використовують у поєднанні, зокрема військова сила є суттєвим підкріпленням для дипломатії при захисті національних інтересів. Водночас, використання збройних сил є не єдиним і, навіть, не основним методом залучення Сполучених Штатів на міжнародній арені, а також, не найбільш ефективним засобом відповіді на виклики сучасного світу. Натомість, у Стратегії прямо повідомлялося, що першочерговим методом взаємодії є дипломатія, характеризована як така, що базується на чітких принципах і далекоглядності, а також націлена на міжнародний розвиток як підґрунтя безпеки й захисту національних інтересів. Отже, не заперечуючи важливість військової сили задля підкріплення статусу США в міжнародних відносинах, основна ставка у Стратегії національної безпеки Б. Обами ставилася на діяльність Державного департаменту та афілійованих із ним агентств із розвитку, тобто повторно акцентувалася ідея використання "м'якої сили" на міжнародній арені, хоча безпосередньо ця концепція не згадувалася. Окремо згадувалася важливість економічних санкцій як ефективного засобу покарання держав-порушників міжнародного порядку та послаблення впливу терористичних мереж й організованої злочинності. Також вказувалося, що всі попередні методи повинні підкріплюватися професіональністю розвідувальних спільнот США та якістю даних, які ними збираються, аналізуються й надаються вищому керівництву. Хоча розвідка і згадувалася як допоміжний засіб, але цим додатково визнавалося значення цього та і не випадковість пов'язаності таких служб із Державним департаментом [9].

Останнім принципом, виділеним у Стратегії, було лідерство із довготерміновим баченням, що передбачало зміну світового устрою в напрямі більшої безпеки, із метою забезпечення національних інтересів США у майбутньому [9]. До оприлюднення Стратегії, радник президента Обами з питань національної безпеки С. Райс заявляла, що "Вашингтону бракує довготермінового бачення" [11]. Відповідно, Стратегія 2015 р. зосереджувалася на довготермінових викликах, таких як кібер-безпека, забезпечення охорони здоров'я у світі, зміні клімату, державах, що не відбулися, та енергетичній безпеці. Також, за новою Стратегією, Сполучені Штати в контексті глобального лідерства брали на себе зобов'язання з підтримання балансу в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, забезпечення стабільності на Близькому Сході та в Північній Африці шляхом розв'язання проблем, що були підґрунтям для наявних конфліктів, звільнення від глобальної бідності протягом 15 років, посилення існуючих глобальних альянсів, особливо НАТО та союзників з Європейської системи безпеки в контексті агресії Росії проти України та загальнопогіршення відносин із Російською Федерацією, підтримання багатостороннього партнерства, підсилення й оновлення міжнародних норм та інституцій, запобігання злочинам проти людяності, а також просування режиму ядерного нерозповсюдження [9]. Усе-таки критики звер-

тали увагу, що автори Стратегії лише перелічували наявні виклики й завдання, без їхнього ранжування за пріоритетністю, і не окреслюючи конкретних методів досягнення поставлених цілей.

Як і у попередній Стратегії, однією з основ американської зовнішньої політики був власний економічний розвиток у контексті відкритої міжнародної економічної системи, що створює більшій можливості й гарантує, на думку керівництва США, загальне процвітання. Зокрема, йшлося про такі аспекти, як посилення енергетичної безпеки Сполучених Штатів і підвищення загального доступу до надійних і доступних постачань енергоресурсів задля забезпечення економічного зростання й розвитку в усьому світі; відкриття іноземних ринків для американських товарів, послуг та інвестицій; створення рівних можливостей для американських робітників і компаній у інших державах; укладення нових торговельних договорів, наприклад Транстихоокеанського партнерства та Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства; здійснення програм із боротьби з бідністю у світі, підтримки продовольчої безпеки й охорони здоров'я у найбільш вразливих країнах і представлення таким державам нових моделей сталого розвитку [9]. Більшість із зазначених цілей належали до юрисдикції Державного департаменту США, відповідно вони і мали стати пріоритетами дипломатичної діяльності Сполучених Штатів.

Традиційно, одним із основних пріоритетів Сполучених Штатів лишалася "повага до універсальних цінностей" як у середині держави, так і за кордоном. Зокрема, йшлося про просування демократії, прав людини й рівності у світі. Водночас зазначалося, що Сполучені Штати підтримуватимуть такі держави як Туніс і Бірма на їхньому шляху від авторитаризму до демократії. Демократичні держави продовжують бути основними союзниками США, однак "навіть тоді, коли національні інтереси вимагатимуть співпраці з урядами, що не поділяють наші цінності, ми продовжуватимемо стояти на стороні прав людини й людської гідності в нашій публічній і приватній дипломатії" [9]. У Стратегії зазначалося, що просування принципу прав людини є найбільш ефективним, коли воно здійснюється у співпраці не лише з урядами, а із широким колом партнерів, включаючи громадянське суспільство, лідерів релігійних спільнот, приватні компанії й міжнародні організації. Це передбачало і створення можливостей для майбутніх лідерів серед молодих людей, що працюють в урядах, бізнесі чи громадських організаціях із різних країн світу, а також боротьбу з корупцією через допомогу США іншим країнам у побудові й забезпеченні відповідального та відкритого державного управління. Також, Сполучені Штати заявляли, що готові добиватися однакового рівня забезпечення прав людини та безпеки як у реальному житті, так і в інтернеті, що передбачає боротьбу з обмеженням інформації та свободи слова. Фактично, у цих положеннях Сполучені Штати визнавали важливість взаємодії з новими акторами, а також підкріплювали важливість публічної, культурної та громадської дипломатії.

Хоча у Стратегії національної безпеки Сполучених Штатів 2015 р. жодного разу не згадувалася "м'яка сила", однак окреслені пріоритети й засоби, як демонструє аналіз положень документу, цілком узгоджувалися з цією концепцією і, великою мірою, сприяли використанню методів "м'якої сили".

Стратегія національної безпеки 2017 р. Найновіша Стратегія національної безпеки США вийшла у грудні 2017 р. – уже у перший рік президентства Дональда Трампа, чого більшість аналітиків не очікувала [13]. До речі, таке сталося вперше, адже всі попередні президе-

нти намагалися дочекатися вирішення тих чи інших міжнародних проблем спершу. Також це найбільша за обсягом тексту стратегія – 55 сторінок тексту [14], тоді як найбільша до цього – Стратегія 2010 – мала 52 сторінки. Тому, ураховуючи час її опублікування, теперішня Стратегія є справді доктринальним документом, відповідно до якого адміністрація Д. Трампа намагається діяти на міжнародній арені, а не підсумування напрямів і способів дій, які були бажаними, а також результатів роботи адміністрації конкретного президента.

Стратегія 2017 р. має заголовок "Америка передусім" ("America First"), ідентичний неоднозначно оцінену слогану передвиборчої кампанії Д. Трампа. Це словосполучення одразу викликало асоціації з ізоляціонізмом, адже саме так називалася організація та партія, що у 1930–1940-х рр. виступали проти вступу США у Другу світову війну, додатково підсилені першими ж зовнішньополітичними кроками в цьому дусі – заяви про вихід із Паризької кліматичної угоди, відмову від Транстихоокеанського партнерства, перегляд НАФТА тощо. Утім, ряд дослідників [13] вважає, що саме Стратегія є спробою надати позитивного значення цьому слогану. Вона розроблена в межах "принципового реалізму", тобто підходу, що оперує передусім такими традиційними для світової політики поняттями як "сила", "державний суверенітет" і "національні інтереси", але в той же час визнає і важливість правильності певним принципам, цінностям і зобов'язанням перед союзниками та партнерами. "Америка передусім" акцентується насамперед на самостійності та самодостатності зовнішньої політики, тобто здатності спиратися на власні ресурси, а, по-друге, на тому, що всі зовнішньополітичні дії мають бути вигідними самим Сполученим Штатам [14].

У Стратегії 2017 р. визначені чотири пріоритетні сфери, так звані "стовпи", американської зовнішньої політики: 1) "захист американців і американського способу життя"; 2) "сприяння [економічному] процвітання Америки"; 3) "збереження миру через силу" (підвищення військової могутності США і стримування ворогів); 4) "подальше поширення американського впливу в світі" [14]. Сучасна зовнішня політика США має традиційні ціннісні орієнтири – це наявність у Сполучених Штатах статусу світового лідера, підтримка миру й безпеки, а також просування демократичних цінностей. Однак, через складність збереження монополарності на чолі зі США і появою нових сильних гравців, держава вимушена підлаштовуватися під динамізм світу й реалізовувати свої інтереси різними шляхами, балансуючи між силою та дипломатією, водночас дипломатія, за Стратегією 2017 р., також має дещо незвичні пріоритетні завдання – економізація зовнішньої політики та збирання інформації.

Як уже зазначалося, Стратегія 2017 р. належить до "принципового реалізму", відповідно до якого сила, у традиційному розумінні військових і економічних ресурсів, стає головною категорією, яка повинна домінувати над так званою "м'якою силою" (soft power). Не випадково в тексті частіше зустрічаються формулювання, що мають дещо інші акценти – force (асоціюється з військовою силою) чи strength ("міць", що часто використовується щодо економічної сили). Чи не єдине посилання у Стратегії національної безпеки 2017 р. на "м'яку силу" та її методи, і то непряме, міститься в межах четвертого "стовпа" – "просування американського впливу". У цьому розділі зазначається, що США повинні лідувати шляхом надання прикладу, адже весь світ стежить за ними. Водночас робиться уточнення, що США не збираються нав'язувати свої цінності іншим державам (на противагу стратегії Дж. Буша-

молодшого), натомість союзи та партнерства, які вони утворюють, мають будуватися на добровільних і взаємовигідних засадах [14]. Навіть зазначаючи, що у союзах і партнерствах полягає сила США, адже більше половини світового ВВП припадає на США та їхніх союзників, знову робиться заява в "економічному ключі", що Сполученим Штатам не потрібні партнерські відносини, які не приносять вигоди, цим нівелюючи саму ідею "м'якої сили".

Висновки. Простежуючи послідовно еволюцію пріоритетів зовнішньої політики у стратегіях національної безпеки США, можна побачити поступовий перехід від бачення США як держави, що має ресурси і право на використання будь-яких методів (зокрема й односторонніх військових дій, хоча й за міжнародним правом жодна держава не володіє таким правом, що не завадило американським адміністраціям вносити його до усіх згаданих стратегій, окрім 2015 р.) із метою трансформації світу відповідно до інтересів Сполучених Штатів, і до констатації факту, що США повинні діяти більш обережно та спиратися на підтримку союзників на міжнародній арені. У той же час, стратегії національної безпеки є декларативним документом, орієнтованим як на внутрішню аудиторію, так і на міжнародну громадськість, а тому їхні твердження можуть бути загальними й нечіткими, а також не завжди відповідати практиці.

У жодній із проаналізованих стратегій національної безпеки США (2002, 2006, 2010, 2015, 2017) не було вжито поняття "м'яка сила", утім таке формальне неприйняття концепції не перешкоджало внесенню деяких її принципів і положень до доктринальних документів, а також практичній реалізації деяких із її методів, причому, до 2017 р., дедалі активніше. Якщо за першого президентства Дж. Буша-молодшого переважали силові методи, що обслуговувалися дипломатією, то вже у наступній Стратегії 2006 р. одним із пріоритетів була "трансформаційна дипломатія", яка передбачала демократизацію держав світу м'якими методами. Стратегії Б. Обами, хоча й дещо відрізнялися між собою в питанні зовнішньополітичних пріоритетів США, визнавали, що досягнути їх Сполучені Штати можуть лише за умови комплексного застосування всіх ресурсів і засобів, якими вони володіють, провідне місце серед яких займає дипломатія. Отже, стратегії 2010 і 2015 рр. були сформульовані в дусі "розумної сили", яка є похідною від концепції "м'якої сили". Стратегія 2017 р. більше тяжіє до методів республіканських адміністрацій Дж. Буша-молодшого, але має свою специфіку – фактичне самоізолювання США від проєктів, які не розглядаються ними як вигідні. Фактично, щодо "м'якої

сили", відбувся крок назад, унаслідок чого протягом останніх років спостерігається зниження впливовості США у світі за цим показником.

Список використаних джерел:

1. The National Security Strategy of the United States of America [Електронний ресурс]. – Washington D.C. : White House, 2002. – Режим доступу до ресурсу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002>.
2. The National Security Strategy [Електронний ресурс] – Washington D.C. : White House, 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.presidentialrhetoric.com/speeches/03.16.06.html>.
3. Гавриленко І. Трансформаційна дипломатія США як інструмент зовнішньої політики США / І. Гавриленко // Шевченківська весна : Мат. Міжнар. наук.-практ. конф. студ., асп. і молодих вчених. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2013, ч. 1. – С. 52–54.
4. Обама добивается безопасности путем мира и сотрудничества [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.america.gov/st/peacesec-russian/2010/May/20100528130723arrud0.915127.html>.
5. The National Security Strategy [Електронний ресурс] – Washington D.C. : White House, 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
6. Введение Президента Обамы к Отчету о стратегии национальной безопасности [Електронний ресурс] – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.america.gov/st/peacesec-russian/2010/May/20100528114736javosson0.5478632.html>.
7. Рогов С. Американское лидерство в многополярном мире. Основы "Стратегии национальной безопасности" Обамы [Електронний ресурс] / С. Рогов. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1276462800>.
8. Feaver P. Grading Obama's National Security Strategy 2.0 [Електронний ресурс] / P. Feaver // Foreign Policy. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://foreignpolicy.com/2015/02/06/grading-obamas-national-security-strategy-2-0>.
9. The National Security Strategy [Електронний ресурс] – Washington D.C. : White House, 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.
10. Baker P. Security Strategy Recognizes U.S. Limits [Електронний ресурс] / Peter Baker, David E. Sanger // The New York Times. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nytimes.com/2015/02/06/us/politics/security-strategy-recognizes-us-limits.html?_r=2.
11. Gady F.S. The White House Releases a New National Security Strategy [Електронний ресурс] / Franz-Stefan Gady // The Diplomat. – Режим доступу до ресурсу: <http://thediplomat.com/2015/02/the-white-house-releases-a-new-national-security-strategy>.
12. Facts and Figures [Електронний ресурс] // U.S. Department of State. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <https://eca.state.gov/impact/facts-and-figures>.
13. Feaver P. Five Takeaways From Trump's National Security Strategy [Електронний ресурс] / Peter Feaver // Foreign Policy. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://foreignpolicy.com/2017/12/18/five-takeaways-from-trumps-national-security-strategy>.
14. The National Security Strategy [Електронний ресурс] – Washington D.C. : White House, 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.

Надійшла до редколегії 13.02.20

I. Havrylenko, Candidate of Political Science, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PLACE OF "SOFT POWER" IN U.S. NATIONAL SECURITY STRATEGIES

The article analyzes U.S. National Security Strategies (2002, 2006, 2010, 2015, 2017) as major U.S. foreign policy doctrines with regard to mentions of the term "soft power" and in order to determine whether the foreign policy goals and forms identified in those strategies facilitated the use of soft power methods. The author established that although none of the strategies used this notion, it was inherently in line with President Obama's 2010 and 2015 strategies and, to some extent, with 2006 strategy which was a relatively compromise strategy. By contrast, the strategies of the Republican administrations of 2002 and 2017 prioritized unilateral foreign policy actions in the international arena and the methods of "hard power".

Key words: National Security Strategy, United States, U.S. foreign policy, soft power, hard power.

И. Гавриленко, канд. полит. наук, ассист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МЕСТО "МЯГКОЙ СИЛЫ" В СТРАТЕГИЯХ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ США

Анализируются стратегии национальной безопасности США (2002, 2006, 2010, 2015, 2017), являющиеся основными доктринальными документами США в сфере внешней политики, на предмет упоминания понятия "мягкая сила", а также для определения того, способствовали ли выделенные в этих стратегиях задачи и формы внешней политики использованию методов "мягкой силы". Было определено, что, хотя ни в одной из упомянутых стратегий не было употреблено это понятие, по сути, ему соответствовали стратегии президента Б. Обамы 2010 и 2015 гг., и, в определенной мере, 2006 г. как относительно компромиссная стратегия. Напротив, стратегии республиканских администраций 2002 и 2017 гг. отдавали предпочтение односторонним действиям США на международной арене и методам "жесткой силы".

Ключевые слова: стратегия национальной безопасности, Соединенные Штаты, внешняя политика США, мягкая сила, жесткая сила.

УДК 327 (477+061.1 ЄС)

Н. Белоусова, канд. політ. наук, доц.,

Б. Міфтахів, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА: КОРУПЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ПЕРЕХОДУ ВІД "КІЛЬЦЯ ДРУЗІВ" ДО "КІЛЬЦЯ ВОГНЮ"

Здійснено спробу проаналізувати розвиток Європейської політики сусідства, починаючи з ідеї заснування, і до її перегляду у 2015 р. Завдання цієї статті – перевірка гіпотези про те, що корупція може бути однією з вагомих причин невдачі концепту "кільця друзів", який, ґрунтуючись на інтересах ЄС у стабільності, безпеці і процвітання його сусідів, став основою для всієї політики сусідства. Дослідження чинників переходу від "кільця друзів" до "кільця вогню" є важливим у контексті розуміння подальшого розвитку Європейської політики сусідства як основної інтеграційної стратегії Європейського Союзу щодо південних і східних країн-сусідів.

Ключові слова: Європейський Союз (ЄС), Європейська політика сусідства (ЄПС), Україна, Східне партнерство, безпека, Європа, корупція.

Постановка проблеми. Європейську політику сусідства (ЄПС) було започатковано для підтримання стабільності, безпеки і процвітання в країнах сусідах Європейського Союзу. Проте за весь час існування Європейської політики сусідства цей регіон замість того, щоб стати безпечнішим, перетворився в зону ще більшої нестабільності та ще серйозніших викликів. "Арабська весна", агресія Росії відносно Грузії й України, криза біженців і багато інших подій вплинули на процеси і в самому ЄС. За цей час 12 із 16 країн-партнерів ЄПС зіштовхнулися з різноманітними конфліктами, на кшталт анексії територій, громадянських і міждержавних війн. "Те, що у 2002 р. розпочалося як "кільце друзів", перетворилося на "кільце вогню", так ці події прокоментував В. Шюссель, канцлер Австрії з 2000 по 2007 рр. Такий стан справ поставив під питання майбутнє існування Європейської політики сусідства в тому самому вигляді та вже у 2015 р. призвів до її першого масштабного перегляду з боку Європейського Союзу. Тож визначення основних чинників невдачі концепту "кільця друзів" є дуже важливим для подальшого планування напрямку та формату розвитку Європейської політики сусідства як, поки що, найвищого ступеня інтеграції країни в Європейський Союз без членства у його інституціях [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження Європейської політики сусідства відбувається на різних рівнях і в різноманітних сферах, але, ураховуючи багатогранність цієї проблематики, такий аспект, як аналіз окремих чинників невдачі концепту "кільця друзів", можна віднести до недостатньо вивчених. Європейська політика сусідства стали предметом наукових досліджень багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, насамперед варто виділити праці В. В. Копійки, Т. І. Шинкаренка, В. В. Халаджи, О. В. Шишкіної, І. В. Яковюка, а також Юрія Агафонова, Артема Гранта Костяняна (Hrant Kostanyan), Стівена Блокманса (Steven Blockmans) Бернда Вебера (Bernd Weber), Вейда Джакобі (Wade Jacoby), Джудіт Келлі (Judith Kelley), Йоханнеса Варвіка (Johannes Varwick) та ін.

Мета статті – перевірити гіпотезу про те, що рівень корупції в країнах на кордонах ЄС вплинув на перехід від "кільця друзів" до "кільця вогню" в межах Європейської політики сусідства.

Викладення основного матеріалу.

Основна стратегія Європейського Союзу щодо країн-сусідів, а саме оточення ЄС так званим "кільцем друзів", була вперше оголошена у 2002 р. тодішнім головою Європейської комісії Романо Проді у його промові на тему "Велика Європа – політика добросусідства як ключ до стабільності. Під час цієї промови Проді наголосив, що Європейський Союз повинен розробити новий регіональний підхід, який допоможе підтримувати

та сприяти миру на континенті, а також буде зміцнювати глобальну стабільність і безпеку. Саме тоді було сформульовано основні принципи, які вже через два роки стали основою для Європейської політики сусідства: "більше, ніж партнерство" і "все, крім інституцій". Починаючи з 2004 р., Європейська політика сусідства стала головною стратегією ЄС щодо до його безпосередніх сусідів, залишаючись водночас чимось середнім між просто співпрацею в економічному й безпековому секторах і відкриттям перспектив вступу до ЄС [2].

У наукових колах популярною є думка, що основою ціллі Європейської політики сусідства є трансформація політичних режимів країн-партнерів у ліберальні й демократичні держави з ринковою економікою. За такого підходу ефективність ЄПС часто вимірюється динамікою її впливу на динаміку політичних режимів у країнах-партнерах. Проте, як показує практика, це лише один із можливих інструментів для досягнення головної мети – стабільності й безпеки у країнах сусідах Європейського Союзу, яка так і не була досягнута за всі роки існування Європейської політики сусідства.

Згідно з "Індексом неспроможних держав" (Fragile States Index), розробленим Фондом миру (Fund for Peace) у 2006 р. більшість країн-учасників ЄПС перебували на майже однаковому рівні стабільності, а вже за 10 років, хоч частина країн і справді стала стабільнішими, загальна ситуація істотно погіршилася. На кордонах Європейського Союзу деякі держави почали занепадати й опинилися на межі переходу до статусу неспроможної держави, тобто "failed states" [3].

Натепер існує багато теорій, які описують чинники переходу однієї країни з категорії стабільної в нестабільну, і в цій статті розглядатиметься одна з них, а саме – вплив корупції.

Учені як Домінік Енсте (Dominik Enste), Роберт І. Ротберг (Robert I. Rotberg) або Крістофер Клафам (Christopher Clapham), підтримують думку про те, що рівень корупції безпосередньо впливає на стабільність у відповідній країні. У праці Домініка Енсте, під назвою "Наслідки корупції – огляд емпіричних результатів" (The Consequences of Corruption – An Overview of Empirical Results), автор дійшов висновку, що країни з високим рівнем корупції, зазвичай, мають більш високий рівень політичної й економічної нестабільності. Звичайно ж, корупція не завжди призводить до занепаду держави, але, як зазначає Роберт І. Ротберг у своїй книзі "Коли держави занепадають: причини та наслідки" (When states fail: causes and consequences), у менш стабільних країнах корупція має надзвичайно руйнівні наслідки, які можуть викликати ще більшу нестабільність та іноді повний занепад. Також Крістофер Клафам також погоджується, що рівень корупції є важливою ознакою ста-

більності держави. Він наголошує, що високий рівень корупції є не лише показником нестабільності держави, але й разом із неопатримональними політичними режимами, які є характерними для держав ЄПС, може призвести до занепаду цих держав [4–6].

Для перевірки гіпотези про вплив корупції на рівень нестабільності держави використовуватимуться два основні індекси:

- Для визначення рівня стабільності держави – "Індекс неспроможних держав" (Fragile States Index) від Фонду миру (Fund for Peace). Починаючи з 2005 р., цей індекс перевіряє держави на ризик занепаду, базуючись на 12 основних показниках, серед яких – ризики іноземного втручання, залежність від зовнішнього фінансування, економічне станови-

ще, криміналізація держави; роздрібненість у силових структурах й еліті та ін. [7].

- Для визначення рівня корупції – "Індекс сприйняття корупції" (Corruption Perceptions Index) від Трансперенсі Інтернешнл (Transparency International). Це загальновизнаний індикатор із дослідження корупції, за яким, починаючи з 1995 р., вимірюється рівень корупції в бізнесі, політиці й управлінні в більш ніж 150 країнах на основі різних експертних опитувань, проведених незалежними організаціями [8].

Що стосується періоду дослідження, то виходячи з наявних емпіричних даних, було обрано часовий проміжок у 10 років – із 2006 р. (два роки після впровадження ЄПС) і по 2015 р.

Таблиця 1. Індекс неспроможних держав, 2006–2015 роки [9]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Середнє значення	Зміна
AM	71,5	70,3	70,7	74,3	74,1	72,3	72,2	71,3	71,3	69,7	71,77	–1,8
AZ	81,9	81,2	81	84,6	84,4	81,9	79,8	78,2	77,8	77,3	80,81	–4,6
BY	84,5	85,2	84,4	82,3	78,7	77,6	76,6	76,7	75	75,6	79,66	–8,9
GE	82,2	82,3	83,8	91,8	90,4	86,4	84,8	84,2	82,7	79,2	84,78	–3
MD	82,5	85,7	85,7	85,1	83,8	81,2	78,7	76,5	75,1	73	80,73	–9,5
UA	72,9	71,4	70,8	69,7	69,5	69	67,2	65,9	67,2	76,3	69,99	3,4
DZ	77,8	75,9	77,8	80,6	81,3	78	78,1	78,7	78,8	79,6	78,66	1,8
MA	76,5	76	75,8	77,1	77	76,3	76,1	74,3	74,4	74,6	75,81	–1,9
EG	89,5	89,2	88,7	89	87,6	86,8	90,4	90,6	91	89,9	89,27	0,4
JO	77	76,6	77,3	77,9	77	74,5	74,8	75,7	76,7	76,9	76,44	–0,1
LB	80,5	92,4	95,7	93,5	90,9	87,7	85,8	86,3	86,9	88,1	88,78	7,6
LY	68,5	69,3	70	69,4	69,1	68,7	84,9	84,5	87,8	95,3	76,75	26,8
SY	88,6	88,6	90,1	89,8	87,9	85,9	94,5	97,4	101,6	107,8	93,22	19,2
TN	65,4	65,6	65,6	67,6	67,5	70,1	74,2	76,5	77,5	75,7	70,57	10,3

За даними індексу "Індекс неспроможних держав, у 2006 р. усі обрані країни Європейської політики сусідства перебували у так званій "небезпечній" зоні стабільності, тобто від 60 до 90 балів. У 2015 р. майже всі країни й надалі залишаються в цій зоні, але якщо такі країни, як Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія та Мол-

дова, стали більш стабільними, то, наприклад, Україна, Ліван, Алжир і Туніс – навпаки. Також є два випадки, Лівія та Сирія, коли рівень стабільності в країні погіршився настільки, що його було перенесено до зони "критичної ситуації".

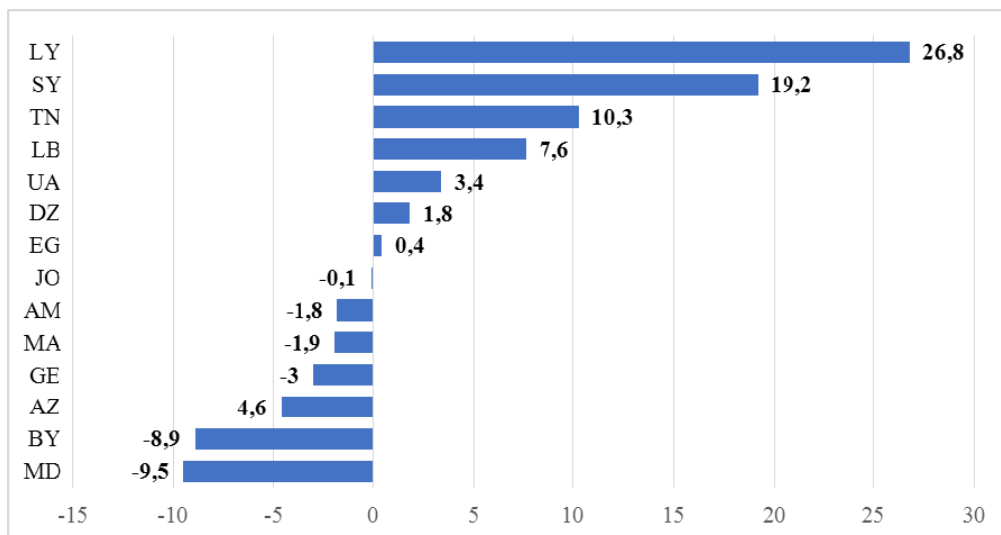

Рис. 1. Зміна індексу неспроможних держав, 2006–2015 рр.

Зрозуміло, що екстремальні зміни в рівні стабільності майже завжди пов'язані з великими подіями: війнами, заворушеннями чи революціями. У випадку Лівану, йдеться про конфлікт між Хізболою й Ізраїлем у 2006 р. В Україні рівень стабільності різко погіршився після Революції гідності (з листопада 2013 до лютого 2014) і російської агресії на Півдні та Сході України (з березня 2014). У Алжирі, Тунісі, Лівії, Сирії та Лівані

економічні й соціальні проблеми разом із незадоволеністю діючою політичною системою призвели до протестів, повстань і революцій, згодом названих "Арабською весною" (з грудня 2010). Проте, як ми знаємо, на всі великі події, які призводять до дестабілізації країни, впливають десятки інших чинників. Серед яких і рівень корупції.

Таблиця 2. Індекс сприйняття корупції, 2006–2015 роки [10]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Середнє значення	Зміна
AM	29	30	29	27	26	26	34	36	37	35	30,9	3
AZ	24	21	19	23	24	24	27	28	29	29	24,8	2,5
BY	21	21	20	24	25	24	31	29	31	32	25,8	5,5
GE	28	34	39	41	38	41	52	49	52	52	42,6	12
MD	32	28	29	33	29	29	36	35	35	33	31,9	0,5
UA	28	27	25	22	24	23	26	25	26	27	25,3	-0,5
DZ	31	30	32	28	29	29	34	36	36	36	32,1	2,5
MA	32	35	35	33	34	34	37	37	39	36	35,2	2
EG	33	29	28	28	31	29	32	32	37	36	31,5	1,5
JO	53	47	51	50	47	45	48	45	49	53	48,8	0
LB	36	30	30	25	25	25	30	28	27	28	28,4	-4
LY	27	25	26	25	22	20	21	15	18	16	21,5	-5,5
SY	29	24	21	26	25	26	26	17	20	18	23,2	-5,5
TN	46	42	44	42	43	38	41	41	40	38	41,5	-4

За даними "Індексу сприйняття корупції" (табл. 2), у 2006 р. майже всі країни Європейської політики сусідства кваліфікувалися як "більш корумповані", тобто їхні результати відповідали показникам від 0 до 49 балів. До 2015 р. свої результати значно поліпшила лише Грузія, усі інші – або залишилися майже на тому самому рівні, або погіршили свої показники. До останніх належать Лівія, Ліван і Сирія. Проте, якщо аналізувати дані впродовж усього періоду дослідження, то з усіх країн

можна виділити дві країни, які впродовж цього часу розвивалися в кардинально різних напрямках – це Йорданія та Лівія. У випадку Йорданії ми бачимо найнижче сприйняття корупції й цей показник утримується на відповідному рівні під час усього етапу дослідження. Лівія ж, навпаки, демонструє найгірші показники зі сприйняття корупції серед досліджуваних країн і ситуація там постійно погіршувалась.

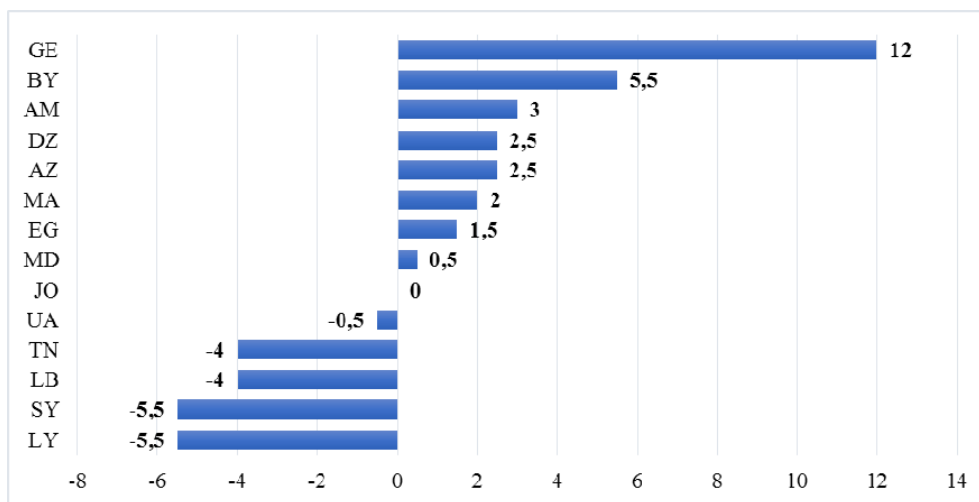

Рис. 2. Зміна індексу сприйняття корупції, 2006–2015 рр.

Якщо порівняти дані цих двох країн із результатами "Індексу неспроможних держав" за цей період, то ми побачимо, що у випадку Лівії існує пряма кореляція між рівнем корупції та стабільністю цієї країни – постійне погіршення ситуації з корупцією відображається у зменшенні рівня стабільності. Що стосується Йорданії, то тут також прослідковується певна закономірність – майже незмінні показники в рівні сприйнятті корупції за весь період віддзеркалюються в, хоч і низькій, але все одно сталому рівні стабільності в цій країні. Тобто можна сказати, що корупція є так званним тригером, що при різкому погіршенні ситуації може призвести до ще більшій нестабільності.

Тож це емпіричне дослідження підтверджує теоретичні позиції Домініка Енсте та Роберта І. Ротберга. Ми бачимо не лише те, що країни з високим рівнем корупції більш схильні до політичної й економічної нестабільності, а й те, що зростання корупції, скоріш за все, матиме більш негативний ефект у нестабільній країні. Звичайно, не можна відкидати й зворотну кореляцію, коли через нестабільність у країні може зростати рівень корупції. Однак, виходячи з проведеного аналізу літератури,

цей вид кореляції можна попередньо виключити через його другорядність. Також варто пам'ятати, що високий рівень корупції, погані умови ведення бізнесу, низька якість життя – це все лише чинники, які накладаються одне на одного приводять до дестабілізації держави. Деякі з них відіграють більшу роль, деякі – меншу. Проте точно зрозуміло, що більшість причин нестабільності країни криються у слабких інститутах і зміцненні стабільності має відбуватися насамперед через розвиток інклюзивних економічних і політичних інститутів.

Цей та інші чинники повинні враховуватися в подальшій модернізації Європейської політики сусідства, яка розпочалась її великим переглядом у 2015 р. та продовжується дотепер. Основоволожним водночас має бути не лише розвиток інклюзивних економічних і політичних інститутів, але й більш персоналізований підхід до кожної із країн-партнерів, тобто їхньої диференціації. Отже, можна враховувати різні устремління та бажання країн-партнерів щодо рівня партнерства з ЄС і побудувати нову систему відносин із країнами-партнерами, інтенсивність яких залежатиме від бажання обох сторін.

Список використаних джерел:

1. Executive Summary: Neighborhood – Fighting a Ring of Fire or Creating a Ring of Friends Leadership [Електронний ресурс] // Bertelsmann Stiftung. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/Projekte/84_Salzburger_Triolog/Executive-Summary_Salzburger-Triolog-2016_EU-Nachbarschaftspolitik_20160820.pdf
2. Prodi R. Das größere Europa – eine Politik der Nachbarschaft als Schlüssel zur Stabilität [Електронний ресурс] / Romano Prodi. – 2002. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_de.pdf
3. Fund for Peace: FSI Heat map [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fundforpeace.org/fsi/analytics/fsi-heat-map>
4. Enste D. The Consequences of Corruption – An Overview of Empirical Results [Електронний ресурс] / D. Enste, C. Heldman // Institut der deutschen Wirtschaft Köln. – 2017. – Режим доступу: https://www.iwkoeln.de/fileadmin/publikationen/2017/323508/IW-Report_2_2017_Corruption.pdf
5. Rotberg R. When states fail: causes and consequences [Електронний ресурс] / Robert I. Rotberg // Princeton University Press. – 2004. – Режим доступу: <http://www.columbia.edu/itc/journalism/stille/Politics%20Fall%202007/Readings%20--%20Weeks%201-5/Rotberg%20--%20failed%20states.pdf>

20Fall%202007/Readings%20--%20Weeks%201-5/Rotberg%20--%20failed%20states.pdf

6. Clapham C. The Global-Local Politics of State Decay [Електронний ресурс] / Christopher Clapham // Princeton University Press. – 2003. – Режим доступу: <http://www.columbia.edu/itc/journalism/stille/Politics%20Fall%202007/Readings%20--%20Weeks%201-5/Rotberg%20--%20failed%20states.pdf>
7. Fund for Peace: Fragile States Index – Indicators [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fundforpeace.org/fsi/indicators/>
8. Transparency International, Korruptionswahrnehmungsindex [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.transparency.de/korruptionsindizes/cpi-2010/>
9. Fund for Peace: Fragile States Index – Indicators [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://fragilestatesindex.org/data/>
10. Transparency International: Corruption Perceptions Index [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.transparency.org/research/cpi>

Надійшла до редколегії 01.02.20

N. Belousova, Ph.D. (Political Science), Associate Prof.,
B. Miftakhov, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EUROPEAN NEIGHBORHOOD POLICY: CORRUPTION AS ONE OF THE FACTORS OF THE TRANSITION FROM "THE RING OF FRIENDS" TO "THE RING OF FIRE"

The key issue of the article is to analyze the development of European Neighbourhood Policy from the idea of founding to its review in 2015. An important task of this article is to test the hypothesis that corruption may be one of the important reasons for the failure of the "ring of friends" concept, which, based on the EU's interests in the stability, security and prosperity of its neighbours, has become the basis for the entire neighbourhood policy. The analysis of the transition factors from the "ring of friends" to the "ring of fire" is important in the context of understanding the further development of the European Neighbourhood Policy as the main integration strategy of the European Union towards its southern and eastern neighbours.

Key words: European Union (EU), European Neighbourhood Policy (ENP), Ukraine, Eastern Partnership, security, Europe, corruption.

Н. Белоусова, канд. полит. наук, доц.,
Б. Мифтахов, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ЕВРОПЕЙСКАЯ ПОЛИТИКА СОСЕДСТВА: КОРРУПЦИЯ КАК ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ПЕРЕХОДА ОТ "КОЛЬЦА ДРУЗЕЙ" К "КОЛЬЦУ ОГНЯ"

Сделана попытка проанализировать развитие Европейской политики соседства: начиная с идеи основания и до ее пересмотра в 2015 г. Задача статьи – проверка гипотезы о том, что коррупция может быть одной из важных причин неудачи концепта "кольца друзей", который, основываясь на интересах ЕС в стабильности, безопасности и процветании его соседей, стал основой для всей политики соседства. Исследование факторов перехода от "кольца друзей" до "кольца огня" является важным в контексте понимания дальнейшего развития Европейской политики соседства как основной интеграционной стратегии Европейского Союза по отношению к южным и восточным странам-соседям.

Ключевые слова: Европейский Союз (ЕС), Европейская политика соседства (ЕПС), Украина, Восточное партнерство, Европа, коррупция.

УДК: 316.776.23:327 ЄС (575)

С. Даниленко, д-р політ. наук, доц.,
О. Фурсай, магістр

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДЕСТРУКТИВНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ)

Розглядаються ініціативи європейських структур, зокрема Європейської комісії із протидії зовнішньому деструктивному інформаційному впливу на соціально-політичні процеси. Зауважується, що такий вплив став можливим завдяки спрощеному доступу до глобальних інформаційних ресурсів, а також унаслідок зростання спектру каналів донесення інформації до різних верств населення зарубіжної країни, насамперед тих, які накопичили протестний потенціал. Наголошується, що інформаційний важіль здатен із середини руйнувати соціальну стабільність і у такий спосіб слугувати інтересам зовнішніх суб'єктів. За таких умов особливої актуальності набувають питання контролю національних урядів і громадянського суспільства за питаннями безпеки в інформаційній сфері. Особливо зауважено на широкому застосуванні інформаційного інструменту для ескаляції таких соціальних явищ як протестний рух і міграційні процеси. Це зроблено на прикладі деструктивного інформаційного впливу на соціально-політичну ситуацію у Франції під час протестів "жовтих жилетів". Узагальнюються рекомендації європейських інституцій, які можуть використовуватися державними структурами України для протидії зовнішнім інформаційним впливам.

Ключові слова: деструктивний вплив, дезінформація, фейки, симулякри, постправда, політичний процес, "жовті жилети", міграція.

Постановка проблеми. Глобальна інформатизація суспільства, обумовлена стрімким розвитком телекомунікаційних технологій, є незаперечним фактом. Серед іншого вона призвела до безпрецедентного розширен-

ня можливості доступу індивідів і соціальних груп до широкого спектру інформаційних ресурсів у найкоротші часові терміни. Як і будь-які інші, інформативні комунікативні технології можуть бути однаково вправно

використані як із метою загального й рівноправного демократичного поступу, задля втілення гуманних цілей удосконалення людини та суспільства, розширення їхніх можливостей, так і можуть стати інструментом агресії, втручання, примусового управління, що також є частиною історії людства, комунікацією особливо виду. За цим шаблоном і мережа інтернет стала невід'ємною частиною всіх сфер діяльності людини й суспільства, державних інститутів, організацій і відомств. Стрімке поширення інформації підвищує інформування суспільства і суб'єктів політики, що може викликати посилення соціальної активності громадян і, як наслідок, служити суто творчим цілям підвищення ефективності громадських і державних інститутів, удосконалення політичних комунікацій, суспільної взаємодії, активізації політичної участі громадян як на міжнародному рівні, так і на рівні окремих громад. Водночас розповсюджені інформації, керуючись власними цілями, мають можливість чинити деструктивний вплив на політичний процес, що актуально як для політикуму окремої держави, так і для системи міжнародних відносин. Цифровізація та глобалізація інформаційного обміну перетворила його на ефективний інструмент ведення підривної діяльності, втручання у політичні процеси, хаотизацію суспільно-політичного життя та, урешті, платформу для підготовки збройного вторгнення й анексії територій і сусідніх, і далеких держав. Ідеться про держави, які не лише перебувають у стані нестійкого демократичного транзиту, як то Україна. Від зовнішнього деструктивного впливу потерпають держави сталих демократій, наприклад, Французька Республіка, досвід якої в цьому контексті ілюстративно стане предметом розгляду статті.

Метою статті є дослідження інформаційного чинника як інструменту деструктивного впливу в сучасній системі міжнародних відносин для посилення інформаційної стійкості України. Український досвід – як негативний, що виявився в неготовності державних інституцій протидіяти відкритій інформаційній агресії Росії, так і позитивний – консолідація громадянського суспільства, поява ініціатив із розвінчування фейків, напрацювання власного контрконтенту, формування правового поля та рішучі кроки уряду із блокування джерел поширення російської дезінформації, є певною мірою унікальний. Він став зразком для переосмислення безпекової політики в інформаційній сфері насамперед європейських сусідів, зокрема і Франції, яка серед перших схвалила закони, один із них прийнято називати головний, а інший, відповідно, – допоміжний. Фактично, вони стали поправками до Виборчого кодексу, Закону про свободу комунікації, Освітнього кодексу, діяльності медіа й інших аспектів функціонування публічної інформації. Та головне, що ці законодавчі акти посилили здатність держави протидіяти деструктивному інформаційному впливу в період виборчої кампанії [1, 2]. Сполучені Штати поставилися більш зверхньо до таких загроз і отримали під час президентських виборів 2016 р. класичний приклад ефективного інформаційного втручання у виборчий процес – засадний інструмент демократичного правління [3].

Однак ми маємо констатувати, що тактика зацікавлених третіх сторін у розхитуванні внутрішньої політичної ситуації змінилася й тепер її центр перебуває на внутрішньому полі. Конфліктні соціальні процеси – міграція, міжетнічні чи релігійні конфлікти, періоди політичної турбулентності, як то вибори, економічні негаради чи стагнація світової економіки викликана пандемією, також формують сприятливу ситуацію для інформаційного збурення й загострення протиріч.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як ілюстрацію автори взяли протестну кризу у Франції у період

із 2017–2019 рр., що отримала назву "виступи "жовтих жилетів": "les protestes des gilets jaunes" / "le mouvement des gilets jaunes". Ми розглядаємо це як типовий, інспірований ззовні вплив, де інформаційна складова – агресивні наративи протестувальників, застосування каналів комунікації як платформ для пошуку односторонніх і поширення своїх ідей, оперативне управління під час вуличної ходи чи актів вандалізму – є прикладом деструктивного інформаційного впливу на соціально-політичну систему. Явище це настільки поширене, що жодна країна не може ігнорувати його чи не помічати його вплив на політичне життя й відносини з іншими країнами [4]. Українська держава та громадянське суспільство, яка сповідує європейську перспективу і протистоїть інформаційній агресії Росії, має врахувати досвід сучасної Франції у власній зовнішній політиці та зміцненні засад національної інформаційної безпеки. Особливо це стосується того періоду, який передувє виборчій кампанії. А оскільки Україна як нестала, транзитивна демократія й до того ж перманентно перебуває у стані виборів, то ця проблематика має прикладний характер.

Значну увагу дослідженню концепцій і теоретичних підходів до вивчення ролі інформаційного впливу, процесу деструктивного інформаційного впливу на соціально-політичну процеси приділяють такі вчені та дослідники: Г. Почепцов, Д. Дубов, М. Ожеван, С. Даниленко, В. Петрик, М. Присяжнюк, Л. Компанцева й ін. Автори ознайомилися з масивом вітчизняних та іноземних публікацій, присвячених проблематиці деструктивного інформаційного впливу на політичні процеси та протидію їм, проаналізували доповіді з означеної теми Національної агенції з безпеки інформаційних систем Франції (ANSSI, Agence nationale de la sécurité des systèmes d'information) і Національного інституту стратегічних досліджень України, НІСД (NISS, National institute for strategic studies) [5].

Викладення основного матеріалу досліджень. Інформаційний вплив, першочергово деструктивного характеру, відіграє особливу роль у системі сучасних міжнародних відносин, на наш погляд, на рівні з енергетичним і військовим елементами. Впливаючи на масову політичну свідомість, він виявляє себе як чинник, здатний викликати дестабілізацію єдиного простору безпеки постбіполярного світу, що і є головним завданням тієї чи іншої країни, яка має на меті послабити позицію конкурента та стати міжнародним лідером, у випадку Росії – повернутися на світову арену геополітичним гравцем. Цьому підпорядковані її зусилля в енергетичній, інформаційній і військово-шпигунській галузях. Дезінформація як і пропаганда, і фейки не є новим явищем, із яким довелося зіткнутися сьогодні. Дезінформація виникла разом із першими державами й завжди супроводжувала як мирні внутрішні політичні кампанії, так і воєнно-політичне протистояння держав. Проте разом із новітніми інформаційними технологіями, зміною парадигми сприйняття інформації, кризою "класичних" медіа змінився інформаційний і когнітивний ландшафт світу. Як було зазначено, інформаційний чинник має істотний деструктивний вплив на соціально-політичні процеси, однією з його головних складових є дезінформація. За словами українського вченого Г. Почепцова: "Дезінформація як системний інструментарій, а не для разового використання, що було завжди в військовій справі, є більш сучасним винаходом людства, ніж пропаганда. Щоправда, пропаганда була цілком почесним терміном в далекому минулому, поки його не "зіпсували" тоталітарні держави. Спочатку пропаганда була пов'язана з Ватиканом: так позначалася місіонерська робота з розповсюдження віри. Сьогодні пропаганда пішла в тінь,

нею пристойні люди не займаються, для них придумали тепер новий термін – стратегічні комунікації" [6].

Головні характеристики дезінформації: високий емоційний рівень, що дозволяє ефективно охоплювати великі маси людей; просуває вигаданий віртуальний об'єкт, який активно руйнує звичну картину світу; майже не піддається спростуванню, оскільки це складно робити для неіснуючих об'єктів.

За французьким словником Larousse (фр. *simulacre* – лат. – *simulacrum* – зображення) – копія, яка насправді не має оригіналу [7]. Однією з головних властивостей симулякра за Ж. Бодрійяром – це здатність маскувати відсутність реальної дійсності. Порівняно з чимось очевидно штучним звичне середовище здається більш "справжнім", у чому й полягає пастка. Ж. Бодрійяр вважав симулякром сучасну світову політику: "Влада симулює владу, опозиція симулює протест. Мас-медіа тільки підливають масла у вогонь – вони лише імітують акт комунікації і передана ними інформація не має сенсу" [8].

Натепер інформаційні впливи набувають нових форм. Журналісти перебувають в доволі складних професійних і моральних умовах, оскільки доводиться працювати під зовнішнім тиском і внутрішньою самоцензурою редакційних політик, розуміти та відчувати середовище гібридної війни, щоб не стати заручником підступних схем та операцій. ЗМІ все більше втрачають авторитет. До цього "букету" проблем напевне додається й економічна криза в галузі, викликана світовою рецесією. Багато інших каналів і джерел інформування заповнили суспільство в інформаційний вакуум, де завдяки маніпулятивним засобам відбувається засвоєння ілюзій щодо дійсності, яку цілеспрямовано створили суб'єкти маніпуляцій, показали фальшиву картину та підставну "альтернативну" реальність. Також можна спостерігати той факт, що інтернет домінантно використовується для впливу на громадську думку. Він доступний у будь-який час і може містити необмежену кількість інформації. І якщо раніше його використання було не надто дієвим, бо доступ до нього мала лише невелика частина населення, то завдяки зростанню доступності ресурсу технології деструктивного впливу найкраще виявляють себе саме там. Паралельно з поширенням інтернет-ЗМІ, соціальних мереж та інших онлайн-платформ відбувається зростання рівня довіри громадян до онлайн-медіа і втрати довіри до традиційних засобів масової інформації, зокрема в Україні [9].

Популярним стало твердження, що світ, синхронно із глобалізацією й розвитком ЗМІ та соціальних мереж, набув нового стану. З інформаційного погляду він характеризується низькою часткою достовірних фактів і тверджень у безперервному потоці інформації. Словники визначають постправду лаконічно: це апеляція до емоційного сприйняття з усуненням критичного мислення. Якщо говорити більш точно, то постправда – це "інформація, подана так, що використання її веде до результатів, які не збігаються з тими, які б хотів отримати користувач цієї інформації". Постправда не обов'язково є брехнею. "Найчастіше постправда – це набір перекручених, вигаданих або урізаних фактів з упередженням трактуванням, необґрунтованими висновками. Вони емоційно забарвлені за допомогою неадекватних шаблонів і силлогічних висновків, що підтверджують якусь концепцію, що її дотримується автор" [10]. І, як наслідок, ця неправдива інформація позначається на формуванні політичних поглядів і соціальних позицій громадян. Вони (громадяни) отримують інформацію в замкненому середовищі, інформацію, яка не має бути обов'язково правдивою, але яка все ж має значний вплив на судження та соціальні

зацію індивідуума, його уявлення про засадничі принципи й умови функціонування суспільства.

Важливим інструментом постправди стали фейкові новини, які дуже швидко поширюються. Це повністю або частково вигадана інформація про суспільні події, людей або про речі, явища, які подаються у ЗМІ під виглядом справжніх журналістських матеріалів. Фейки заповнили інформаційний простір. Це відбувається тому, що мало хто читає далі заголовка, а подібні матеріали мають дуже яскраві, емоційні назви. Такі повідомлення масифікуються, впливають на людей. Індивідуальна думка не є небезпечною для розвитку суспільства, гірше, коли ці "фейки" цілеспрямовано поширюють, коли вони мають вплив і формують громадську думку, яка вже в зародку є неправильною, тобто такою, що вироблена завдяки маніпуляціям у вигідному комусь світлі" [11].

Провівши дослідження особливостей тих чинників, які деструктивно позначаються на політичній ситуації у Франції, ми визначили два основні явища, які мали й потенційно мають, оскільки проблеми залишаються, найбільший дестабілізуючий вплив на нинішню ситуацію у країні, а саме феномен "жовтих жилетів", як один із чинників політико-безпекової дестабілізації, і питання міграції. Масовий протестний рух "жовтих жилетів" у Франції сформував ряд внутрішньополітичних і міжнародних загроз [12]. Факт того, що "жовті жилети" не пов'язані з жодною політичною силою чи профспілкою, не мають визначених лідерів чи спікерів, робить його небезпечним насамперед для стабільності у країні. Існують різноманітні екстремістські групи, які займаються насиллям і вандалізмом. Саме цим – відсутністю контролю за поширенням і локалізацією протестних вибухів приховується його особливість, що нагадує принцип мережовості, за яким функціонують соціальні медіа. Така ситуація значно зручніша для тих зовнішніх суб'єктів, що зацікавлені в дестабілізації, натомість для урядових безпекових структур – це породжує додаткові складнощі, призводить до розпорошення їхніх сил і засобів боротьби, хаотизації у взаємодії. А це означає – низьку ефективність у протидії.

Факти зовнішнього впливу на політичні процеси навіть не критичного характеру, як то виступи "жовтих жилетів" чи загострення міжетнічних конфліктів у французьких містах, знаходимо у сучасній історії Франції. Загалом це стосується російської участі, яка традиційно виявляє себе в зонах підвищеної політичної напруги – Україна, Сирія, Венесуела, вибори в різних країнах світу. Черговим підтвердженням стала і Франція, де відбувся інцидент із витоком електронного листування команди Е. Макрона безпосередньо перед другим туром президентських виборів, що отримав назву *Macron Leaks* (коли 5 травня 2017 р., за дві доби до другого туру виборів, були викрадені і оприлюднені 9 гігабайтів файлів і 21 тис. електронних листів). Фрагменти головок *Macron Leaks* з'являються системно в публічному просторі. Це нагадує злам поштової скриньки кандидата від демократичної партії Гіларі Клінтон, що на президентських виборах 2016 р. коштувало їй перемоги. Журналісти *Le Monde* підтверджують причетність двох груп хакерів, пов'язаних із російською розвідкою у спробі дестабілізації президентських виборів 2017 р. [13].

Проаналізувавши цей феномен, можна принагідно стверджувати, що протести намагаються використати як ізсередини, так і ззовні країни задля дестабілізації ситуації. Україна вже переживала такий досвід у 2013–2014 рр. під час Євромайдану та Революції гідності. Тоді медіа, особливо соціальні мережі стали як ареною боротьби за національні інтереси, так і місцем, де здійснювалися антидержавні маніпуляції, поширюватися

антиукраїнські нарративи, формувалися групи деструктивного, підривного впливу [14]. Більш докладно про національний досвід можна прочитати в аналітичній доповіді фахівців із інформаційної безпеки [15].

Щодо міграційного питання, то передумови нинішньої кризової ситуації з мігрантами виникли давно [16]. Вони породжені неефективністю міграційної політики та прорахунками зовнішньої політики Франції в Африці та на Близькому Сході. Незважаючи на постійне реформування, спрямоване на обмеження міграції з третіх країн, французька міграційна політика не стала більш успішною. Протягом останніх років потік мігрантів залишається стабільним. Компактне проживання в етнічних "гетто" не сприяло інтеграції арабо-африканських мігрантів у французьке суспільство, а навпаки – стимулювало збереження їхнього традиційного способу життя і звичаїв. Посилення ролі ісламу, пов'язане зі зростанням чисельності мусульман-мігрантів і членів їхніх родин, загрожує підвалинам французького світського суспільства. Спостерігаються також процеси ісламізації корінного населення [17]. Поки дії французької влади, як правих, так і лівих, і все ще ліберальне міграційне законодавство не створюють належних умов для інтеграції мусульман до суспільства-реципієнта, їхньої адаптації до європейських цінностей і норм життя. Невизначеність цього питання формує нестабільне середовище, яке іманентно стає привабливим для зовнішнього впливу. В Україні такий поділ виник як наслідок примусової міграційної політики радянської вдали, спрямованої на формування "нової історичної єдності – радянського народу" як протизіти етнічним засадам формування національних держав. Здавалося, що це протилежні процеси в одній царині – взаємодії різних етнічних і релігійних груп в одному суспільстві. Однак, як в Україні, де насильницьким способом було посилено роль російського етносу (Донбас, Приазов'я), так і Франція, де внаслідок навпаки ліберальної міграційної політики сформувалися анклавні з домінуванням вихідців із держав Африки, що сповідують іслам, такі осередки стали об'єктами впливу третіх держав. В обох випадках наслідки примусової та ліберальної міграційної політики призвели до результатів, що однаково загрожують як класичній французькій демократії, так і молодій українській. Водночас це ставить питання про напрями трансформації демократії та її майбутнє як найуспішнішого досі політичного режиму.

Збереження паралельного "мусульманського" суспільства зі своєю релігією та субкультурою підсилює фрагментацію французького суспільства. Незадоволеність статусом "другорядної" нації і небажання частини мігрантів адаптуватися до світських норм є однією з причин того, що ісламські цінності часом стають ідеологією соціального протесту, сприяючи політизації та радикалізації ісламу. Постулати соціальної справедливості й інтернаціоналізму ісламу сприяють його поширенню серед безробітної молоді, яка проживає в "гетто", і посилення його впливу, зокрема, на радикально налаштованих етнічних європейців і французів. Це своєю чергою призводить до маргіналізації й радикалізації мігрантів і зростання терористичної загрози.

Медіапростір активно підігріває дискурс навколо міграційного питання. Тому ця тема знаходить відгук у суспільстві та приваблює тих, хто з різних причин прагне до дестабілізації. А це означає, що вона є топовою для самих медіа. Про це свідчить факт, що група журналістів з американської газети New York Times була нагороджена Пулітцерівською премією за серію публікацій про міграційну кризу у Європі. До них приєдналася редакція газети Los Angeles Times – за висвітлення

стрілянини у Сан-Бернардіно (Каліфорнія, США). Згодом в онлайн-зверненні Ісламська Держава взяла на себе відповідальність за напад, заявивши, що це було терористичним актом. Премію за суспільно значущу журналістську роботу отримало агентство Associated Press – за серію репортажів про рабську працю емігрантів у Таїланді та Індонезії [18]. Як пише французьке видання Le Monde, – збільшення кількості іммігрантів може стимулювати зростання злочинності, зачіпаючи всі групи населення регіону, а не лише іноземної громади. Імміграція нерідко спричинює до невдоволення й агресії з боку місцевого населення, оскільки вплив іншої культури змінює автохтонну, що призводить до дестабілізації в суспільстві. Нація втрачає свою ідентичність і згуртованість, з'являються певні групи людей із радикальними ідеями як з одного, так і з іншого боку [19]. Через медіа і протестні суспільні прояви питання підіймається на вищій політичній щабель. Ставлення й сентименти щодо міграційного питання, що раніше вважалися маргінальними, зараз відкрито висловлюються представниками політичного істеблішменту, що належать до націоналістичного спектру. Це посилює їхні позиції й дає можливість посісти місця в національних парламентах і європейських інституціях. Якщо ми говоримо про Європу, то насамперед ідеться про політичну партію "Національний фронт" (Франція) та "Альтернативу для Німеччини" (Німеччина). Це вони вдало "осідлали" міграційну кризу й отримавши інформаційну, політичну та, подекуди, фінансову підтримку тепер мають своїх представників у Європарламенті (лідер "НФ" Марін Ле Пен) і Бундестазі. "Консервативна людина з повагою ставиться до кордонів, чи то кордони між країнами, людьми, поняттями і категоріями, тоді як ліберальна людина вимагає гнучких кордонів, через які вільно проходить інформація і які не заважають розвитку і зміні концептів, понять, норм і т. д. Консервативній людині притаманна "гідливість". Так Марін Ле Пен описала біженців як "бактерії" [20]. А у своїй передвиборчій кампанії пообіцяла ввести мораторій на всю легальну імміграцію, щоб "зупинити цю божевільну, неконтрольовану ситуацію, яка тягне Францію вниз". Ліва французька газета Libération назвала промову Марін Ле Пен однією з найбільш безкомпромісних за всю її передвиборчу кампанію [21].

Міграційний дискурс у французькому публічному полі супроводжується кампанією культурного й ідеологічного завоювання "суспільних територій" за підтримки ЗМІ, що у свою чергу активно популяризують полікультурну ідеологію, формують сакральний і недоторканий образ мігранта, трансформують значення поняття (біженець замість іммігранта, зникнення поняття нелегальної імміграції), демонізують противників міграційного лібералізму, семантично навантажують медійну лексику такими поняттями: націоналізм, популізм, расизм, ксенофобія, ізоляціонізм, протекціонізм [22]. Вийшовши з медійного й експертного середовища, проблема стала предметом рішень урядових структур національного та європейського рівня. Знання й розуміння сутності операцій зовнішнього впливу, особливостей розвитку медіапростору та необхідності втручання держави стало основою для створення стратегії інформаційної стійкості країн Європи, допомагає унеможливити реалізацію дезінформаційних кампаній у їхньому інформаційному просторі [23]. Із цієї метою було схвалено на міждержавному рівні ряд тактичних документів, де головними принципами боротьби із фейковими новинами на рівні ЄС стало: підвищення достовірності інформації; її урізноманітнення, збільшення доступу до каналів інформації; підвищення прозорості щодо фінансування та виро-

бництва інформації, а також залученості зацікавлених сторін до її продукування. Розробку базових загальноєвропейських документів, які спрямовані проти поширення дезінформації, а саме фейкових новин, започатковано заключним звітом "A multi-dimensional approach to disinformation" Експертної групи високого рівня (HighLevel Expert Group, HLEG) [24]. Натепер базові принципи й заходи боротьби з дезінформацією можна знайти також у в таких документах: Tackling online disinformation: a European Approach; Action Plan against Disinformation, EU Code of Practice on Disinformation, а також у рекомендаціях Європейської Комісії та висновках Європейської ради. У цих спільних рішеннях зазначені основні заходи протидії поширенню дезінформації, серед них:

- посилення та поліпшення захисту персональних даних;
- контроль політичної реклами шляхом публікації інформації щодо замовників;
- створення мережі факт-чекерів і академічних дослідників дезінформації в цифрових медіа й різних соціальних мережах;
- обмін досвідом у боротьбі із поширенням дезінформації. Для цього було створено Європейську мережу електорального співробітництва (European cooperation election network), що об'єднує регуляторів аудіовізуальних ЗМІ, національні виборчі органи й органи кібербезпеки, експертні групи з медіаграмотності та ін. Європейська рада закликає до проведення постійних зустрічей представників держав-членів у форматі European cooperation election network із метою обміну досвідом;
- прозорість інтернет-платформ, а саме що стосується обробки даних користувачів, розроблення механізмів пошуку достовірної інформації, маркування рекламного контенту й забезпечення зв'язку з надійними факт-чекінговими платформами та ресурсами між собою;
- підтримка професійної та якісної журналістики (медіаграмотність, свобода засобів масової інформації, плюралізм ЗМІ й ін.). У межах програми "Творча Європа 2021–2027" Комісія запропонувала виділити бюджет у розмірі близько 60 млн євро [25].

Хоча про необхідність медіаграмотності сказано й написано чимало навчальних і наукових робіт, однак вона визначається європейськими чиновниками як те, що має стати частиною освітнього процесу для всіх вікових категорій. Це базовий інструмент підвищення цифрової та медійної грамотності для того, щоб громадяни набули навичок аналізу інформації, отриманої з онлайн-ресурсів [26]. Цьому є об'єктивні підстави: старше покоління, як в Україні, так і в європейській державі залишається найбільш активнішою електоральною групою – не пропускає нагоди взяти участь у виборах, водночас не маючи навичок безпечної взаємодії із сучасною інфосферою. Натомість молоде покоління, яке має більш "просунуті" навички в цій царині, залишається пасивним у поточних політичних процесах, однак легко долучається до явищ радикального й екстремістського характеру.

На наш погляд, імплементації до законодавства, рішення уряду, президента, а згодом і втілення національною медійною спільнотою цих рекомендацій на основі принципів саморегулювання медійної галузі могло б посилити ті здобутки, які вже є в Україні у сфері протидії інформаційній агресії. Натомість у цих питаннях, якщо судити за дискусія навколо проєктів законів, які серед широкого загалу отримали назву "Про дезінформацію" і "Про медіа", українські парламентарії, урядовці й частина близьких до них експертів укотре намагають-

ся "перевинайти велосипеда" [27, 28]. Якщо порівнювати внутрішню резистентність України до зовнішніх деструктивних впливів, то вона незрівнянно вразливіша та з меншим запасом міцності, ніж згадувана нами Франція. Ми перебуваємо в епіцентрі "інформаційної пандемії" і плато ще не перейдено [29].

Нами зроблено **висновок**, що в обох випадках – протести "жовтих жилетів" і прогалини в міграційній політиці, що є неминучими в такій чутливій сфері, де перетинаються питання релігійні, етнічні, загострюються диспропорції економічного розвитку країн світу, – особливу роль відіграє інформаційний чинник, який очікувано найпотужніше проявляється в медійному інтернет-сегменті. Це він першочергово стає середовищем, де реалізуються спеціальні операції впливу. Натомість будь-які кроки держави з посилення її втручання й контролю за екстремістським контентом, прагнення обмежити, а то й припинити роботу інформаційних ресурсів, що приховано чи відверто пропагують насили, ксенофобію й заклики до сепаратизму, демократичним суспільством, яким, безсумнівно, є Франція, сприймається як наступ на основоположну цінність демократії – свободу слова. Це ставить нові питання про межу ліберальних цінностей – толерантність і терпимість, які знову ж таки найперше стають предметом дискусії в медійному середовищі. Як приклад, можна навести фільм шведського режисера Рубена Естлунда "Квадрат", що отримав "Золоту пальмову гілку" на Каннському кінофестивалі 2017 р. Як відомо, за рік до того в сусідньому курортному містечку Ніцца стався жахливий терористичний акт у символічний для французів День взяття Бастилії. Виконавець терористичного акту був тунісцем за походженням, що загостило дискусію напередодні президентських виборів і нагадало про міграційну кризу в у 2015 р. Такі події, а також системне зовнішнє втручання в базовий процес демократичного правління, яким є вибори, усе ж спонукають уряди демократичних країн вживати правових обмежувальних заходів, щоб інформаційне середовище не стало джерелом більш руйнівних наслідків для суспільства. В Україні таку загрозу, до прикладу, несе "Партія Шарія", очолювана відеоблогером Анатолієм Шарієм, яка демонструє повну віртуальність і виняткову медійну присутність у соціальному житті країни, а її лідера звинувачують у проросійській пропаганді, українофобії й антидержавницьких закликах. Що ця загроза для молоді української держави не може ігноруватися, свідчать опитування Київського міжнародного інституту соціології, де згадана політична сила має рейтинги вищі, ніж одна із парламентських партій [30].

Список використаних джерел:

1. Lutte contre la manipulation de l'information [Електронний ресурс] – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/dossiers/fausses_informations_lutte?etape=15-ANLDEF
2. Lutte contre la manipulation des informations [Електронний ресурс] – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/dossiers/lutte_fausses_informations?etape=15-ANLDEF
3. Senate Intel Releases New Report on Intel Community Assessment of Russian Interference [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.burr.senate.gov/press/releases/senate-intel-releases-new-report-on-intel-community-assessment-of-russian-interference>
4. Оцінка спеціальним службами Королівства Бельгія актуальних загроз національній безпеці // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/ocinka-specialnimis-luzhbam-korolivstva-belgiya-aktualnih-fbclid=IwAR3MnKUNdc5vekagI-Pghl1AXPHikMm1DqVeMpmNDzkVW8Vq_kZ6GFhQt_h4
5. Фейки як інструмент впливу на вибори [Електронний ресурс] / Д. В. Дубов та ін. // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/publikacii-analitichni-dopovidy/feyki-yak-instrument-vplyvu-na>

vibori?fbclid=IwAR0rISz0QSPiQRZdKUbP9ntUXe0wyVCWH5oYnwmPLRmORLAKsioxEXF-ePw

6. Почепцов Г. Г. Дезинформация [Електронний ресурс] / Г. Г. Почепцов. – Киев : Издатель ПАЛОВОДА А. В., 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf>.

7. Larousse. Simulacre [Електронний ресурс] / Larousse – Режим доступу до ресурсу: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/simulacre/72821>.

8. Spécialiste en psychologie des profondeurs. SIMULACRE ET SIMULATIONS [Електронний ресурс] / Spécialiste en psychologie des profondeurs – Режим доступу до ресурсу: <http://www.psy-luxeil.fr/article-le-moderne-dans-le-piege-de-l-hyper-realite-121268703.html>.

9. Онлайн-медіа та соціальні мережі перехопили лідерство у телебачення за популярністю в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://internews.in.ua/uk/news/onlajn-media-ta-sotsialni-merezhi-perehopily-liderstvo-u-telebachennya-za-populyarnistyu-v-ukrajini-nove-opytuvannya-usaid-internews-schodo-spozhyvannya-zmi/>

10. Петрик В. М. Сугестивні технології маніпулятивного впливу [Електронний ресурс] / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева // 2011. – Режим доступу до ресурсу: https://mil.univ.kiev.ua/files/29_965691167.pdf.

11. Ланюк Є. Пост-права, фейки та інформаційна війна [Електронний ресурс] / Є. Ланюк. – Режим доступу до ресурсу: <https://variety.lviv.ua/43429-yevhen-laniuk-post-pravda-feiky-ta-informatsiina-viina>.

12. Колесник Д. Париж переосмислює загрози: як зміниться безпекова політика Франції [Електронний ресурс] / Д. Колесник. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/11/28/7074291/>

13. Martin Untersinger. Les preuves de l'ingérence russe dans la campagne de Macron en 2017 [Електронний ресурс] / Martin Untersinger // Le Monde. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lemonde.fr/pixels/article/2019/12/06/macronleaks-des-hackeurs-d-etat-russes-ont-bien-vise-la-campagne-presidentielle-de-2017_6021987_4408996.html.

14. Danylenko S. New media in Transitive States: Instrument of Civil Society in Ukraine / S. Danylenko / Media and Globalization. – Lublin : Maria Curie-Skłodowska University press, 2015. – P. 101–112.

15. Дубов Д. В. Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії: метод. мат. / Д. В. Дубов, А. В. Баровська, Ю. К. Каздобіна. – К. : УФСБ, 2020.

16. Martin Untersinger. Sur Facebook, les "gilets jaunes" divisés sur leurs propositions et leurs méthodes [Електронний ресурс] / Martin Untersinger, Samuel Laurent // Le Monde. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2018/12/07/sur-facebook-les-gilets-jaunes-divises-sur-leurs-propositions-et-leurs-methodes_5394326_4355770.html.

17. Croissance de la population musulmane en Europe [Електронний ресурс] // Pew Research Center. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pewforum.org/2017/11/29/croissance-de-la-population-musulmane-en-europe/>.

18. Журналистская команда из New York Times получила Пулитцеровскую премию [Електронний ресурс] // BBC News. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bbc.com/russian/news/2016/04/160418_ponomarev_pulitzer.

19. "La migration des entreprises vers la ville accroît la ségrégation sociale" [Електронний ресурс] // Le Monde. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lemonde.fr/economie/article/2018/11/21/la-migration-des-entreprises-vers-la-ville-accroit-la-segregation-sociale_5386498_3234.html.

20. Cédric Mathiot. "Immigration bactérienne" : Marine Le Pen s'enforce [Електронний ресурс] / Cédric Mathiot // Libération. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.liberation.fr/desintox/2015/11/12/immigration-bacterienne-marine-le-pen-s-enforce_1412832.

21. Olivier Faye. Marine Le Pen veut "arrêter l'immigration légale et clandestine" [Електронний ресурс] / Olivier Faye // Le Monde. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lemonde.fr/politique/article/2015/08/29/marine-le-pen-veut-arreter-l-immigration-legale-et-clandestine_4740105_823448.html.

22. Immigration : un désordre systémique [Електронний ресурс] // La revue Permanences ICHTUS. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ichtus.fr/immigration-un-desordre-systemique/>.

23. В ЕС назвали Россию главным источником дезинформации [Електронний ресурс] // European Commission. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rosbalt.ru/world/2018/12/05/1751120.html?fbclid=IwAR2-hmQA18hEhAga9Eeq1L5gPCSmME0ZR1hanYnm4-UdfnyMHjtCFVnNWIA>.

24. Final report of the High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation [Електронний ресурс] // European Commission. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>.

25. Communication – Tackling online disinformation: a European Approach [Електронний ресурс] // European Commission. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/communication-tackling-online-disinformation-european-approach>.

26. Корецька І. О. Досвід спільних європейських інституцій щодо захисту виборчого процесу від деструктивних інформаційних впливів: можливості для України [Електронний ресурс] / І. О. Корецька // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-06/Dovid%20spilnykh%20evropejskykh%20instytutsiy%20schodo%20zaxystu%20viborchoho%20procysu%20vid%20dstryktyvnykh%20informatsiinykh%20vplyviv.pdf>.

27. Остапа С. У законі про медіа планується новий вид санкцій та розділ про дезінформацію [Електронний ресурс] / С. Остапа // Детектор Медіа. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://detector.media/infospace/article/172406/2019-11-13-u-zakoni-pro-media-planuetsya-novii-vid-sanktsii-ta-rozdil-pro-dezinformatsiyu/>.

28. Законопроект про медіа (ДОКУМЕНТ) [Електронний ресурс] // Детектор Медіа. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://detector.media/withoutsection/article/173170/2019-12-11-zakonoproekt-pro-media-dokument/>.

29. Бурковський П. Україну чекають дефолт і гуманітарна катастрофа. Огляд проникнення російської пропаганди в український медіапростір у березні 2020 року [Електронний ресурс] / П. Бурковський // Детектор Медіа. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/176362/2020-04-14-ukrainu-chekayut-defolt-i-gumanitarna-katastrofa-oglyad-proniknennya-rosiiskoi-propagandi-v-ukrainskii-mediaprostir-u-berezni-2020-roku/.

30. Рейтинги підтримки політичних лідерів і партій: квітень 2020 року [Електронний ресурс] / КМCI. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=937&page=1>

Надійшла до редколегії 10.02.20

S. Danylenko, Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
O. Fursai, Magister
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DESTRUCTIVE INFORMATIONAL INFLUENCES ON SOCIO-POLITICAL PROCESSES (ON THE EXAMPLE OF FRANCE)

The article discusses the initiatives of European structures, in particular of the European Commission on counteracting external destructive informational influence on the socio-political processes. It is noted that such an impact was made possible due to simplified access to the global information resources, as well as due to the increase in the range of channels for delivering information to various segments of the population of a foreign country, especially those that have accumulated protest potential. It is noted that the information lever is capable of destroying social stability from the inside and thus serving the interests of external actors. In such circumstances, issues of control of national governments and civil society on security issues in the information sphere are becoming particularly relevant. The proposed work separately notes the widespread use of an information tool for the escalation of such social phenomena as the protest movement and migration processes. It is made on the example of a destructive informational impact on the socio-political situation in France on the example of protests of the "yellow vests". The recommendations of European institutions are summarized, which can be used by state structures of Ukraine to counter external informational influences.

Key words: destructive influence, disinformation, fakes, simulacrum, post-truth, political process, "yellow vests", migration.

С. Даниленко, д-р полит. наук, доц.,
А. Фурсай, магистр,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ДЕСТРУКТИВНЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ВЛИЯНИЯ НА СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ (НА ПРИМЕРЕ ФРАНЦИИ)

Рассматриваются инициативы европейских структур, в частности Европейской комиссии по противодействию внешнему деструктивному информационному влиянию на социально-политические процессы. Отмечается, что такое влияние стало возможным благодаря упрощенному доступу к глобальным информационным ресурсам, а также вследствие роста спектра каналов донесения информации к различным слоям населения зарубежной страны, прежде всего тех, которые накопили протестный потенциал. Отмечается, что информационный рычаг способен изнутри разрушить социальную стабильность и таким образом служить интересам внешних субъектов. В таких условиях особую актуальность приобретают вопросы контроля национальных правительств и гражданского общества по вопросам безопасности в информационной сфере. В предлагаемой работе отдельно отмечается широкое

применение информационного инструмента для эскалации таких социальных явлений как протестное движение и миграционные процессы. Это сделано на примере деструктивного информационного воздействия на социально-политическую ситуацию во Франции на примере протестов "желтых жилетов". Обобщаются рекомендации европейских институтов, которые могут быть использованы государственными структурами Украины для противодействия внешним информационным воздействиям.

Ключевые слова: деструктивное влияние, дезинформация, фейки, симулякры, постправда, политический процесс, "желтые жилеты", миграция.

УДК 327.56

Б. Черкас, канд. політ. наук, асист.,
Н. Новицька, студентка 2 курсу магістратури
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ КАТАРУ В РЕГІОНІ АФРИКАНСЬКОГО РОГУ

Криза в Перській затоці, або Катарська блокада 2017 р., унаслідок якої Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн і Єгипет розірвали дипломатичні відносини із Катаром, підштовхнула лідерів обох сторін конфлікту до розколу, що, зокрема, мало свій вплив на Африканський Ріг. Проаналізовано, на якому рівні перебувають відносини між Катаром і державами Африканського Рогу. Описано тип співробітництва, який Катар, як і африканські країни, намагаються здійснити для розширення своїх відносин на політичному й економічному рівнях.

Ключові слова: Катар, Африканський Ріг, мирні ініціативи, Катарська блокада, Африка.

Після відносної втрати стратегічного значення, слідом за закінченням "холодної війни", регіон Червоного моря та Африканського Рогу швидко повернув свою актуальність протягом останнього десятиліття, щоб знову стати ареною регіональних і глобальних змагань. Регіональні лідери, такі як Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Іран, Туреччина, Катар, Єгипет протягом тривалого часу змагалися за поглиблення свого політичного, економічного й безпекового впливу в регіоні.

Протягом 20 років під керівництвом колишнього еміра Катару Хамада бін Халіфа Аль Тані, що перебував при владі протягом 1995–2013 років, Катар став країною, яка має вплив завдяки своєму статусу, отриманому в 2006 р., як провідний світовий виробник зрідженого природного газу. Усе це стало можливим завдяки газовим ресурсам, які є треті за величиною у світі після Росії й Ірану, адже саме запаси газу зробили можливим цей швидкий економічний зліт країни. Катару не було достатньо статусу просто енергетичної держави. Насамперед, Катар прагнув існувати геополітично, головним чином, але не виключно відносно свого саудівського сусіда. Побідні високі амбіції передбачають стратегію їхньої реалізації.

Країна використовує свої величезні фінансові ресурси для проведення своєї зовнішньої політики. Катар досягає своїх цілей завдяки своєму інвестиційному фонду – Катарська інвестиційна рада, каналу новин "Аль-Джазіра", а також шляхом відкриття посольств на п'яти континентах і широкій мережі маршрутів авіакомпанії Qatar Airways.

Окрім переваг оновлених дипломатичних відносин, створення посольств дозволяє державам Перської затоки краще захищати свої економічні та безпекові інтереси й ефективніше координувати зовнішню політику. Очільники держав Перської затоки також здійснюють усе більшу кількість офіційних візитів до країн Африки на південь від Сахари, а останнім часом країни Перської затоки активно приймають африканських колег на своїй території. Минулого року емір Катару Тамім бін Хамад Аль Тані здійснив успішний візит у Кігалі (Руанда) і позитивно висловився про проєкт руандійського аеропорту, 60 % акцій якого викупили Qatar Airways [1]. Крім того, Катар є місцем розташування штаб-квартири Форуму країн-експортерів газу (ФКЕГ) із 2008 р.

В Африці Катар виступив дипломатичним посередником конфліктів, головним чином у Судані, зокрема з питань урегулювання конфлікту в Дарфурі, а також на мирних переговорах між Еритреєю та Джибуті, у такий спосіб,

продемонструвавши, що його амбіції вийшли далеко за межі простого інвестування нафтодоларів за кордон.

Незважаючи на це, існують думки, що вплив Катару в Африці швидше уявний, ніж реальний. Відносини є досить недавніми, окрім Магрибу, Мавританії та Судану, і все ще значною мірою формується саме зараз. Хоча тенденція відкриття посольств африканських країн у Катарі, а також Катару у країнах Африки останнім часом збільшується, утім причини та відчутні наслідки для зростання цих обмінів залишаються дуже різноманітними.

Напрямок між Саудівською Аравією і ОАЕ, з одного боку, і Катаром й Туреччиною, з іншого, на Африканському Розі стрімко зростає. За останні 15 років Туреччина значно збільшила свій вплив у Африці. Із 2003 р. Туреччина в шість разів збільшила торгівлю з Африкою до 17,4 млрд дол США, заснувала 29 нових посольств і відкрила свою першу за кордоном африканську військову базу в Сомалі [2]. Туреччина – важливий і чи не один із найближчих союзників Держави Катар. Офіційна Анкара на початку катарської блокади підтримала офіційну владу Дохи, ввела військовий контингент у Катар, Обидві країни також проводили спільні військові навчання.

Туреччину й Катар зближує наявність у них загального регіонального противника – Єгипту, а також спільність інтересів у підтримці ворогів Башара Асада в Сирії та руху "Хамас" у Палестині [3]. У своєрідному альянсі ці дві держави діють та узгоджують позиції і на Африканському Розі.

Перше законодавство, що дозволило Туреччині розгорнути військово-морські сили в операціях проти піратства, було ухвалено 10 лютого 2009 р. Туреччина згодом приєдналася до CTF – багатонаціональної групи із протидії піратству біля узбережжя Сомалі. Відтоді вона регулярно розміщувала свої військово-морські сили в Червоному морі, Аденській затоці й Аравійському морі.

У контексті сприяння міжнародним зусиллям у вирішенні сомалійського конфлікту 30 вересня 2017 р. Туреччина відкрила військову базу в Могадішо для підготовки новобранців до національної армії Сомалі. До речі, це другий військовий об'єкт Туреччини за кордоном. Його попередником є турецька військова база в Катарі, відкрита 2015 р. Туреччина вважає це військовим навчальним табором, а не військовою базою, за словами Олгана Бекара, посла Туреччини в Сомалі. Також він підкреслив, що Туреччина "не проводила колоніальної політики в Сомалі", і що намір офіційної Анкари – відновлення державних установ країни, зруйнованих під час громадянської війни, зокрема її збройни-

ми силами. База побудована на 4 км², а її спорудження коштувало 50 млн дол США, вона може розмістити одночасно 1500 військових. Повідомляється, що на цій базі, яка є найбільшим зарубіжним військовим об'єктом, дислокуються понад 200 турецьких військових. Туреччина також надає Сомалі навчальну підтримку й обладнання для створення ВМС країни та берегової охорони [4].

2017 р. офіційна Анкара звернулася до режиму тодішнього президента Судану Омара Аль-Башира, із метою взяти в тимчасову оренду острова Суакін на Червоному морі. Під час візиту до Судану в грудні 2017 р. президент Туреччини Реджеп Ердоган підписав 99-річну угоду про оренду та перепланування острова Савакін (Суакін) як туристичного хаба. Суакін розташований на перехресті між Аденською затокою й Червоним морем, Саудівською Аравією та Східною Африкою. Острів розташований у Червоному морі навпроти саудівського порту Джедда. Цей вчинок – ще один крок для політики залучення Туреччини до Африки [5].

Угода з Туреччиною дозволить турецьким силам підтримувати присутність у Судані з метою боротьби з бойовиками в регіоні Африканського Рогу. Турецькі військові та поліція також навчатимуть своїх суданських колег у боротьбі з тероризмом і будуватимуть центр обслуговування суден у Порту-Судан.

Оголошуючи угоду про Суакін у грудні, міністр закордонних справ Судану Ібрагім Гандур заявив журналістам, що Туреччина "побудує док для обслуговування цивільних і військових суден", і заявив, що ця угода може "привести до будь-якого військового співробітництва" [6].

Із погляду стратегії, західне узбережжя Саудівської Аравії може виявитися в зоні досяжності Туреччини. Такі побоювання є у столицях країн Перської затоки на тлі розвитку суданської кризи. Незважаючи на зміну влади, міжнародні контракти Судану продовжують бути чинними, зокрема договір з офіційною Анкарою про реконструкцію старого міста на острові Суакін. В арабських монархій Перської затоки є підозра, що на острові Туреччина хоче обладнати військову базу. Лояльні до КСА й ОАЕ збройні сили Судану вимагають від турків згорнути проекти на острові.

Туреччина заявляла, що хочуть перетворити Суакін у місце для паломництва. Відновлювальні роботи почалися там у 2018 р. У цій справі до турків приєдналися також їхні тактичні союзники – катарці, за гроші яких і здійснюється проект. У 2018 р. суданські державні ЗМІ оголосили, що Катар профінансує реконструкцію історичного порту Червоного моря Суакін, розташованого трохи на південь від Порту Судан, на суму 4 млрд дол США [7].

Угода відбулася на тлі поглиблення партнерства між Суданом і Туреччиною, що має значні наслідки для регіонального балансу сил. Угода Суакіна була негативно сприйнята ЗМІ країн Перської затоки та Єгипту. Це розпало напругу між Суданом і Єгиптом, а також Саудівською Аравією та ОАЕ. Єгипет був особливо стурбованим, урахувавши його не найкращі відносини з Туреччиною та двосторонню напруженість із Суданом.

Саудити ж побоюються, що база в Судані, підконтрольна Туреччині, яка співпрацює з Іраном, може стати трампліном для підтримки повстанців-хуситів, що підтримують Катар та Іран. Судан, незважаючи на обіцянку залишатися нейтральним, за правління Омара аль-Башира, створював враження, що підтримує Катар у його конфлікті із Саудівською Аравією, Єгиптом та Об'єднаними Арабськими Еміратами. Партнерство з Туреччиною вважалося конкретним показником зміни осі Судану. Арабські ЗМІ широко висвітлювали заяви про те,

що 13 угод між Суданом і Туреччиною – вартістю 650 млн дол США – насправді фінансуються Катаром.

Щодо угод, то вони підписувалися під час візиту президента Туреччини Реджепа Ердогана до Судану та стосуються нового аеропорту для столиці Хартума, зони вільної торгівлі в Порту-Судан, порту та гавані для військових і цивільних суден у Червоному морі, зернових елеваторів у різних місцях, університету, лікарні й електростанції [2].

Оголошення угоди щодо Суакіна викликало настільки сильну регіональну реакцію, оскільки його розглядали як частину більш масштабної геополітичної боротьби між Іраном, Катаром і Туреччиною, з одного боку, і Єгиптом, Саудівською Аравією та ОАЕ, з іншого. Розвиток відносин Туреччини із Суданом розглядався як стратегічний крок, щоб зробити Туреччину гравцем у регіоні Червоного моря. Утвердитись у Судані – перший крок Туреччини до закріплення своїх позицій у цьому регіоні. Ердоган планує зробити Туреччину регіональною державою й повернути їй славу Османської імперії. Цю політику він розпочав здійснювати, щойно прийшов до влади. Ердоган уперше прибув до Хартума в 2006 р., коли він був главою уряду, і відносини між двома країнами з того часу потеплішали. Офіційна Анкара надала дуже потрібну економічну допомогу, коли США ввели санкції проти Судану, а за минуле десятиліття турецькі компанії вклали сотні мільйонів доларів у Судан [8].

Варто зазначити, що угода щодо Суакіна була підписана незабаром після відкриття військової бази Туреччини в Сомалі, і лише через кілька місяців після того, як Туреччина заявила, що готова розгорнути війська в Катарі в міру загострення кризи з державами Перської затоки.

Нова база є проблематичною для кількох країн, що мають вихід до Червоного моря. Зважаючи на близькість до Суакіна, Саудівська Аравія спочатку схвилювана, головним чином, через відкритий союз Ердогана з Іраном, який було зафіксовано на чорноморському курорті Сочі ще у грудні 2017 р., за твердженням еміратських ЗМІ. Туреччина зможе використовувати свою нову військову присутність для відправки більшої кількості військ у Катар або впливати на внутрішні справи Єгипту через заборонене угруповання "Брати-Мусульмани". Поряд із Єгиптом, це, безперечно, хвилює і Йорданію. Єгипет має власні територіальні суперечки із Суданом, із приводу статусу Халаїбського трикутника на Червоному морі. Із часу незалежності Судану в 1956 р. і Каїр, і Хартум претендували на суверенітет над цією територією, а з 1990-х рр. Єгипет розмістив там військові частини, спрямовані на запобігання будь-якого прагнення Судану до перегляду статусу цих територій.

Те, що робить турецьку присутність усе більш тривожною для Саудівської Аравії, – це відсутність присутності США на Червоному морі. Правда, американські кораблі щодня пропливають Червоним морем, але там немає постійної присутності ВМС США, як 5-го флоту в Перській затоці або 6-го флоту в Середземномор'ї. Натомість Китай нещодавно створив у Джибуті постійну базу з військовим комплексом, який був першим у своєму роді на Африканському Розі [9].

Звичайно, що Туреччина не бачить підстав залишати острів на вимогу нової влади Судану, яка рік тому здійснила військовий переворот проти аль-Башира. Прес-секретар МЗС Туреччини Хамі Аксой заявив, що двосторонні домовленості між суданською та турецькою сторонами діють успішно державному перевороту, і Турецьке агентство зі співробітництва та координації продовжує виконувати свою роботу – реставрувати артефакти османської епохи. Колись Суакін був основ-

ним перевалочним пунктом для паломників-мусульман, які відправлялися на хадж в Аравію з африканських країн. Острів мав розвинену інфраструктуру, зокрема, на його території були побудовані будинки, митні пункти, армійські об'єкти. Однак багато пам'яток тієї епохи або надто занепали, або знищені.

Вимоги до офіційної Анкари пов'язані зі зміною влади в Судані. Біля керма країни виявилися люди, близькі до "антикатарського квартету" (Саудівська Аравія, ОАЕ, Єгипет і Бахрейн). Зайвою ілюстрацією цьому є рішення саудівського Міністерства фінансів розмістити 250 млн дол США в Центральному банку Судану. Цей внесок є частиною обіцяної допомоги від Саудівської Аравії і ОАЕ на 3 млрд дол США. Міністр фінансів КСА Мухаммед бін Абдалла аль-Джадаан заявив, що цей депозит послужить зміцненню фінансово-економічної обстановки в цій африканській країні. Також у Судан планують поставити продукти, паливо та предмети першої необхідності на 2,5 млрд дол США [10].

У зв'язку з цим вимога нової суданської влади до Туреччини, близької союзниці Катару та суперника "арабського квартету" на чолі із КСА, згорнути економічні проекти на Суакіні виглядає природно. Однак за цією вимогою криється набагато більший страх. В аравійських столицях продовжує зростати підозра, що острів, який розташований у Червоному морі прямо навпроти саудівської Джидди, стане опорою для турецьких військових. Разом із військовою присутністю Турецької республіки в Сомалі й Катарі можливі армійські об'єкти на Суакіні викликають турецький стратегічний трикутник у Червоному морі. Цей стратегічний крок Туреччини невідгідний аравійським монархіям. Думка про те, що західне узбережжя Саудівської Аравії буде вразливим для тактичного союзника Ірану, викликає страх у представників військової й політичної еліти у країнах Затоки [10].

З урахуванням того, що розташований біля Червоного моря Ємен вважається зоною дії проіранських нерегулярних формувань (повстанців-хуситів), провідні країни Ради співробітництва арабських держав Перської затоки фактично виявляються у ворожому оточенні. Можливо, головне, про що зараз повинні дбати КСА й ОАЕ, – це не те, до чого готується Іран на тлі посилення американських економічних санкцій і концентрації американської присутності в районі Перської затоки. Тривогу КСА й ОАЕ викликати негласні дії тактичних союзників Ірану поблизу узбережжя Саудівської Аравії.

"Навколо Червоного моря стоять великі виклики, і кожен намагається перемогти іншого. Катар опинився затисненим Саудівською Аравією, і він реагує у відповідь на виклик Саудівської Аравії на Червоному морі, стоячи перед Джеддою та Меккою. Катар уже не в обороні, а зараз у наступі", – так описує ситуацію М. Лавернь, експерт із питань Судану із Паризького французького національного центру наукових досліджень. Експерт М. Лавернь має на увазі бойкот, здійснений проти Катару Саудівською Аравією й іншими членами РСАДПЗ [11].

Залучення Судану до суперечки між державами Перської затоки й Катаром ускладнює ці проблеми, говорить Іссам Мохамед, суданський економіст і декан Центру досліджень басейну Нілу в Університеті Аль-Нілайн у Хартумі. "Судан каже, що дотримується нейтральної позиції, тому Саудівська Аравія не може бути єдиним інвестором. Тож коли Катар погоджується надати великі інвестиції Судану, то він повинен їх прийняти", – вважає аналітик І. Мохамед. "Проте в той же час потрібно пам'ятати, що створення нового центру торгівлі завжди робитиме його конкурентом Джидди", – додає він [11].

Очікується, що також зросте чисельність населення. За оцінками ООН, кількість населення 20-ти країн, які використовують Червоне море як основний коридор судноплавства, збільшиться на 110 % – до 1,3 млрд людей у 2050 р. [11]. Сума інвестицій для порту є більшою, ніж мала б бути лише на реконструкцію старого порту, тож аеропорт або зона вільної торгівлі буде частиною пакету.

І ОАЕ, і Катар борються за свої позиції, стверджує Бенедикт Крейвен, аналітик із регіону Африканського Рогу в Лондоні. Крейвен вважає, що незалучена Ефіопія може бути головним союзником, якого вони шукають. Він каже, що країни сподіваються скористатися двозначним зростанням економіки Ефіопії. Що стосується практичності, то потрібно зробити багато, говорить експерт М. Лавернь, який неодноразово бував у Суакіні з 80-х рр. [11].

Хоча офіційний Хартум, переглянувши участь Туреччини в цьому процесі, усе одно Туреччина зробить свій внесок у інженерну діяльність та інфраструктуру острова. Адже для Туреччини цей порт – це крок до відродження Османської імперії, коли вона використовувала Суакін для торгівлі та для паломництва до Мекки, прямо через Червоне море.

Порт Суакін матиме певну конкуренцію в акваторії Червоного моря, а саме з боку порту Бербера, у Сомаліленді, за проектом, здійсненим еміратською компанією DP World ще в 2016 р. Тривалість проекту становить 30 років для управління та розвитку багатоцільового портового проекту в Бербері. Порт Бербера відкриває нову точку доступу до Червоного моря й доповнить порт DP World у Джібуті на Африканському Розі. До речі, у межах цього проекту планується збудувати 250 кілометрове шосе, яке з'єднає порт з Ефіопією і перетворить Бербера на головний регіональний торговий центр. Траса проходить через Вашале, важливе прикордонне місто для торгівлі тваринами [12].

Отже, Червоне море вже кілька років є ареною жорсткого геополітичного протистояння різних держав. Туреччина – це країна, яка під керівництвом Ердогана позиціонує себе захисницею мусульманського світу. Тому зміцнюючи вплив у регіоні, зокрема створюючи бази в Катарі та в Сомалі, а також претендуючи на Суакін і тим самим наближаючись до священної Мекки, вона не лише демонструє амбіції регіональної наддержави, здатної формувати свій механізм безпеки в районі Баб-ель-Мандебської протоки, через яку здійснюється 14 % (1,8 трлн дол США) світової торгівлі нафтою, а й підтверджує в черговий раз своє особливе становище у НАТО, оскільки подібна діяльність перебуває за дужками системи координат альянсу [10].

Туреччина також підписала угоду про військове співробітництво з офіційним Могадішо, завдяки якій турки отримали концесію на управління морським портом столиці Сомалі терміном на 20 років. Спроби Туреччини посилити свою присутність у Червоному морі шляхом відновлення суданського порту на острові Суакін створить додаткове джерело напруги з країнами Перської затоки. Тому враховуючи це, можна зробити висновок, що для Саудівської Аравії ставки зростають. Тим часом зменшення зацікавленості Сполучених Штатів до регіону означає, що в офіційного Вашингтону зараз відсутні можливості пом'якшити наслідки регіональних криз на Африканському Розі.

Плани Катару побудувати порт у сомалійському місті Хобіо – це черговий крок у його баченні допомоги й розвитку на Африканському Розі, що сприяє зміцненню відносин у цьому стратегічному регіоні. Міністр транспорту та зв'язку Катару Джассім Сайф Ахмед Аль-

Сулаїті заявив, що "порт матиме довготермінові економічні вигоди для Сомалі з погляду інвестиційної віддачі та великих бізнес-можливостей, які пропонує порт, водночас зміцнюючи комерційні відносини з новими ринками в Африці й доступ до світових ринків, крім надання морських послуг на величезних територіях Сомалі" [13].

Доцент Королівського коледжу Лондона Андреас Криг вважає, що порт підвищуватиме можливості розвитку Катару у всьому регіоні, а також слугуватиме логістичним вузлом для перевантаження вантажів до порту Хамад (Катар) для збільшення кількості поставок у регіон [13].

Прес-секретар Міністерства закордонних справ Катару Лолва аль-Хатер заявила, що "Держава Катар та країни Східної Африки підтримують тісні відносини, засновані на історичних зв'язках і загальному бажанні досягти економічного, освітнього та соціального процвітання людей регіону. Наприклад, Катарський фонд розвитку надав гранти та пільгові позики Східній Африці, які перевищили 4 млрд дол за останні вісім років" [13].

Також речниця МЗС Катару прокоментувала позицію держави в Сомалі: "ми підтверджуємо прихильність Катару підтримувати Сомалі, оскільки ця держава невинно працює над виконанням сподівань та прагнень свого народу, і ми сподіваємось продовжувати та поглиблювати співпрацю в галузі торгівлі, розвитку та інших секторів" [13].

Необхідно визнати, що раніше офіційна Доха відігравала обмежену роль у регіоні, зосереджуючись на економічному розвитку. Зараз ця роль поступово розширюється, і, судячи з тенденцій, вона розвиватиметься ще далі. Директор відділу досліджень Перської затоки Катарського університету М. Свайрі вважає, що "миротворчі зусилля були спочатку єдиною програмою дій Катару в регіоні. Спочатку офіційна Доха мала обмежений вплив як невелика країна" [13].

Катар спочатку ввів свої миротворчі сили до Сомалі та на кордон Еритреї з Джибуті в 2010 р. під час суперечки за прикордонну територію, що була наслідком конфлікту за кордон 2008 р., де Катар також виступав посередником. Однак, на думку науковця М. Свайрі, оскільки офіційна Доха набувала більше досвіду в регіоні, влада Катару дійшла висновку, що економічний розвиток має вирішальне значення для державотворення та стабільності [13]. Відтоді зв'язки поступово збільшуються. До 2016 р. інвестиції на континент від Катарського інвестиційного фонду склали понад 35 млрд дол США, які насамперед спрямовувалися на розвиток видобутку ресурсів та інфраструктури африканських держав [13].

Науковець М. Свайрі вважає, що Катар збагнув, що коли є економічна стабільність, є більший потенціал для миру, а для Катару – посилення зв'язків і співпраці з різними регіональними державами. Порт Хобіо забезпечить більше робочих місць, більше можливостей для людей і довготерміновий економічний розвиток.

Після відмови Сомалі від підтримки блокади Катару Саудівською Аравією, ОАЕ, Єгиптом і Бахрейном, ОАЕ особливо розлютилися й розірвали відносини із Сомалі, а також припинили свої гуманітарні та безпекові проекти в 2018 р. Тим часом, офіційний Абу-Дабі намагався розділити Сомаліленд і Пунтленд із метою подальшого послаблення авторитету центральної влади Могадішо та забезпечення власних комерційних і портових інтересів. Це створило вакуум допомоги в Сомалі, який Катар прагнув заповнити.

Однак, криза в Перській затоці поляризувала регіональні держави, особливо у самопроголошених державах Сомалі, що кинуло виклик здібностям Катару повноцінно брати участь у регіональному розвитку на Аф-

риканському Розі. Головним пріоритетом Катару стало вирішення власних безпекових проблем.

На відміну від Сомалі, Еритрея, яка також покладається на велику кількість інвестицій із боку Саудівської Аравії й ОАЕ, розірвала зв'язки з Катаром після кризи в Перській затоці, що ускладнило можливості Катару підтримувати свої миротворчі сили на кордоні Джибуті з Еритреєю. Утім, криза в Перській затоці не завадила прагненню Катару встановити ширші відносини в регіоні Африканського Рогу.

Британський науковець А. Криг зазначає, що в ОАЕ та Саудівської Аравії були спроби заблокувати країни, що ведуть бізнес із Катаром, але це насправді ні до чого не призвело [13]. Катар виявився набагато менш агресивним у своїй зовнішній і торговій політиці, ніж ОАЕ та Саудівська Аравія, і тому він зміг підтримувати добрі стосунки з різними сторонами, навіть військовим режимом у Судані. Катар володіє першим і найбільшим банком у Джубі, столиці Південного Судану. Офіційна влада Дохи також надає гуманітарну допомогу Судану, нещодавно пожертвувала 5 млн дол США жертвам поєн в цій країні, а також забезпечує їй продовольчу безпеку. Позаяк Судан нині рухається до цивільного правління, частково порушивши плани про-саудівської та проеміратської військової контрреволюції, Катар буде й надалі інвестувати в Судан, незважаючи на думки, що тимчасове військове правління може перешкоджати розвитку відносин з офіційною владою Дохи.

Завдяки менш агресивній регіональній позиції Катару, Ефіопія виявляє все більше прагнення до залучення катарських інвестицій. Тому спільних проекти, що підтримуються офіційною владою Дохи, стає дедалі більше в Ефіопії, включно з будівництвом лікарні в Аддис-Абебі.

Незважаючи на шалений тиск із вимогою розірвати зв'язки з офіційною владою Дохи, Сомалі не піддалися на цей ультиматум, навіть відкинувши пропозицію Саудівської Аравії в розмірі 80 мільйонів доларів США, щоб припинити офіційні відносини з Катаром [13]. Після цього, офіційний Могадішо ще більше зблизився з Катаром після того, як і ОАЕ скоротили свої інвестиції.

Деякі регіональні та глобальні держави, такі як ОАЕ й Китай прагнули збільшити свій вплив на Африканському Розі, водночас сильна позиція Катару в регіоні полягає в тому, що офіційна влада Дохи зосереджена більше на гуманітарних мотивах, а не на "війні за порти". І цей чинник позитивно впливає на міжнародний імідж Катару. На думку британського експерта А. Крига, популярні розповіді у пресі про те, що Катар бере участь у битві за конкуренцію на Африканському Розі з ОАЕ та Саудівською Аравією, перебільшені [13]. У той час як ОАЕ вкладали великі кошти в сепаратистські території Сомалі, намагаючись закріпити своє становище в акваторіях Індійського океану й мати доступ до життєво важливих судноплавних шляхів навколо Африканського Рогу, Катар працював лише з центральним урядом у Могадішо, щоб забезпечити підтримку національної єдності в Сомалі.

Катар активно допомагає країнам Африки у сфері освіти, медицини тощо, і ці питання повністю відокремлені від економічних питань. Зазвичай уся допомога надається через Червоний Півмісяць Катару, який веде активну діяльність саме в мусульманських країнах: Судані, Нігерії, Джибуті, Мавританії. Також наданням допомоги країнам Африки опікуються деякі благодійні фонди, вони переважно будують мечеті та центри вивчення Корану [14].

Варто зазначити, що Катар суттєво не збільшив інвестиції у Східній Африці після блокади, але більше уваги почав приділяти розбудові Західної Африки, зокрема, у

Сенегалі. Незважаючи на те, що деякі африканські держави відкликали своїх послів у Катарі після кризи в Перській затоці, розширення проєктів розвитку на захід континенту стало майбутньою ціллю Катару після Сомалі.

Для Катару, який є найбільш залежним від продовольчої безпеки через катарську кризу 2017 р., додало нової актуальності його прагнення до продовольчої безпеки, оскільки раніше він значною мірою покладався на імпорту продовольства зі своїх країн-сусідів із Перської затоки. Уряд Катару оголосив про плани в 2018 р. інвестувати півмільярда доларів у сільськогосподарський і продовольчий сектори Судану [15].

Однак, сільськогосподарські інвестиції держав Перської затоки в Африку є суперечливими, оскільки деякі країни, у яких вони брали землю в оренду, самі страждають від того, що їм не вистачає продовольства, щоб прогодувати власне населення. Коли Катар у 2009 р. вступив у переговори з Кенією про оренду 40 000 га землі в дельті Тани, його зустріла жорстока негативна реакція місцевих громад [15].

Отже, можна зробити висновок, що зовнішня політика Катару не базується на власній систематизованій політичній стратегії, а постійно слідує політичним тенденціям і не встановлює міжнародний порядок денний. З акцентом на поширення власного іміджу та брендингу, особливо як зовнішньополітичної мети, акцент, який робить Катар на "м'яку силу" в міжнародній системі, є очевидним.

Мало хто ще з країн світу взяв на озброєння та визнав важливість міжнародно-політичного брендингу більше, ніж Катар, який підходив до цієї стратегії з різних напрямків. Це одна із причин, чому Катар вважає себе не схожим на інших членів РСАДПЗ, організації, із якою країна має багаторічну історію, і яка підвищила міжнародну обізнаність про неї, під час великих глобальних зустрічей і конференцій, у якій Катар із часом збільшував свою участь у всіх установах та органах об'єднання. Економічно Катар почав свій розвиток від свого початкового брендингу, як швидкозростаючого постачальника природного газу й нафти, до держави, яка визнає важливість сталого розвитку ресурсів як усередині держави, так і за кордоном, відповідно до стратегії Національного бачення Катару до 2030 р.

Криза в Перській затоці, або Катарська блокада 2017 р., унаслідок якої Саудівська Аравія, ОАЕ, Бахрейн і Єгипет розірвали дипломатичні відносини з Катаром, підштовхнула лідерів обох сторін конфлікту до розколу, що, зокрема, мало свій вплив на Африканський Ріг.

Місцями таке суперництво держав Перської затоки має дестабілізаційний вплив на Африканський Ріг. Зокрема, у Сомалі, ОАЕ сприяють сомалійський уряд президента Мохамеда Абдуллагі Мохамеда "Фармаджо" занадто близьким до Катару і прагнуть захистити власні інвестиції.

Катар і Туреччина мають власні інтереси на Африканському Розі. Туреччина – важливий та один із найближчих союзників Катару. Офіційна Анкара на початку катарської блокади підтримала офіційну владу Дохи, ввела військовий контингент. Катар із Туреччиною

утворили своєрідний стратегічний альянс, який добре простежується в узгоджених діях двох держав на Африканському Розі. Насамперед у Сомалі та Судані. Також Туреччину й Катар зближує наявність спільного регіонального противника – Єгипту.

Так, Катар завдяки своїм миротворчим ініціативам, а також активній інвестиційній діяльності на Африканському Розі став активним міжнародним актором у регіоні Північно-Східної Африки, де поряд зі світовими лідерами успішно конкурує за вплив у регіоні з ОАЕ та КСА.

Список використаних джерел:

1. Qatar Airways to take 60 % stake in new Rwandan international airport [Електронний ресурс] // Reuters. – 2019. – December 9. – Режим доступу до сайту: <https://www.reuters.com/article/us-rwanda-qatar-airport/qatar-airways-to-take-60-stake-in-new-rwanda-international-airport-idUSKBN1YD275>
2. Erdogan's Ottoman dream causes storm in Red Sea [Електронний ресурс] // Al Monitor. – 2018. – February. – Режим доступу: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/01/turkey-sudan-cooperation-sparks-worry-in-gulf.html>
3. Маленькі, але горді: як і чому розгоряється криза навколо Катару [Електронний ресурс] // Mind.ua. – 2017. – 8 червня. – Режим доступу: <https://www.mind.ua/publications/20172865-malenki-ale-gordi-yak-i-chomu-rozgoriaetsya-kriza-navkolo-kataru>
4. Turkey's Military to Move Into Somalia After Backing Qatar in Gulf Crisis [Електронний ресурс] // Newsweek. – 2017. July, 08. – Режим доступу: <https://www.newsweek.com/turkey-military-move-somalia-backing-qatar-gulf-crisis-646836>
5. Why is Sudan's Suakin island important for Turkey? [Електронний ресурс] // TRT World. – 2017. – December, 26. – Режим доступу: <https://www.trtworld.com/turkey/why-is-sudan-s-suakin-island-important-for-turkey--13630>
6. Suakin: 'Forgotten' Sudanese island becomes focus for Red Sea rivalries [Електронний ресурс] // Middle East Eye. – 2018. – March, 19. – Режим доступу: <https://www.middleeasteye.net/news/suakin-forgotten-sudanese-island-becomes-focus-red-sea-rivalries>
7. Sudan, Qatar ink \$4 billion deal to develop Suakin seaport [Електронний ресурс] // Daily Sabah. – 2018. – March, 26. – Режим доступу: <https://www.dailysabah.com/africa/2018/03/26/sudan-qatar-ink-4-billion-deal-to-develop-suakin-seaport>
8. Erdogan is deepening his involvement in Sudan [Електронний ресурс] // Jerusalem Post. – 2018. – December, 9. – Режим доступу: <https://www.jpost.com/Opinion/Erdogan-is-deepening-his-involvement-in-Sudan-573906>
9. Turkish base in Sudan a problem for Arab powers [Електронний ресурс] // The Gulf News. – 2017. – December, 28. – Режим доступу: <https://gulfnews.com/world/mena/turkish-base-in-sudan-a-problem-for-arab-powers-1.2148443>
10. Турция и Иран берут аравийские державы в кольцо [Електронний ресурс] // Независимая газета. – 2019. – 20 травня. – Режим доступу: http://www.ng.ru/world/2019-05-20/6_7577_ring.html
11. New port projects in Red Sea corridor for Sudan, Somaliland as Arab backers jostle for position [Електронний ресурс] // RFI. – 2018. – April, 06. – Режим доступу: <http://www.rfi.fr/en/africa/20180406-new-port-projects-red-sea-corridor-sudan-somaliland-arab-backers-jostle-position>
12. Berbera – Somaliland // DP World. – Режим доступу: <https://www.dpworld.com/what-we-do/our-locations/Middle-East-Africa/Berbera/somaliland>
13. Qatar seeks increasing development projects in Africa [Електронний ресурс] // Al Monitor. – 2019. – September 6. – Режим доступу: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/09/qatar-support-projects-africa-somalia.html>
14. Augé Benjamin. Diplomatic Relations between Qatar and Sub-Saharan Africa / Augé Benjamin // IFRI Sub-Saharan Africa Program. – 2018. – August.
15. Qatar Invests Half Billion Dollars In Sudan Agriculture [Електронний ресурс] // Al Araby. – 2018. – June 30. – Режим доступу до сайту: <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2018/6/30/qatar-invests-half-billion-dollars-in-sudan-agriculture->

Надійшла до редколегії 05.01.20

B. Cherkas, PhD in Politics, Assistant,
N. Novytska, Masters Student, 2d year
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

QATAR'S FOREIGN POLICY STRATEGY IN THE HORN OF AFRICA

The Gulf crisis or the Qatar blockade in 2017, which resulted in diplomatic relations cut between Saudi Arabia, the UAE, Bahrain and Egypt, from one side, and Qatar, from the other, pushed the leaders of both sides to a split, which had an impact on the Horn of Africa. The authors analyze in the article the current level of relations between Qatar and the Horn of Africa countries. In addition, the article describes the type of cooperation that Qatar and African countries are trying to expand in its relations at the political and economic levels.

Key words: Qatar, Horn of Africa, peace initiatives, Qatar blockade, Africa.

Б. Черкас, канд. політ. наук, асист.,
Н. Новицкая, студентка 2 курсу магістратури
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ КАТАРА В РЕГИОНЕ АФРИКАНСКОГО РОГА

Кризис в Персидском заливе, или Катарская блокада 2017 г., в результате которой Саудовская Аравия, ОАЭ, Бахрейн и Египет разорвали дипломатические отношения с Катаром, подтолкнули лидеров обеих сторон конфликта к расколу, что, в том числе, имело свое влияние на Африканском Роге. Авторы анализируют в статье, на каком уровне сейчас находятся отношения между Катаром и государствами Африканского Рога. Описан тип сотрудничества, какой Катар и африканские страны пытаются осуществить для расширения своих отношений на политическом и экономическом уровнях.

Ключевые слова: Катар, Африканский Рог, мирные инициативы, Катарская блокада, Африка.

УДК 321.7:070.48

І. Кост, канд. політ. наук, наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто основні аспекти стратегічних комунікацій у процесі реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції, проаналізовано роль стратегічних комунікацій і їхню важливість у забезпеченні національної безпеки.

Ключові слова: стратегічні комунікації, ЄС, НАТО, європейська інтеграція, Україна, національна безпека.

Постановка проблеми. Стратегічні комунікації вважаються невід'ємним і ефективним механізмом зовнішньої політики й національної безпеки провідних держав світу, одними з найбільш ефективних інструментів просування геополітичних і національних інтересів на міжнародній арені. Запорукою миру та стабільності у світі є своєчасне виявлення, попередження і нейтралізація загроз як військових, так і гібридних. Особливо гібридні загрози набули актуальності з початком агресії Російської Федерації проти України, яка ґрунтується на використанні методів гібридної війни, що передбачає використання суспільства, його свідомості в досягненні цілей, що поставив перед собою агресор.

Мета статті – проаналізувати сучасні інформаційні загрози й можливості їхньої протидії в Україні, поточний стан і розвиток співпраці ЄС і НАТО з Україною у сфері стратегічних комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стратегічних комунікацій уже досліджувалась зарубіжними та вітчизняними вченими. Одними з основних зарубіжних учених, які зробили вагомий внесок у розвиток цієї сфери є: Д. Андерсон, Т. Блеклі, Д. Джонс, С. Джонсон, П. Корніш, Д. Мерфі, К. Халлаген, Д. Хольцхаузен, К. Х'юз тощо. Серед вітчизняних учених можна відзначити: А. Баровську, А. Веселовського, С. Гуцал, Д. Дубова, О. Кушнір, Є. Макаренко, М. Ожевана, Г. Почепцова, Є. Тихомирову та ін.

Основні результати дослідження. Під стратегічними комунікаціями варто розуміти процес, що спрямований на забезпечення національної безпеки держави, який включає публічну дипломатію (комплекс заходів, спрямованих на вивчення й інформування зарубіжної аудиторії та встановлення контактів); зв'язки із громадськістю (управління громадською думкою, формування відносин суспільства і державних органів/корпоративних структур для об'єктивного осмислення соціальних, політичних або економічних процесів); інформаційні та психологічні операції (сплановані форми й методи поширення інформації для здійснення певного впливу на установки та поведінку спільноти); комунікацію зі ЗМІ, протидію дезінформації, дії в кіберпросторі, міжнародні й національні інформаційні заходи і т. д. Тобто, розуміння важливості стратегічних комунікацій для забезпечення національних інтересів, підкреслюють фахівці, сприятиме їхньому ефективному використанню у

практиці міжнародної взаємодії. У документі "Від бачення до дії – стратегічні пріоритети глобальної стратегії ЄС" зазначається, що стратегічні комунікації передбачають "підтримку публічної дипломатії в різних сферах для налагодження контактів між зовнішньою політикою ЄС і спільнотою європейських країн, для об'єктивного інформування стратегічних партнерів щодо здійснення зовнішньої політики, підвищення узгодженості й інтенсивності обміну інформацією про принципи і дії ЄС на міжнародній арені, оперативне спростування дезінформації, забезпечення відкритості медіасередовища всередині і за межами ЄС" [1–3].

Україна на національному рівні досягла певного успіху в розвитку стратегічних комунікацій, увага до яких у державі посилюється із початком активної фази російської агресії у 2014 р., але його можна підсилити за рахунок синергії й поглиблення співробітництва з ЄС і НАТО, які приділяють увагу цій сфері й мають напрацювання як на національному так і регіональному рівнях. Україна має розвинути співпрацю з цими організаціями, зокрема й у безпековому вимірі. Адже здатність українського суспільства й держави ефективно протидіяти гібридним загрозам, протидії дезінформації та пропаганді поліпшуватиме безпекову ситуацію й у Європі загалом. Результатом такої співпраці стало створення у 2017 р. неформальної робочої групи з урядом України для допомоги з визначенням стратегічних комунікацій і запровадженням ініціативи щодо підтримки українських ЗМІ, доведено, що велика частина розвінчувань російської пропаганди припадає на факти, що стосуються України.

Стратегічні комунікації у співробітництві України з ЄС і НАТО посідають одне із пріоритетних місць [4]. Схвалений та імplementований ряд стратегічних документів у цьому напрямку. Із метою поліпшення координації європейської та євроатлантичної інтеграції і розвитку стратегічних комунікацій наприкінці квітня 2016 р. уперше в історії України у складі Уряду було створено посаду віцепрем'єр-міністра з європейської та євроатлантичної інтеграції, на яку була призначена І. Климпуш-Цинцадзе. Практично одразу після того, як із 1 вересня 2017 р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС повністю набула чинності, у жовтні того ж року Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію комунікацій у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 рр., щорічно схвалюються плани заходів із її імplementації. У документі зазначено, що "Масштабність процесу єв-

ропейської інтеграції України та впровадження положень Угоди про асоціацію, вплив цих процесів на життя кожного громадянина робить необхідним проведення потужної роз'яснювальної та комунікаційної роботи" [5–7].

За ініціатииви прем'єр-міністра з європейської та євроатлантичної інтеграції, відновлено постійну роботу міжвідомчої Комісії з питань координації євроатлантичної інтеграції України, запроваджено практику регулярних нарад заступників міністрів із питань євроінтеграції, налагоджено процес стратегічного планування. Розроблено новий порядок денний відносин Україна-ЄС, що базований на глибокій секторальній інтеграції в межах Угоди про асоціацію з ЄС. Разом із профільними міністерствами розроблено алгоритм поглиблення інтеграції з ЄС у пріоритетних сферах: цифровий та енергетичний ринки, митниці, питання юстиції, свободи й безпеки, а також підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (Угода АСВА) [8].

Одним із пріоритетних завдань визначено "протидію дезінформації, спрямованій на дискредитацію відносин України з ЄС і майбутнього членства України в ЄС" [9]. Під час 20-го Саміту Україна-ЄС, що відбувся 9 липня 2018 р., було досягнуто спільне рішення посилити роботу зі стратегічних комунікацій, і конкретизовано під час засідання Ради асоціації 17 грудня 2018 р. Також у цьому році був представлений План із протидії дезінформації ЄС, у якому головним джерелом інформаційних загроз було визначено Росію та передбачено збільшення бюджету зовнішньополітичної служби ЄС на стратегічні комунікації [9–11]. У 2019 р. Євросоюз створив систему швидкого сповіщення про дезінформацію, її учасники: Єврокомісія, Рада ЄС, Європарламент і країни ЄС, що стало важливим кроком із підготовки до проведення виборів до Європейського Парламенту того ж року. Робота в системі була обмежена лише для Євросоюзу, але передбачено співпрацю з партнерами, до якої увійшла й Україна, яка перебуває на передовій протидії російській пропаганді. У листопаді 2019 р. Україна та ЄС домовилися відновити засідання Групи високого рівня Україна-ЄС із питань стратегічних комунікацій. Про ці й інші питання взаємодії у сфері інформаційної політики та протидії дезінформації віцепрем'єр-міністр із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, Д. Кулеба, спілкувався із європейськими фахівцями, де було домовлено про підготовку та проведення зустрічі на високому рівні, щоб обговорити питання протидії дезінформації та підвищення стійкості до інформаційних впливів. Також зазначено, що під час зустрічі було обговорено формати залучення України до діяльності Робочої групи з питань дезінформації Генерального директорату Єврокомісії з комунікацій та поглиблення співпраці з оперативною робочою групою з стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішніх справ [12].

У січні 2019 р. ЄС та Україна провели третю зустріч неформальної Робочої групи високого рівня зі стратегічних комунікацій. Було підкреслено важливість неформальної Робочої групи як платформи для діалогу й обміну досвідом у сферах стратегічних комунікацій, протидії дезінформації та питаннях, пов'язаних із медіа та готовність розширити свою залученість в Україні щодо підтримки в розвитку та зміцненні потенціалу і синергію нинішніх активностей. Україна зобов'язалась посилити залученість Уряду у стратегічні комунікації на національному та місцевому рівнях, а також послідовно втілювати Стратегію комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 рр. і передбачені нею річні плани дій [13, 14].

Невід'ємним складником євроінтеграційного процесу є курс України на євроатлантичну інтеграцію, який по-

силює й розширює політичну та економічну взаємодію з ЄС. Згідно зі Стратегією національної безпеки, "виходячи з довготермінової цілі приєднання до загальноєвропейської системи безпеки, основу якої є НАТО, Україна поглиблюватиме співробітництво з Альянсом із метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації" [15]. Співробітництво з Альянсом у зовнішньополітичній сфері, спрямоване на спільну протидію безпековим викликам і загрозам, має на меті сприяти стабілізації безпекового середовища в Європі та світі й підтримати демократичні реформи в Україні. Водночас питання можливого вступу України в Альянс залишається невирішеним. Натепер Україна активно використовує формат стратегічного партнерства у відносинах із НАТО. В умовах російської агресії Альянс надає допомогу Україні в модернізації її системи оборони й безпеки на основі сучасних технологій, комунікацій і менеджменту, бере активну участь у забезпеченні дієвої міжнародної підтримки України. Зважаючи на провідну роль Північноатлантичного альянсу в сучасній системі безпеки на Європейському континенті, Україна виходить із необхідності всебічного поглиблення відносин особливого партнерства з НАТО на засадах, визначених у Хартії про особливе партнерство й інших документах. Політична та військова співпраця з Альянсом є для України життєво необхідною. Нинішня спрямованість НАТО на захист своїх кордонів у східній Європі надає Україні надзвичайно важливий шанс для приєднання до діяльності Альянсу, розвитку секторальної співпраці з Польщею та країнами Балтії.

Створення й розвиток спроможностей у сфері стратегічних комунікацій для оборони держави є одним із завдань Альянсу в наданні допомоги Україні. НАТО надає сприяння як державним установам, так і громадським організаціям, зокрема через імплементацію Дорожньої карти Партнерства зі стратегічних комунікацій Україна-НАТО. Цей документ було підписано у вересні 2015 р. і дозволяє впроваджувати різноманітні програми й проекти, допомагає інформувати громадськість про події в державі та протидіяти російській пропаганді. Дорожня карта є єдиною угодою такого роду між НАТО і країною-партнером і передбачає реагування на них через упровадження стратегічних комунікацій. Їхню практичну реалізацію було розпочато у 2016 р., а саме – проведенням у березні спільно Міністерством інформаційної політики України (МІП), РНБОУ і Центром інформації та документації НАТО в Україні першої зустрічі робочої групи з розробки структури стратегічних комунікацій і механізмів координації. Розроблено план реалізації Дорожньої карти на короткотермінову перспективу. Стратегічні комунікації стали частиною Комплексного пакету допомоги для України (засідання від 9 липня 2016 р. у Польщі) схваленого Комісією Україна-НАТО, мета якого – консолідація та збільшення допомоги НАТО для України, що дозволить краще забезпечити власну безпеку та провести необхідні реформи, зокрема, у секторах безпеки й оборони [4].

Ключову позицію у співпраці Україна-НАТО у сфері стратегічних комунікацій займає Центр інформації й документації НАТО (ЦІДН), який щороку проводить ряд заходів, підтримує активну співпрацю з українськими громадськими організаціями й аналітичними центрами, сприяє проведенню інформаційної кампанії із забезпечення підтримки вступу України до НАТО в межах виконання Концепції вдосконалення інформування громадськості про співробітництво України з НАТО на 2017–2020 рр. Під час презентації свого звіту за час роботи в Уряді (із 2016 до 2019), віцепрем'єр-міністр із питань європейської та євроатлантичної інтеграції України І. Климпуш-Цинцадзе, зазначила, що "Зусилля України із побудови системного та взаємовигідного діалогу з НАТО

отримали потужну підтримку Альянсу. У Києві було відкрито повномасштабне дипломатичне Представництво НАТО. Жодна країна, яка не є членом Альянсу, не має такого унікального представництва, як Україна. Альянс визнає прагнення України стати повноправним членом і готовий підтримувати її на шляху реформ" [8].

У межах механізму Розширеної співпраці між ЄС і НАТО натеper існують три основні сфери взаємодії із країнами-партнерами: зберігання й безпека боєприпасів, кібербезпека, стратегічні комунікації. Ці спільні зусилля сприятимуть посиленню стійкості партнерів, які не є членами Альянсу, до потенційної агресії, а також сприятимуть процесу їхнього реформування.

Координація дій ЄС і НАТО в розвитку співпраці з Україною у сфері стратегічних комунікацій є дуже важливою. Така координація надасть підтримку Україні й іншим партнерам у їхніх зусиллях, спрямованих на підвищення стійкості та здатності захищати себе від внутрішніх, гібридних та інформаційних загроз. Стратегічні комунікації також відіграють провідну роль у збільшенні поінформованості про обидві організації та в боротьбі з дезінформацією. Представництво НАТО зараз очолює координаційну групу донорів для сектору безпеки й оборони та тісно співпрацює з Консультативною місією ЄС в Україні із питань стратегічних комунікацій, Центр інформації та документації НАТО проводить спільні тренінги. Персонал НАТО також працює з Групою ЄС із підтримки України, зокрема щодо визначення конкретних проектів, включаючи й сферу стратегічних комунікацій.

5 грудня 2019 р. було проведено пресконференцію "Стратегічні комунікації – складова ефективного реформування правоохоронної системи" на якій, директор Центру стратегічних комунікацій "СтратКом України" О. Горбач зазначила, що стратегічні комунікації є важливою складовою інтеграції України в НАТО, це одна з важливих компонентів роботи євроатлантичного альянсу, і це пов'язано з тим, що комунікації безпосередньо впливають як на ефективність інформаційних компаній, які здійснює НАТО, так само і на їхні військові операції. Україна зараз фактично перебуває у процесі євроатлантичної інтеграції, і те, що ми починаємо процес реалізації стратегічних комунікацій у державі – є надзвичайно важливим, оскільки це є фактично стандартом НАТО, який Україна повинна буде реалізовувати по всій вертикалі влади [4, 16].

Спільно з НАТО Україна доцільно працювати на формування сприятливого інформаційного середовища та міжнародної системи протидії інформаційній агресії, протидії дезінформації з боку країни агресора та викривленню реальної картини подій у світових ЗМІ та комунікаційних мережах, вона потребує чітких механізмів стратегічних комунікацій. Причому особливу увагу варто приділити двом аспектам гібридного протистояння з РФ. Першим є послідовні зусилля України зі сприяння у створенні передумов для утримання та посилення міжнародних санкцій проти Росії [17]. Другий аспект пов'язаний зі спільною з НАТО та ЄС протидією політиці РФ, яка передбачає хаотизацію політичного, економічного та суспільного порядку денного в Україні та Європі [18].

Висновок. Ефективне здійснення європейської та євроатлантичної інтеграції у сфері комунікацій, змушує міжнародні організації й державні інституції включати їх до національних програмних документів України та стратегії зовнішньої й безпекової політики держав. Ключову позицію в цьому питанні займають стратегічні комунікації, які потрібно розвивати та поглиблювати, як із кожною з організацій окремо, так і в контексті їхньої безпекової співпраці, оскільки вони сприяють забезпеченню міжнародних і національних інтересів у світі, а

втрата контролю над ними зробить нашу державу вразливою до інформаційного впливу ззовні.

Список використаних джерел:

1. Strategic communications and national strategy. Chatham House Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/International%20Security/r0911stratcomms.pdf>.
2. Макаренко Є. А. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах [Електронний ресурс] / Є. А. Макаренко – Режим доступу до ресурсу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3117
3. The EU Global Strategy: From Vision to Action [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://europa.eu/globalstrategy/en/eu-global-strategy-vision-action>
4. Аналітична записка ENC. Гарантування безпеки в Україні на Східній Європі: Нові формати співробітництва НАТО і ЄС з Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://geostrategy.org.ua/images/Analysis-of-EU-NATO-Ukraine_Ukr.pdf
5. Стратегічні комунікації у фокусі співробітництва Україна-ЄС-НАТО в сучасних умовах [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/1593-strategichni-komunikatsiyi-u-fokusi-spirovbitnistva-ukrayina-es-nato-v-suchasniy-umovah>
6. СТРАТЕГІЯ комунікацій у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки умовах [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2017-%D1%80-%D1%80>
7. Про затвердження плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікацій у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2018-%D1%80>
8. Звіт Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Іванни Климпуш-Цинцадзе за час роботи в Уряді (з 2016 по 2019 рр.) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.center.gov.ua/component/k2/item/3447-%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B2%D1%96%D1%86%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%E2%80%99%D1%94%D1%80-%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%80-%D0%B7%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D1%82%D0%B0-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%B0%D1%82%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D1%83%D1%88-%D1%86%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B5-%D0%B7%D0%B0-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%B2-%D1%83%D1%80%D1%8F%D0%B4%D1%96%D0%B7-2016-%D0%BF%D0%BE-2019-%D1%80%D1%80>
9. Про затвердження плану заходів на 2019 рік з реалізації Стратегії комунікацій у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2019-%D1%80>
10. Золотухін Д. Ю. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018 / Д. Ю. Золотухін. – К., 2018.
11. Joint statement following the 20th EU-Ukraine Summit Brussels, 9 July 2018 комунікації [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.consilium.europa.eu/media/36086/joint-statement-eu-ua-summit-2018.pdf>
12. Спільна заява для преси за результатами 5-го засідання Ради асоціації між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/UKR.pdf>
13. Plan to combat fake news proposed as EU elections approach [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.reuters.com/article/us-eu-internet-fakenews/plan-to-combat-fake-news-proposed-as-eu-elections-approach-idUSKBN1041LM?feedType=RSS&feedName=worldNews&utm>
14. ЄС та Україна провели третю зустріч неформальної Робочої групи високого рівня зі стратегічних комунікацій [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/news/yes-ta-ukrayina-proveli-tretyu-zustrich-neformalnoyi-robochoyi-grupi-visokogo-rivnya-zi-strategichnih-komunikacij>
15. Україна та ЄС відновлять засідання Групи високого рівня щодо стратегічних комунікацій [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1834340-ukrayina-ta-yes-vidnovlyat-zasidannya-grupi-visokogo-rivnya-schodo-strategichnih-komunikatsiy>
16. Стратегічні комунікації є важливою складовою інтеграції України в НАТО [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1839639-strategichni-komunikatsiyi-ye-vazhlivoyu-skladovoyu-integratsiyi-ukrayini-v-nato-ekspert>
17. 6 років окупації Криму. Якою має бути світова політика невинних спроби анексії Кримського півострову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.blackseanews.net/read/161341>
18. D. N. Jensen P. B. Doran Chaos as a Strategy. Putin's Promethean Gamble [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://1f3d3593-8810-425c-bc7f-8988c808b72b.filesusr.com/ugd/644196_46af11fbc287466f96a9ecdffad0fa7c.pdf

I. Kost, PhD. (Political Science), Research Associate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

STRATEGIC COMMUNICATIONS OF UKRAINE IN THE PROCESS OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION

The article focuses on key aspects related to strategic communication in the process of European and Euroatlantic integration. The role of strategic communication and its importance for national security have been analyzed.

Key words: strategic communication, EU, NATO, European integration, Ukraine, national security

И. Кост, канд. полит. наук, науч. сотр.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ КОММУНИКАЦИИ УКРАИНЫ В ПРОЦЕССЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ И ЕВРОАТЛАНТИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Рассмотрены основные аспекты стратегических коммуникаций в процессе реализации европейской и евроатлантической интеграции, анализируется роль стратегических коммуникаций и их важность в обеспечении национальной безопасности в целом.

Ключевые слова: стратегические коммуникации, ЕС, НАТО, европейская интеграция, Украина, национальная безопасность

УДК 355.01

Г. Хлистун, канд. політ. наук, мол. наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРИНЦИП ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА: ВІД ДОКУМЕНТІВ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДО СОЦМЕРЕЖ

В епоху соціальних мереж, де вже кожен сам собі медіа зі своєю аудиторією (підписниками), питання стандартів журналістики часто залишається на другому плані. Однак є відповідальність, яку журналіст повинен усвідомлювати, пам'ятаючи про баланс думок, відділення фактів від суджень, точність, неупередженість.

Ключові слова: відповідальність, міжнародні організації, медіа, соцмережі.

Ще на початку ХХ ст. неурядові й міжурядові організації здійснили ряд спроб підготувати проекти регіонального та міжнародного кодексів етики. Першим із цих проектів був Кодекс етики журналістів, прийнятий на першій Панамериканській конференції з питань друку, яка відбулася у Вашингтоні в 1926 р., і пізніше на Міжамериканській конференції з питань друку, яка відбулася в Нью-Йорку в жовтні 1950 р., де він був підтверджений і прийнятий як кредо Міжамериканській асоціації друку.

В Організації Об'єднаних Націй це питання розглядалося вперше близько 30 років тому. У період між 1950 і 1952 рр. Підкомісія з питань свободи інформації та друку підготувала проект міжнародного кодексу етики для робітників системи інформації. У 1954 р. Генеральна Асамблея вирішила не здійснювати подальші кроки з приводу цього проекту, який був переданий організаціям сфери інформації та професійним асоціаціям, для того щоб надати їм можливість прийняти ті рішення, які вони вважатимуть необхідними.

Деякі міжнародні асоціації ще й зараз проводять роботу в цій галузі. Проте, незважаючи на всі ці ініціативи, багато журналістів і представників державної влади, які відповідають за розв'язання питань, пов'язаних із комунікацією, вважають, що у світі, де існують настільки різноманітні концепції ролі журналістів, розробка міжнародного кодексу неможлива через різноманітність ціннісних критеріїв, які в змозі вплинути на нього.

Практично йдеться про сумісність двох концепцій журналістики, які дуже відрізняються одна від одної, ніж про сумісність саме етичних принципів. Справді, на сучасному етапі важко скласти такий кодекс, однак немає жодних підстав вважати, що ця мета взагалі недосяжна, і прагнути до неї не треба. Наш світ стає все більш взаємозалежним, і дуже важливо враховувати не лише права тих, хто розповсюджує інформацію, а й інтереси та потреби тих, хто її отримує [2].

Найкращі відомі у Європі саморегуляційні механізми – це, безумовно, кодекси професійної діяльності та відповідні законодавчі органи. Більшість європейських країн має певні види етичних кодексів для журналістської

діяльності, ухвалені журналістськими організаціями й у деяких випадках спільно з видавництвами. Відповідно, існують прес-ради, які здійснюють контроль за їхнім виконанням, але також існує багато інших механізмів, крім етичних кодексів, для забезпечення якості ЗМІ та їхньої відповідальності перед публікою. Ідеться про "системи відповідальності ЗМІ", прикладом яких є листи до редакторів, призначення громадян для роботи в редакційних радах, запровадження посади відповідальної посадової особи, яка б відповідала на скарги від громадян і асоціацій читачів. Усі перелічені системи відповідальності ЗМІ були певною мірою ефективними інструментами для забезпечення якості журналістських матеріалів або у найгіршому випадку вони давали мінімальний результат, який завжди є позитивним. Проте деякі виступали проти створення прес-рад, оскільки вони вважали, що це буде певним видом контролю за діяльністю журналістів і порушенням свобод ЗМІ [1].

З огляду на той факт, що інколи журналісти проти встановлення над собою офіційного контрольного органу, є важливим те, що саморегуляційні механізми підвищують відповідальність ЗМІ перед публікою. Влада цих механізмів полягає саме в тому, що порушник потрапляє під особливу увагу та звинувачення з боку публіки. Важливим є також відповідальність саморегуляційних механізмів перед неупередженими судовими органами. Зазначено, що в деяких країнах суди посилюються й інколи переглядають рішення саморегуляційних органів. Цей зв'язок надає системам саморегулювання більше влади й ефективності. Ефективне функціонування саморегуляційних систем можливо лише за умови їхнього достатнього фінансування, і лише в невеликій кількості випадків ця умова здійснюється. Крім того, саморегулювання може бути ефективним лише тоді, коли воно незалежне, тому джерелом фінансування повинна бути медіа-індустрія, але ні в жодному випадку не уряд або публічні органи, тому що це позбавить відповідну систему незалежності її рішень [2].

Для ефективного функціонування будь-якої системи саморегулювання, журналісти повинні бути освіченими в

етичних питаннях. Тому необхідна особлива підтримка етичної освіти для журналістів у вищих навчальних закладах, оскільки лише за цієї умови є можливим формування високих особистих етичних принципів і стандартів.

У багатьох країнах не існує або існує в незначному обсязі законодавче регулювання друкованих ЗМІ. Наприклад, дуже мало європейських країн мають закон про пресу. Саме тому саморегулювання в цій сфері повинно підтримуватися всіма силами.

Однак останні роки відповідальність журналіста розповсюджується не лише на статті, які він пише, а й на дописи, які він залишає в соцмережах. Навіть більше, на репости, уподобання, коментарі. Тобто все, що журналіст залишає в соцмережах, розглядається через призму його професії та видання, яке він представляє. Наприклад, The New York Times опублікувала рекомендації щодо поведінки журналістів відділу новин у соціальних мережах. У документі підкреслюється, що відділ новин цінує соціальні мережі за важливу роль, яку вони відіграють у журналістиці, але журналістів закликають бути дуже уважними й уникати демонстрації своїх політичних поглядів або тенденційного подання матеріалу щодо подій, які висвітлює The New York Times. Газета The New York Times протягом багатьох років була представлена у соціальних мережах. Їхні сторінки новин мають десятки мільйонів фоловерів. Багато журналістів є лідерами думок у Twitter, Facebook, Instagram та на інших платформах. Відгуки читачів, слухачів і глядачів доповнюють і поліпшують публікації. З одного боку, видання має бути активно присутнім у соціальних мережах, але й відповідально працювати відповідно до цінностей. Тобто особиста відповідальність журналіста також важлива, коли видання активно присутнє в мережі [3].

Редакційна політика щодо соцмереж дуже важлива. Соціальні мережі відіграють важливу роль у журналістиці. На соціальних платформах журналісти й редактори можуть просувати свої публікації, надавати оновлену інформацію в режимі реального часу, збирати й опрацьовувати інформацію, працювати з джерелами, спілкуватися з читачами та експериментувати з новими формами висвітлення подій і висловлення думок. Можна охопити нову аудиторію. Проте соціальні мережі становлять потенційну загрозу для The NYT. Якщо журналістів сприймають як упереджених, якщо вони висловлюють тенденційні погляди в соціальних мережах, це може підірвати довіру до редакції загалом. Завжди підкреслювалося, що працівники відділу новин повинні уникати публікації будь-якого матеріалу в соціальних мережах, який може зашкодити репутації видання як нейтрального й об'єктивного. Було проаналізовано відгуки журналістів відділу новин, щоб створити спільні рекомендації, які спираються на досвід журналістів. Кілька репортерів, які відомі в соціальних мережах, переглянули рекомендації, схвалили їх і внесли важливі зауваження.

Частина порад є очевидними й корисними для всіх категорій користувачів ФБ. Наприклад, така: "Завжди ставтеся з повагою до інших користувачів соціальних мереж. Якщо читач ставить під сумнів чи критикує вашу публікацію чи допис у соціальній мережі, а ви хочете відповісти, будьте обережними. Не звинувачуйте читачів, що вони не уважно прочитали вашу публікацію. Якщо критика особливо агресивна або безпідставна, можливо, краще утриматися від відповіді. Ми також підтримуємо право наших журналістів блокувати в соцмережах людей, які погрожують або ображають. (Однак, будь ласка, не блокуйте просто за критику ваших публікацій чи критику на вашу адресу.)"

Утім, більшість рекомендацій запроваджують доволі жорсткі обмеження.

The New York Times наголошує, що соціальні мережі є потенційними загрозами для репутації видання: "Як-

що наших журналістів сприймають як упереджених, якщо вони висловлюють тенденційні погляди в соціальних мережах, це може підірвати довіру до видання загалом". Тому, згідно з рекомендаціями, журналісти The NYT не можуть висловлювати "тенденційні погляди, просувати політичні ідеї, підтримувати кандидатів, писати образливі коментарі", не можуть "ставати на чийсь бік", висловлюючись щодо подій, які The New York Times прагне висвітлювати об'єктивно.

Ще одна порада – не вступати в "секретні" групи на Facebook та інших платформах, які можуть просувати тенденційні політичні погляди, утримуватися від реєстрації в соціальних мережах на події для прихильників "певних поглядів". Якщо це необхідно для підготовки матеріалу, "уважно слідкуйте за тим, що публікуєте", радить The New York Times своїм журналістам. Є й окрема рекомендація щодо перепостів: "Якщо ви розміщуєте, посилайтеся на інші джерела, робіть це для того, щоб показати різноманітні погляди... постійне посилення на одну сторону дискусії може залишити враження, що ви теж зайняли чийсь сторону".

Кілька пунктів були присвячені коментарям. Так, видання акцентує увагу на шанобливому ставленні до інших користувачів, навіть якщо вони критично ставляться до опублікованого автором матеріалу. За рекомендаціями медіа не варто вказувати на неухважність користувача, а якщо критика надто агресивна – утриматися від відповіді. У випадку, якщо користувач переходить на образи та погрози, журналіст має право заблокувати цього користувача [4]. 26 Facebook – це важливе поле для діяльності журналіста, яке може використовуватись працівником медіа, як для особистої, так і професійної діяльності за рахунок використання єдиного акаунту. Оскільки професія журналіста безпосередньо пов'язана з публічністю та відповідальністю за публічні висловлювання або дії, то діяльність журналіста у Facebook теж є продовженням публічності, але у віртуальному просторі. Будь-яка дія журналіста у Facebook, зокрема лайки, репости, відстежування акаунтів, уподобання сторінок, дописи, публікація фото- та відеоматеріалів, несуть певні наслідки, які відображаються через взаємодію з аудиторією, що має змогу переглянути дії журналіста в соціальній мережі. Тому журналіст повинен брати до уваги особливості спілкування в соціальній мережі.

Аналізуючи редакційну політику засобів масової інформації щодо використання Facebook, медіа можна класифікувати на кілька типів. До першого типу належать видання, які контролюють і стежать за діяльністю своїх працівників, оскільки переконані, що журналіст є їхнім представником у публічному просторі та повинен бути солідарним із публічним іміджем медіа. Інша категорія ЗМІ висуває до своїх працівників лише ті загальноприйняті вимоги поведінки, які практикуються в інших компаніях, навіть не пов'язаних із медіа. Третій тип – не вимагає жодних обмежень щодо ведення особистого акаунта журналістів. У тих виданнях, які встановлюють певну редакційну політику щодо використання соціальних мереж, порушення правил може стати приводом для застосування санкцій щодо журналістів, залежно від ступеня складності 27 конфлікту – це може бути штраф, попередження, публічне вибачення, або навіть звільнення. Цю тезу можна підтвердити прикладами з редакційного життя провідних українських медіа. Яскравим прикладом порушення редакційної політики використання Facebook журналістом стала публікація заступниці головної редакторки журналу "Cosmopolitan Україна" Євгенії Плехіної. Так, 4 грудня 2019 р. журналістка написала пост, де розкритикувала та в іронічній формі описала похорон Дениса Волочаєва – полковника спецпідрозділу СБУ "Альфа", який помертньо отри-

мав звання Героя України. Публікація містила в собі такий зміст: "Сьогодні мчала на роботу в навушниках, і бачу – натовп людей на перекритій дорозі стоїть. Ну, думаю, фестивальчик якийсь, центр міста, тут же вічно якась вечірка. Приглушила музику, дивлюся – обличчя у всіх не танцювальні і не стрітфудні. Похмурі і чорні. Прислухалася – марш. Похоронний. Виявилося, в СБУ померла якась, судячи з усього, не остання людина... Влаштували тут язичницький обряд. Зараз дядька, якому не так уже й важливо, в дубі він або в сосні, по всьому Києву поносять і обідати. Хто тут ще чудовисько?!" [5]. Публікація викликала хвилю обурення в користувачів Facebook, а скандал набув розголосу у ЗМІ. Згодом журналістка видалила свою публікацію й оприлюднила офіційне вибачення. Наступного дня "Cosmopolitan Україна" опублікувала офіційну заяву, у якій йшлося про звільнення заступниці головної редакції. "Увесь колектив українського видання журналу Cosmopolitan висловлює глибоке співчуття родині та всім близьким трагічно загиблого героя і щиро перепрошує за текст, опублікований Євгенією Пліхіною на її особистій сторінці. Цей текст не стосується позиції бренду, ми дуже шкодуємо, що наша колега так вчинила. Ми категорично не поділяємо її думки. З огляду на ситуацію, що склалася, з 5 грудня 2019 р. наше видання припиняє співпрацю з Євгенією Пліхіною – вона залишає посаду заступника головного редактора журналу Cosmopolitan", – вказано у заяві [6]. У 2017 р. подібний неприємний інцидент стався з компанією "Громадське ТБ". Тоді журналістка й голова програмної ради телеканалу на особистій сторінці у Facebook опублікувала пост, у якому розкритикувала батьків, що постять у мережі публікації зі своїми дітьми. Допис містив такий зміст: "Гірше людей, які засмічують стрічку постами про власних дітей, нав'язуючи іншим історії, які цікавлять тільки самих батьків в силу генетичної спорідненості, є тільки люди, які засмічують стрічку постами про те, які чужі діти з'явилися в телевізорі. Ну так, діти заважають ефективно працювати, але благо в наш час з цим можна змирнитися, бо робота влізла в наш особистий простір і миритися з цим треба так само, як і робоча переписка вночі. Мене вразило і щиро обурило, яка кількість медіа опустилася до того, щоб виокремити неважливу історію в окрему публікацію і гаяти на це час читачів" [7]. Нині цей пост уже не доступний у мережі. Така публікація викликала обурення в багатьох користувачів, зокрема колег по цеху. Так, виконавчий директор "Громадського" Катерина Горчинська запевнила, що інцидент буде розглянутий редакційною радою телеканалу, а сама Катерина запропонувала долучитися до флешмобу "#моїдіти" [7]. Щоправда, редакційна рада "Громадського ТБ" вирішила не карати журналістку Наталію Гуменюк за таку поведінку в соціальних мережах. У повідомленні Ради зазначалось, що вона "не може регулювати побажання громадян України щодо вигляду власної френд-стрічки у соціальних мережах". Подібні ситуації можна навести, проаналізувавши редакційну політику закордонних медіа. Наприклад, за словами Ландор Ліліан, голови мовних служб BBC World, журналіст їхнього видання ні за жодних обставин не може бути другом або підписником політика, активіста в соціальних мережах незалежно від того, із якої країни ці особи. Крім того, журналіст не може публікувати блоги в соціальних мережах на політичні теми, навіть якщо ці публікації пише під псевдонімом.

Експерти Інституту масової інформації також підготували перелік правил поведінки журналістів у соціальних мережах.

Журналіст не має публічно підтримувати політичні фігури чи партії на своїй сторінці в соцмережі, якщо

видання, у якому він працює, позиціонує себе як політично незаангажоване.

Журналіст не має вживати мову ненависті чи дискредитувати інші соціальні групи.

Із боку журналіста неетично фотографувати в публічних місцях незнайомих людей і виставляти їхні фото на своїх сторінках у соцмережах, якщо вони проти, оскільки це може порушити право цих людей на забування. Особливо це стосується дітей.

Журналіст не має у своїх дописах використовувати нецензурну лексику.

Журналіст повинен більш ретельно, ніж пересічний користувач, ставитися до достовірності власних дописів у соцмережах.

Журналіст має уникати надмірно емоційних оцінок у власних дописах і має прагнути неупередженості.

Особливо уважно журналіст повинен ставитися до власної безпеки в інтернеті, зокрема й у використанні соцмереж, не надавати можливості різним програмам отримувати доступ до профілю, оскільки це може поставити під загрозу джерела журналіста.

Варто з толерантністю ставитися до інших користувачів соцмереж, навіть тоді, коли вони критикують чи дискредитують вас чи ваші дописи.

Саме тому сучасні засоби масової інформації повинні виокремити правила взаємодії з цією онлайн-платформою та дотримуватися правил визначеної редакційної політики. Важливий момент, на який потрібно звернути увагу, – це спілкування ЗМІ із аудиторією. Якщо на своїх сайтах видання лише інформують споживачів, то на своїй сторінці у соціальній мережі – отримують фідбек від аудиторії у вигляді лайків поширень і коментарів. Останній інструмент дозволяє не лише побачити кількісний показник, а й оцінити емоційні особливості сприйняття конкретного контенту. Раніше функція коментування була відкрита на багатьох сайтах, про те зараз дискусії читачів перемістилися на простори Facebook. Аналізуючи взаємодію соціальних мереж, медіа й аудиторії, відзначаємо, що дискусії разом з усім їхнім негативом і тестуванням демократії з коментарів на самих сайтах ЗМІ поступово перемістились у соцмережі, зокрема і до фейсбуку. Для медіа – це не лише полегшує модерування (власне, користувачі самі між собою розбираються, блокують одне одного і сваряться, так що модераторові не доводиться втручатись), але й відкриває нові можливості для просування й залучення нових читачів. Видання Chicago Sun Times у квітні 2014 р. пояснювало відмову від коментарів їхнім "тоном і якістю". CNN у серпні 2014 р. просто тихо закрили коментарі. У листопаді того ж року для більшості 24 новин закрили коментарі Reuters, посилаючись на те, що соцмережі – краще місце для дискусій. Із січня 2015 р. нова версія Bloomberg виходить уже без коментарів.

Незалежно від рівня розвитку законодавства в тій або іншій державі журналістська професія, як і професія лікаря або юриста, потребує обов'язкового виконання писаного або неписаного кодексу професійної честі як роботи, що несе внутрішній потенціал соціальної відповідальності перед суспільством у цілому й перед окремою особистістю, яка вільна від підпорядкування будь-яким ідеологічним концепціям і догмам. Ці й багато інших основних етичних норм зараз є основою кодексів професійної етики журналістів багатьох країн світу, зокрема й України. Характерною рисою цих документів є насамперед те, що дотримання журналістами викладених у них положень має суто добровільний характер. Українській журналістиці треба йти шляхом перетворення традиційних відношень між політиками і пресою, при яких перші – діють, а остання – лише реагує на ці дії. Доведеться звернути свою увагу на виборців, розвиваючи такі способи висвітлення виборчої кампанії, які

залучають аудиторію не лише як пасивних споживачів інформаційної продукції, але і як рівноправних партнерів у справі висвітлення виборчих процесів і інших суспільно значимих подій політичного та соціального життя суспільства. На цьому шляху професійна журналістика повинна осмислити як власні проблеми, наявні всередині журналістського цеху, так і особливості своїх взаємовідносин із громадськістю; перебороти детермінуючий тиск організаційних структур ЗМІ на творчий потенціал і рівень моральності окремого журналіста; навчитися з гордістю виходити зі значних конфліктів між ЗМІ й урядовими організаціями без втрат для суспільства загалом і самих журналістів; розв'язати проблему підвищення ступеня довіри громадськості до засобів масової інформації й окремих журналістів, що втратили авторитет і повагу глядачів або читачів внаслідок неприхованої ангажованої участі у виборчих кампаніях, і багато чого іншого, що допоможе перебороти недовіру населення до засобів масової інформації, скептицизм щодо професійної етики журналістів і невдоволення тим, яку владу отримали засоби масової інформації над усіма сторонами різноманітного життя сучасного українського суспільства.

Соціальні мережі справді перебирають на себе функцію журналістики, і журналісти мають відповідально ставитися до цієї загрози, і шанс тут є лише для якісної журналістики. Ми розуміємо, що жодної відповідальності для блогерів і соціальних мереж не може бути щодо якогось агітаційного контенту чи блогів, чи ще чогось. Відповідно потрібно розвивати медіаграмотність, пояснювати людям, що потрібно читати якісні

медіа, розповідати про них людям, що ми власне й неодноразово робимо, і розповідати, що в медіа є стандарти, за якими вони працюють, і ці стандарти насправді розроблені не стільки медіа, як суспільством для медіа. Перемогти може лише якісна журналістика, де буде багато аналітичного контенту.

Список використаних джерел:

1. Вайріх Дітер. Етика і журналістика / В. Дітер / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – С. 44.
2. Бекуров Р. В. Этика журналиста в условиях локальных и региональных конфликтов / Р. В. Бекуров // Журналистика и социология 99. Журналистика и социальный контроль : Мат. науч.-практ. семинара 2 декабря 1999 года. – СПб., 2000. – С. 75–79.
3. Голуб О. П. Медіакомпас: путівник професійного журналіста : практ. посіб. / О. П. Голуб / Інститут масової інформації. – К. : ТОВ "Софія-А", 2016.
4. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства : монографія / О. С. Онищенко та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2013.
5. Євгенія Пліхіна з глузуванням написала про похорон Героя України: всі подробиці скандалу [Електронний ресурс] // Сегодня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.segodnya.ua/ua/ukraine/evgeniya-plihina-s-izdevkoynapisala-pro-pohorony-geroya-ukrainy-vse-podrobnosti-skandala-1369824.html>
6. Не комсомол: на Громадському вирішили не карати журналістку за скандальний пост про дітей [Електронний ресурс] // ТСН. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/ukrayina/ne-komsomol-na-gromadskomu-virishili-karati-zhurnalistku-za-skandalnyi-post-pro-ditey-899628.html>
7. Фб-юзери відреагували на скандальний пост журналіста фотографіями дітей [Електронний ресурс] // ТСН. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/ukrayina/koristuvachi-facebook-vidreaguvali-fleshmobom-foto-diteyna-skandalniy-post-zhurnalistki-894750.html>

Надійшла до редколегії 25.01.20

G. Khlystun, PhD. (Political Science), Research Associate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PRINCIPLE OF JOURNALIST RESPONSIBILITY: FROM DOCUMENTS OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS TO SOCIAL NETWORKS

In the era of social networks, where everyone has his own media with his own audience(subscribers), the question of journalism standards often remains in the background. But there remains a responsibility that a journalist must be aware of, while remembering a balance of opinions, separation of facts from judgments, accuracy and impartiality.

Key words: responsibility, international organizations, media, social networks

A. Хлыстун, канд. полит. наук, мл. науч. сотр.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПРИНЦИП ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЖУРНАЛИСТА: ОТ ДОКУМЕНТОВ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ДО СОЦСЕТЕЙ

В эпоху социальных сетей, где уже каждый сам себе медиа со своей аудиторией(подписчиками), вопрос стандартов журналистики часто остается во втором плане. Но остается ответственность, которую журналист должен осознавать, помня при этом о балансе мнений, отделении фактов от суждений, точности и непредвзятости.

Ключевые слова: ответственность, международные организации, медиа, соцсети.

УДК 327.56 + 612

Елмаджуб Абдалла Омар Абдалла, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ ТА ПОЛІТИКА РОСІЇ Й ЗАХІДНИХ ДЕРЖАВ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В ЛІВІЇ

Визначено воєнно-політичні, геостратегічні та соціально-економічні передумови повалення режиму Муамара Каддафі в Лівії в 2011 р. Аналіз внутрішньої й зовнішньої політики Лівії за період правління Каддафі дозволив сформулювати висновок, що головними причинами зовнішнього втручання у громадянське протистояння в Лівії стали: вигідне геостратегічне розташування країни, найбільші в Африці розвідані запаси нафти, прагнення країн Заходу встановити контроль над міграційними потоками в Південному Середземномор'ї, що представляють реальну загрозу безпеці країн Європейського союзу.

Ключові слова: Лівія, Південне Середземномор'я, США, Росія, Франція, лівійський конфлікт, громадянська війна, енергетичні ресурси, геополітичні й геоекономічні інтереси.

Лівія – колишня італійська колонія, стала об'єктом геополітичної зацікавленості впливових міжнародних гравців завдяки відкриттю на території країни наприкінці 1950-х рр. великих нафтогазових родовищ. Ця обста-

вина сприяла тому, що Лівія вже на рубежі 60–70-х рр. XX ст. перетворилась з однієї із найбідніших та економічно залежних країн Північної Африки на регіонального лідера з видобутку нафти. А з приходом до влади

М. Каддафі, унаслідок військового перевороту у вересні 1969 р., Лівія, спираючись на фінансові ресурси від власного нафтовидобутку, зайняла позицію провідного регіонального гравця в Африці, що не могло не викликати занепокоєння зовнішніх гравців, інтереси яких традиційно превалювали в регіоні Південного Середземномор'я. А саме: Франції, Італії, згодом Європейського Союзу, США і, звичайно, правонаступниці СРСР – Росії. Усі вони прагнули послабити позиції Лівії.

Темі геополітичних і зовнішньополітичних впливів на події "арабської весни" присвячено чимало публікацій науковців і аналітиків [1–4]. Значна частина цих публікацій торкається оцінки подій, що передували початку громадянської війни в Лівії [5–8]. Переважна більшість дослідників лівійського конфлікту вважає, що основними мотивами зовнішніх сил щодо їхньої участі у врегулюванні ситуації в країні є важливе геостратегічне розташування Лівії, її величезні нафтові запаси та значні розвідані запаси природного газу в лівійському секторі Середземного моря. Щодо основних гравців на "лівійському полі", то ними є, з одного боку – Європейський Союз і США, з іншого – Росія, Об'єднані Арабські Емірати та Єгипет. Особливу позицію в питанні розв'язання лівійської кризи займає член НАТО – Туреччина. У геополітичному змаганні названих міжнародних акторів і розв'язується майбутнє Лівії.

Спробувати спрогнозувати лівійське майбутнє нам допоможе докладний аналіз геополітичних інтересів і зовнішньої політики в Лівії та південно-середземноморському регіоні Росії і країн Заходу – впливових міжнародних акторів, зацікавлених у встановленні контролю над владою цієї важливої у стратегічному, воєнно-політичному, енергетичному й інших сенсах країни.

Передумовою подій, що отримали назву громадянської війни в Лівії, стало, як відомо, повалення, колективними зусиллями країн Заходу, режиму лівійського диктатора М. Каддафі. Після військової інтервенції країн Заходу в 2011 р. у Лівії утворився вакуум влади, яким прагнуть насамперед скористатися зовнішні гравці, щоб знову перетворити цю багату на енергоресурси країну на маріонеткову державу, у якій правляча верства стане знаряддям у руках впливових міжнародних акторів, як це було в лівійській історії до військового перевороту 1969 р., унаслідок якого до влади в країні прийшов М. Каддафі.

Отримавши після перевороту контроль над ресурсами країни режим М. Каддафі взяв курс на регіональне політичне лідерство в Південному Середземномор'ї. Задля чого було сформовано зовнішньополітичну доктрину, одне з ключових місць у якій відводилося захисту національних інтересів країни в контексті спільних арабських, мусульманських та африканських інтересів у світовій політиці. Прагнення будь-якими засобами захищати ці інтереси стало рушійною силою лівійської зовнішньої політики в період понад 40-річного керівництва країною полковника М. Каддафі.

Внутрішня політика М. Каддафі базувалась на використанні правлячим режимом енергетичних ресурсів країни не лише для забезпечення власного благополуччя, але і для створення економічних можливостей для проведення незалежної зовнішньої політики і, що не менш важливо – для підвищення рівня життя населення країни. Найбільшою вадою 42-річного правління М. Каддафі, на думку українського дослідника Є. Рябініна, стала відсутність процесу циркуляції еліт [2, с. 72]. За таких умов "еліта стає закритою для її поповнення ззовні, що призводить до її консервації та неможливості відтворювати нові ідеї, нову політику", що, відповідно, призводить до соціального вибуху, як

це й сталося в Лівії у 2011 р. Країна, у якій під час правління М. Каддафі одноразова фінансова виплата на народження дитини складала еквівалент 5 тис. євро, а середня зарплата – 1 тис. дол США [2, с. 72]. Країна з безкоштовним медичним обслуговуванням, можливістю навчання за кордоном однієї дитини з кожної родини, населення якої не сплачувало за газ та отримувало субсидії на придбання пального, не була приречена на революцію.

Головним мотивом внутрішнього конфлікту стала невдоволеність регіональних еліт відносно несправедливим розподілом коштів від реалізації енергоресурсів на користь клану М. Каддафі. Саме цей фактор і використали зовнішні сили для провокування громадянського протистояння в Лівії. Звичайно, що зовнішнє втручання в лівійську ситуацію сталося ще й тому, що лівійський лідер М. Каддафі вважав за необхідне перетворити африканський континент на максимально незалежний регіон із власною стратегією розвитку, зовнішньою політикою й навіть власною валютою. Усе це разом із революціями в Тунісі та Єгипті, у межах так званої "арабської весни" 2011 р., спровокувало соціальний вибух у Лівії й інтервенцію країн Заходу у країну, наслідком чого стало повалення режиму М. Каддафі.

Відтоді, як восени 2011 р. війська НАТО залишили Лівію, країна опинилася в затяжному конфлікті, що згодом перетворився на громадянський, а Лівія стала фактично розділеною країною. Майже дев'ятирічні зусилля міжнародної спільноти із урегулювання конфлікту в Лівії не принесли миру та спокою на лівійську землю насамперед через різновекторні інтереси, які переслідують у Південному Середземномор'ї провідні зовнішні учасники конфлікту – Росія й держави Заходу: насамперед США і Франція.

Щоби зрозуміти, які інтереси в Лівії переслідує РФ і якою є її політика в Лівії, варто згадати про чинники зближення СРСР із режимом лівійського диктатора М. Каддафі на початку 1970-х рр. Саме тоді, зважаючи на важливе військово-стратегічне розташування Лівії в центрі Північної Африки, СРСР почав продавати режиму Каддафі озброєння та військову техніку у значних обсягах. Лише в перше десятиліття такого військово-технічного співробітництва СРСР продав Лівії озброєнь і військової техніки на 20 млрд дол США. У 1980-х рр. кількість радянських військових радників, фахівців і перекладачів, які щорічно відряджалися до Лівії, сягала 1 тис. осіб [5]. На початку 1980-х рр. радянсько-лівійське співробітництво, зокрема й у військовій сфері, почало поступово скорочуватися, що було викликано насамперед ослабленням економічного потенціалу Радянського Союзу.

Після розпаду Радянського Союзу в 1991 р. М. Каддафі вирішив урегулювати свої відносини із Заходом, аніж триматися проросійського курсу. Посприяла утвердженню нового зовнішньополітичного курсу Лівії і підтримка Росією резолюції № 748, ухваленої Радою Безпеки ООН 31 березня 1992 р., у якій лівійський режим звинувачувався в міжнародному тероризмі. Ця обставина на тривалий час практично унеможливила продовження воєнно-технічного співробітництва між РФ і Лівією. І лише незадовго до повалення режиму М. Каддафі Москва домовилася з ним про великі поставки новітніх російських озброєнь до Лівії. Так, у серпні 2009 р. було досягнуто домовленостей про модернізацію в Лівії російськими фахівцями танків Т-72, велися переговори про постачання новітніх танків Т-90. У 2010 р. Росія та Лівія уклали контракт на поставку озброєнь на суму 1,3 млрд євро, включно з винищувачами Су-35. Лівійське керівництво також цікавилось

придбанням винищувачів Су-30, навчально-бойових літаків Як-130 [5].

Після повалення в 2011 р. за допомогою військової інтервенції країн Заходу режиму Каддафі й початку громадянського протистояння в Лівії, Росія, попри своє негативне ставлення до військової операції НАТО в Лівії, не скористалась правом вето при голосуванні щодо лівійських резолюцій у Раді Безпеки ООН. Не маючи на той час значних економічних інтересів у Лівії, схоже, що у Кремлі вважали за краще не втручатися в лівійський конфлікт із його непередбачуваними наслідками.

Теперішню політику РФ у Лівії можна вважати частиною її нової стратегії в Африці, спрямованої на посилення свого впливу й забезпечення геополітичних та економічних інтересів на цьому континенті. Зараз Росія прагне створити там постійні військові бази, перш за все на Африканському Розі. На відміну від європейських країн, США, Китаю, арабських країн Перської затоки й нових "азійських тигрів", Росія вважає за краще діяти "нетрадиційно" та відшукувати в Африці ще не зайняті ніші або ті країни, які не дуже приваблюють згаданих вище конкурентів. Інакше кажучи, Росія прагне забезпечити собі швидкі дивіденди і преференції, діючи в досить ризикованих військово-політичних умовах, пов'язаних із громадянськими війнами, тероризмом, бідністю населення й тоталітарним правлінням місцевих авторитарних режимів.

Водночас передбачається широке використання приватних військових компаній (ПВК), що дозволяє російському керівництву уникати відповідальності за наслідки своїх дій у тій чи іншій африканській країні, якщо інформація про такі дії стає надбанням світової громадськості. За даними агенції Bloomberg, найманці російської ПВК Wagner Group натеper присутні в 10 африканських країнах – Лівії, Судані, Зімбабве, Анголі, ДР Конго, ЦАР й інших країнах. Як заявив 7 лютого 2020 р. командувач Африканським командуванням ЗС США генерал Т. Вальдхаузер, "завдяки використанню квазі-найманих військових радників, які фінансуються олігархами, особливо в країнах, де лідери прагнуть до беззастережного авторитарного правління, російські інтереси отримують доступ до природних ресурсів на вигідних умовах" [5].

Про зацікавленість Росії регіоном Південного Середземномор'я свідчить проведений у жовтні 2019 р. у Сочі перший саміт високого рівня Росія – Африканський союз. Водночас слабким місцем Росії в реалізації програм економічного співробітництва з африканськими країнами є відсутність у неї можливостей їх фінансування, що в підсумку гальмуватиме "нову африканську політику" Кремля.

Щодо торговельно-економічних відносин між РФ і Лівією, то в 90-х рр. минулого століття та в першому десятилітті XXI ст. обсяг двостороннього товарообігу між двома країнами помітно скоротився. Якщо у 1970–80-х рр. він становив близько 1 млрд дол щорічно за рахунок продажу Лівії радянських ОБТ, то в 90-х рр. минулого століття й після 2000 р. він тримався в середньому на рівні 100–150 млн дол на рік і лише в останні роки почав дещо збільшуватися [5].

Останнім часом політика Росії в Лівії стає все більш активною. У геополітичному плані Москва намагається закріпитися на півночі Африки й на додаток до прагнення взяти під контроль Сирію прагне в цілому посилити свою присутність у Середземномор'ї. Для досягнення цієї мети Росія разом із Єгиптом і ОАЕ надає всебічну підтримку маршалу Х. Хафтару, який веде війну проти визнаного ООН Уряду національної єдності (УНЗ)

Ф. Сараджа з метою встановлення одноосібної влади в Лівії. Підтримуючи бунтівного маршала, Росія сподівається отримати від нього в обмін на російські озброєння та військову техніку гарантії для російських нафтогазових компаній, а також на сприяння у створенні своїх військових баз у Тобруку і Триполі. У Кремлі розраховують також на те, що встановлення контролю Росії над середземноморським узбережжям Лівії допоможе Москві керувати потоками біженців з Африки у Європу з тим, щоб провокувати в разі потреби нові міграційні хвилі й гуманітарні катастрофи задля здійснення тиску на ЄС і європейські країни. Також Москва шукає можливості з відновлення постачання озброєнь до Лівії у великих обсягах і прагне долучитись до розвитку лівійської нафтовидобувної інфраструктури. Зараз Росія прагне стати головним посередником між командувачем ЛНА Х. Хафтаром і головою УНЄ Ф. Сараждем.

Контакти Москви із маршалом Х. Хафтаром активізувалися в 2016 р. Постать Х. Хафтара привернула увагу кремлівських чиновників не лише тому, що у 1978 р. він закінчив військові курси "Выстрел" у Москві, а в 1983 р. – курси у військовій академії імені М. Фрунзе та спілкується російською, а насамперед тому, що він контролює в розділеній країні найбільшу територію, командує найбільшими військовими формуваннями, і – найголовніше – під його контролем перебувають основні родовища нафти й порти, через які здійснюється її експорт.

МЗС Росії неодноразово намагалось організувати прямі переговори між Ф. Сараждем і Х. Хафтаром у Москві, але успіху не досягло. Однак чимало експертів налаштовані досить скептично щодо російського посередництва в Лівії. Так, професор Г. Косач вважає, що посередницькі зусилля Москви навряд чи призведуть до серйозного прориву в мирному врегулюванні внутрішнього лівійського конфлікту, оскільки, на його думку, "Лівія – це європейська зона відповідальності, де правлять бал Франція, Італія й інші держави-члени ЄС, тому зміцнити позиції Росії в Лівії буде неймовірно складно" [5]. Утім, оцінити реальний вплив Росії на перебіг лівійського конфлікту, можна лише проаналізувавши лінію поведінки країн Західного світу – основних геополітичних конкурентів Росії в регіоні.

Усупереч думці Г. Косача, американський оглядач газети The New York Times Д. Кіркпатрік вважає, що у США створено "передумови для того, щоб Росія стала ключовим впливовим гравцем у країні, отримавши геополітичний приз із величезними енергетичними ресурсами та стратегічно вигідним розташуванням на Середземному морі". Цьому, на думку оглядача, сприяє "відсутність твердої політики США щодо Лівії" [9].

Насправді, не лише Д. Кіркпатрік, але й інші аналітики відзначають, що США після повалення режиму Каддафі фактично самоусунулися від урегулювання лівійського конфлікту, про що у жовтні 2016 р. в інтерв'ю телеканалу Fox News зазначав тодішній президент США Б. Обама, зауваживши, що найбільшою його помилкою "була відсутність підготовки до наслідків повалення лідера Лівії полковника Каддафі" [10]. Деякі американські експерти радять адміністрації президента Д. Трампа, усупереч офіційному визнанню Вашингтоном уряду Ф. Сараджа, перехопити ініціативу в Москві й надати Х. Хафтару більш потужну підтримку, поки Росія не встановила свій повний контроль у Лівії. Що б там не було, але, на наш погляд, Сполучені Штати, спробують "виправити свою помилку" і зробити все можливе для того, щоб не допустити масштабної військово-економічної присутності Росії в Лівії. Так що,

крім американсько-російської конфронтації в Сирії, не виключено, що з'явиться ще одна конфронтація США і РФ у Лівії, яка буде дуже виснажливою для Росії, оскільки та не володіє достатніми ресурсами для протистояння зі США.

Як стало відомо, 15 квітня 2019 р. Д. Трамп у телефонній розмові з Х. Хафтаром оцінив "значну роль маршала в боротьбі з тероризмом і забезпеченні безпеки нафтових ресурсів Лівії", що розцінюється деякими експертами як "дружній сигнал" Вашингтона щодо командувача ЛНА й певним відступом від підтримки УНЗ Ф. Сараджа. Цим самим, Д. Трамп поставив Департамент у складну ситуацію щодо вибору пріоритетів США у виробленні нового курсу щодо Лівії, ураховуючи, що держсекретар США М. Помпео 7 квітня 2019 р. в ультимативній формі вже закликав Х. Хафтара негайно зупинити наступ на Триполі й повернутися до переговорів із Ф. Сараджем за посередництва спеціального представника Генерального секретаря ООН в Лівії Г. Салаяме. Утім, за повідомленням газети The Wall Street Journal від 12 травня 2019 р., адміністрація Д. Трампа вирішила підтримати командувача маршала Х. Хафтара. Зокрема, у статті зазначається, що "лідери Саудівської Аравії і Єгипту впливали на президента Трампа з тим, щоб він змінив курс США щодо Лівії" та підтримав Х. Хафтара [10]. Попри це, до рішучих дій щодо останнього загострення конфлікту в Лівії Вашингтон поки що не вдається. Схоже, що в американському істеблішменті наразі тривають серйозні дискусії щодо подальших дій Вашингтона в Лівії. Деякі конгресмени не схвалюють "пом'якшення" позиції Д. Трампа щодо Х. Хафтара. Так, сенатор-республіканець Ліндсі Грем назвав "неприйнятними військові дії Хафтара як варіант розв'язання проблем у Лівії" [10].

Між іншим, "потепління" у ставленні Д. Трампа до Х. Хафтара відбулося на тлі невдачих підсумків європейського туру Ф. Сараджа 7 і 8 травня 2019 р., під час якого він відвідав Рим, Берлін і Париж. На подив Ф. Сараджа, лідери Німеччини і Франції замість того, щоб засудити "агресивний наступ Х. Хафтара на Триполі", закликали його домовитися з маршалом про імплементацію угоди, досягнутої в Абу-Дабі наприкінці лютого 2019 р. про організацію нових загальних виборів у Лівії.

Із цього випливає, що позиція ЄС щодо лівійської кризи не є одноставною, як цього вимагають геополітичні обставини. Адже південно-середземноморський регіон, у якому розташована Лівія, традиційно вважається зоною відповідальності таких впливових членів ЄС як Франція й Італія.

Щодо інтересів Франції в Лівії, то переважна більшість вітчизняних і зарубіжних авторів схиляється до думки, що її участь у громадянській війні в Лівії зумовлена насамперед геополітичними й гео економічними чинниками. [11, с. 35–36]. У лівійсько-французьких відносинах у період перебування при владі М. Каддафі можна виділити кілька ключових епізодів. У 1970- на початку 1980-х рр. (до початку вторгнення лівійських військ до Чаду у 1983) французький уряд намагався підтримувати взаємовигідні стосунки з Лівією, фактично протидіючи спробам США домогтися тотальної ізоляції уряду М. Каддафі в "західному" світі [12, р. 71]. У 1989 р., коли лівійські агенти здійснили терористичний акт проти французького авіалайнера, що пролітав над територією Республіки Нігер, лівійсько-французькі відносини сягнули найнижчої точки [13]. Лише після виплати Лівією відповідної компенсації сім'ям загиблих у 2004 р., відбулася нормалізація відносин між двома державами.

За президентства Н. Саркозі (до 2011) відбулося значне поліпшення лівійсько-французьких відносин: так, президент Франції відвідав Триполі з державним візитом у липні 2007 р., а М. Каддафі прибув до Парижа у грудні того ж року [12, р. 72]. У 2008–2010 рр. між двома державами було укладено ряд міжнародних договорів та інших угод, що стосувалися, зокрема, продажу французької зброї до Лівії. Лише під час візиту М. Каддафі до Франції в 2007 р. було підписано угоду про продаж Лівії літаків-винищувачів і транспортних літаків загальною вартістю до 10 млрд євро [12, р. 73].

Однак на початку 2010-х рр. політика Франції щодо Лівії зазнала кардинальних змін. Так, 11 березня 2011 р. Франція, як член ЄС, ухвалила рішення про одностороннє визнання Перехідної національної ради (ПНР), створеної супротивниками М. Каддафі, як легітимного представника лівійського народу, що викликало невдоволення багатьох інших членів ЄС [10, с. 21]. Згодом Франція, разом із Великою Британією та США, виступила однією з головних ініціаторів резолюції № 1973, прийнятої Радою Безпеки ООН 17 березня 2011 р., що передбачала створення зони, забороненої для польотів військової авіації над усією територією Лівії. Ще до ухвалення цієї резолюції французькі ВПС взяли найактивнішу участь в атаках на лівійські військові та стратегічні об'єкти, а французький уряд надав всебічну підтримку НАТО у ході здійснення військової операції в Лівії.

Зрозуміти кардинальну зміну ставлення Парижа до Лівії дозволяє аналіз геостратегічних інтересів Франції у Північній Африці, а саме просування нею започаткованого у 2007 р. проєкту "Союзу заради Середземномор'я" (СЗС) в межах "Європейської політики сусідства" ЄС. Цей проєкт, започаткований урядом Н. Саркозі у 2007 р. як спроба "відновити історичне положення Франції як покровителя ісламських територій у Північній Африці та Леванті" [14, р. 4], від самого початку, на думку фахівців, виглядав нежиттєздатним. Насамперед тому, що інші держави ЄС, що були незацікавлені в односторонньому впливі Франції в Північній Африці, домоглися власної участі у проєкті. Що в сукупності зі зростаючим впливом США в регіоні Північної Африки мало розглядатися правлячою елітою Франції як значний геостратегічний програш.

Щодо Лівії, то розвиваючи активне військово-стратегічне партнерство із Францією, вона відмовилося взяти участь у проєктах у межах СЗС, а її лідер М. Каддафі не прибув на установчий саміт СЗС у липні 2008 р., заявивши, що Лівія розглядатиме цю ініціативу як спробу підірвати єдність "арабських та африканських країн" [15, с. 194].

Не справилися й гео економічні розрахунки Франції на просування інтересів французьких енергетичних компаній у Лівії. Так, для прикладу, участь французької корпорації Total у розробці стратегічно важливих енергетичних резервів Лівії (загальна оцінка станом на 2011 р. – 44,3 млрд барелів, тобто 3,3 % від загальних світових запасів [1]) виглядала доволі обмеженою, оскільки, на відміну від італійської нафтової компанії ENI, британської BP та іншої італійської нафтової компанії – Agip, французькі інтереси були майже не представлені в основних інвестиційних проєктах [1, с. 53]. Здається, Франція була зацікавлена у збільшенні участі своїх компаній у розробці лівійських енергоносіїв, що могло відіграти свою роль у прийнятті рішення про підтримку лівійської опозиції. Тому це не є несподіваним рішенням Франції про одностороннє визнання опозиційної М. Каддафі Перехідної націона-

льної ради як легітимного представника лівійського народу (11 березня 2011). Ще одним мотивом рішення Парижа підтримати антиурядові сили в Лівії стало прагнення нейтралізувати можливу загрозу уряду М. Каддафі французьким інтересам у регіоні Сахелю/Сахари, яка з 2008 р. офіційно розглядається французькою стороною як невід'ємна складова "сфери стратегічних пріоритетів Франції" [16, р. 405].

Основною причиною французького втручання в Лівії, на думку українського дослідника Л. Кияниці, стало "фактичне зростання рівня силової нестабільності в ключовому для геополітичної стратегії Франції регіоні" [1, с. 54], проте це втручання в лівійський конфлікт "мало більше неочікуваних наслідків для самих стратегічних інтересів Франції" [1, с. 54].

Кардинальна зміна поглядів у 2011 р. Франції щодо Лівії була спричинена здебільшого геоекономічними й геополітичними прагненнями Франції забезпечити прерогативи для французьких енергетичних компаній у країні та нейтралізувати можливу загрозу офіційного Триполі. Із погляду наслідків військової інтервенції НАТО в Лівії, Франції не вдалося повністю досягнути поставлених перед собою цілей, позаяк, змістивши уряд М. Каддафі, Париж зіштовхнувся з необхідністю протистояти поширенню радикального ісламізму з території дезінтегрованої внаслідок громадянського конфлікту Лівії на традиційну сферу впливу Франції в регіоні. Це, на думку Л. Кияниці, дозволяє стверджувати про загалом несприятливі для французьких інтересів на Африканському континенті наслідки інтервенції в Лівії [1, с. 54].

Отже, проведений у статті аналіз геополітичних інтересів провідних учасників урегулювання лівійського конфлікту переконує нас у тому, що в регіоні Південного Середземномор'я останніми роками фактично поновилось уже дещо призабуте протистояння США, як лідера "колективного Заходу", і правонаступниці СРСР – Росії. Від наслідків цього протистояння, власне, залежатиме відповідь на питання: хто контролюватиме розроблення і транспортування на міжнародні ринки лівійських вуглеводнів; чи вдасться Заходу припинити потік нелегальних мігрантів із країн Африки до Європи через лівійську територію; а головне – яким буде політичне майбутнє Держави Лівія.

Elmahzhub Abdallah Omar Abdallah, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GEOPOLITICAL INTERESTS AND POLITICS OF RUSSIA AND WESTERN COUNTRIES PREVIOUS AND DURING THE CIVIL WAR IN LIBYA

The author of the article determines the military-political, geostrategic and socio-economic preconditions for the overthrow of Muammar Gaddafi's regime in Libya in 2011. Analysis of the domestic and foreign policy of Libya during the reign of Gaddafi made it possible to conclude that the main causes of external interference in civil strife in Libya were: favorable geostrategic location of the country, the largest in Africa, the explored oil reserves, the desire of the Western countries to establish control over the flow of foreign countries. and that pose a real threat to the security of the European Union

Key words: Libya, Southern Mediterranean, USA, Russia, France, Libyan conflict, civil war, energy resources, geopolitical and geo-economic interests.

Элмахжуб Абдалла Омар Абдалла, асп.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ И ПОЛИТИКА РОССИИ И СТРАН ЗАПАДА НАКАНУНЕ И ВО ВРЕМЯ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В ЛИВИИ

Определено военно-политические, геостратегические и социально-экономические предпосылки свержения режима М. Каддафи в Ливии в 2011 г. Анализ внутренней и внешней политики Ливии в эпоху правления Каддафи позволил сформулировать вывод, что главными причинами внешнего вмешательства в гражданское противостояние в Ливии стали: выгодное геостратегическое положение страны, крупнейшие в Африке разведанные запасы нефти, стремление стран Запада установить контроль над миграционными потоками в Южном Средиземноморье, представляющими реальную угрозу безопасности государств Европейского союза.

Ключевые слова: Ливия, Южное Средиземноморье, США, Россия, Франция, ливийский конфликт, гражданская война, энергетические ресурсы, геополитические и геоэкономические интересы.

Список використаних джерел:

1. Кияниця Л. Л. Революція та громадянська війна в Лівії як чинник впливу Франції в Північній Африці / Л. Л. Кияниця // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. – 2013. – Т. 147. – С. 51–56. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>
2. Рябінін Є. В. Політика ЄС та США в Північній Африці напередодні "арабської весни": порівняльний аналіз / Є. В. Рябінін // Вісн. Маріупол. держ. уні-ту. Серія: Історія. Політологія. – 2012. – Вип. 3. – С. 72–79.
3. Комлева Н. А. "Арабская весна": геополитический аспект / Н. А. Комлева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elar.ufru.ru/bitstream/10995/19828/1/iuro-2013-115-16.pdf>
4. Швед В. О. "Арабська весна" у контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході / В. О. Швед // Проблеми всесвітньої історії. – 2016. – № 1. – С. 109–122.
5. Волович О. Політика Росії в Лівії після 2011 року / О. Волович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/polityka-rosiyi-v-liviyi-pislya-2011-roku/>
6. Рамадан Т. Правда про "арабську весну" / Т. Рамадан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marocpress.com/> (арабською мовою)
7. Быстров А. А. Некоторые уроки операции НАТО в Ливии // Институт Ближнего Востока – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/02-11-11b.htm>
8. The Arab Spring: A View from Israel // Middle East Journal of Culture and Communication – Режим доступа: <http://www.haimbresheth.com/wp-content/uploads/2008/01/Arab-Spring-in-view-from-Israel.pdf>
9. Білий дім благословив війну в Лівії, але перемогла у ній Росія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/blogs/bilyi_dim_blahoslovuv_viiunu_v_livii_ale_peremohla_u_nii_rosiia_965556
10. Волович О. Новий етап громадянської війни в Лівії / О. Волович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bintel.com.ua/uk/article/povuyu_vytok_hromadyanskoy_viiunu_v_liviyi/
11. Тимофеев П. П. Франция и ЕС на Ближнем Востоке / П. П. Тимофеев // Азия и Африка сегодня. – 2011. – № 11. – С. 31–36.
12. Utley R. France and the Arab Upheavals / R. Utley // The RUSI Journal. – 2013. – No 158 (2). – P. 68–79.
13. BBC News. Libyans Tried for French Airline Bombing // BBC News. – 8 March 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/292565.stm>
14. Richardson J. Union for the Mediterranean: How Realistic an Exercise in Foresight? / J. Richardson // Foresight. – 2009. – № 11 (2). – P. 3–6.
15. Кохановская А. Л. Союз для Средиземноморья – кампания Н. Саркози в Средиземноморском регионе / А. Л. Кохановская // Вестн. Одес. нац. ун-та. – 2011. – № 16 (8). – С. 193–198.
16. Simon L. The Spider in Europe's Web? French Grand Strategy from Iraq to Libya / L. Simon // Geopolitics. – 2013. – № 18 (2). – P. 403–434.

Надійшла до редколегії 07.01.20

УДК 314.7

А. Ухова, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЙНА ПОВЕДІНКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО МІГРАНТА В НОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Починаючи із другої половини XX ст., міграція набула світового масштабу, охопила всі континенти, різні соціальні верстви і групи суспільства, різні сфери суспільної життєдіяльності. Незважаючи на безліч позитивних аспектів, які несе міграція, існує й негативний бік – соціальна адаптація мігрантів до нових умов життя.

Ключові слова: інтелектуальна міграція, соціокультурна адаптація, проблеми мігрантів.

Постановка проблеми. Посилення міграційних процесів призвело до виникнення комплексу значних соціокультурних і соціально-психологічних проблем і до помітного зростання інтересу вчених до досліджень, присвяченим адаптації мігрантів у нових умовах життєдіяльності. У зв'язку з високою динамічністю глобалізованого соціокультурного простору, проблема розуміння гармонізації суб'єкта та соціального середовища, адаптаційних механізмів вимагає своєчасної науково-теоретичної рефлексії.

Мета статті – розуміння цілісної картини процесу соціокультурної адаптації мігрантів, розкриття психологічних механізмів адаптаційної поведінки мігрантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи процеси міграції й особливості поведінки мігрантів, учені відзначають ряд проблем, пов'язаних із їхнім включенням у культурне середовище приймаючого суспільства. До таких проблем належать: проблеми взаємодії з корінним населенням, складності професійного визначення, житлово-побутову невлаштованість, формування негативних емоційних станів – тривожності, стресу, агресивності, проблеми поведінки мігрантів, безліч протиріч і конфліктів, обумовлених різними цінностями й нормами поведінки і т. п. Усі перераховані проблеми є наслідком неадаптованості мігрантів до нових для них життєвих умов. У зв'язку з цим в останнє десятиліття такі вчені, як О. Рєвнівцева, Є. Ерфан, І. Парасюк, Г. Васильченко, В. Кашпур, І. Поправко, В. Володько, О. Ровенчак, Д. Матсумото, І. Кім, С. Блек, М. Мендехолл, Д. Каї та інші звернули увагу на дослідження міграції та проблем, що виникають у процесі життєустрою мігрантів у приймаючому співтоваристві.

Викладення основного матеріалу. Інтелектуальна міграція, як явище суперечливе й неоднозначне, вимагає конкретних заходів щодо її впорядкування, яке повинне здійснюватися за допомогою міжнародно-правового регулювання міграційних процесів з урахуванням глобальних інтересів світового співтовариства, об'єктивних можливостей окремо взятих держав і особливостей розвитку народонаселення в сучасних умовах [1, с. 10]. Для цілей цього дослідження явище міграції нас цікавить лише тоді, коли висококваліфікована особа, що належить до однієї країни, безумовно залишається в іншій країні. Отже, ми не переймаємось таким питанням як іноземні студенти, які після навчання повертаються додому.

Тут ще раз вибір терміна "міграція" може допомогти розмежувати тему. Це включає насамперед "намір" залишитися. Звичайно, цей намір варто враховувати після періоду адаптації й реальних матеріальних можливостей. Виділяють три основні фази адаптації. На початку перебування в новій країні іноземний студент проходить процес інтересу до суспільства й культури, що позитивно відображається на його загальному стані; другий період – це депресія, кризовий стан; і третій – це позитивний перехід до періоду адаптації та остаточне пристосування [3, с. 9].

Одна з основних проблем, пов'язаних із міграцією – соціальна адаптація мігрантів до нових умов життя. По-перше, найчастіше причиною міграції є безробіття, неможливість індивідуума реалізувати свій потенціал у регіоні, у якому він мешкає. Людина практично, не маючи коштів на існування, переїжджає в інший регіон, або в іншу країну. Він не має можливості придбати нерухомість, і найчастіше людині навіть не вистачає коштів, щоб зняти орендувати приміщення. І навіть якщо людина відразу знайде роботу, грошову винагороду вона отримає не відразу, і, зазвичай, заробітна плата в мігрантів невелика.

Людині доведеться жити і працювати впроголодь, постійно обмежуючи себе. Перший час вона житиме навіть ще гірше, ніж там, звідки людина приїхала. Саме тому мігранти почуваються на нижчому щаблі суспільства, належать до маргіналів – це матеріальний аспект проблеми міграції.

По-друге, навіть у межах однієї країни, не кажучи вже про інші держави, існують різні етнічні групи, кожна з яких має власну культуру, традиції. Через це багатьом мігрантам ритм життя, звичаї того регіону, у який вони приїхали, дуже "дивні". Виникає соціальне нерозуміння, людина відчуває, що вона не вписується в таке життя.

Кожна людина суб'єктивно інтерпретує ситуацію, намагається адаптуватися, включитися в нове соціокультурне середовище, часто неправильно сприймаючи нову навколишню дійсність. Виникає ефект соціальної ексклюзії – нездатність адаптуватися до нового місця проживання [10, с. 101]. Це часто призводить до конфліктів, розв'язати які інколи буває непросто.

Структуроутворюючою складовою соціокультурної адаптації є базова інтерактивна матриця "суб'єкти адаптації – адаптивне середовище". Прийнято виділяти чотири базові адаптаційні стратегії, які використовуються мігрантами:

1. Стратегія "геттоїзації" (пасивної автаркії), що реалізується в ситуаціях, коли адаптанти, опинившись у новому оточенні, прагнуть уникнути прямих контактів із чужою культурою й тим самим усунути негативні симптоми культурного шоку. Мігранти створюють свій особливий мікросвіт, у якому присутнє виключно "рідне" етнокультурне середовище. Пасивна автаркія, зазвичай, характерна для представників етнічних меншин (переселенців і біженців), які мешкають у великих містах, індустріальних центрах, мегаполісах.

2. Стратегія "культурної колонізації" (агресивної автаркії) характеризується активним проявом у мігрантів етноцентризму й інтолерантності. У цьому випадку нова реальність сприймається вкрай неадекватно, інша культура різко критикується і, як наслідок, відкидається. Більш того, мігранти (колонізатори) активно прагнуть перенести свої атрибути культури й етнічні стереотипи в нове середовище, нав'язати приймаючому оточенню власне світосприйняття та спосіб життя.

3. Асиміляція, що передбачає відмову мігрантів (добровільну або вимушену) від рідної культури та повну ідентифікацію ("розчинення") із новим етнокультурним світом.

4. Інтеграція (аккультурація) – найбільш краща й успішна стратегія адаптації, яка полягає у збереженні етноменшинами прихильності своїй культурі та паралельній інтерналізації іншокультурних атрибутів. Ця модель передбачає також активізацію паритетного міжку-

льтурного діалогу між мігрантами й домінуючою етнічною більшістю, взаємне пристосування останніх: коли меншинам необхідно засвоїти базові цінності, норми, знання нового соціокультурного середовища, а приймаючій спільноті – адаптувати свої соціальні інститути до потреб і запитів всіх складових його етнічних груп [14]. Вибір тієї чи іншої стратегії залежить від ряду чинників: мікро- і макросоціальних (табл. 1).

Таблиця 1. Вплив чинників на вибір адаптаційної стратегії мігранта

Мікросоціальні чинники	Макросоціальні чинники
індивідуально-особистісні характеристики адаптантів (вік, рівень освіти і професійної підготовки, комунікабельність, ціннісні орієнтації, мотивація, особистісна самооцінка, характер очікувань, життєвий досвід та ін.)	політична і соціально-економічна ситуація в країні, що приймає і в світі
характеристики взаємодіючих культурних меж етногруп, насамперед культурна дистанція (об'єктивно існуюча та суб'єктивно сприймаюча ступінь схожості або відмінності між етнічними культурами)	наявність (або відсутність) громадських організацій і об'єднань співвітчизників, масштаби їхньої діяльності
	правовий статус мігрантів
	характер імміграційної й етнонаціональної політики влади
	рівень корупції та злочинності

Джерело: складено автором на основі [15, с. 89].

Також варто згадати такі проблеми як мовний бар'єр, часто негативне ставлення корінного населення до мігрантів, втрата зв'язку з родичами і друзями тощо. Усі ці умови також накладають негативний відбиток на психологічне сприйняття мігрантом навколишньої дійсності, а отже, сповільнює або унеможлиблює його соціальну адаптацію.

Міграційні процеси у суспільстві конкретизують особливості соціально-економічного вдосконалення будь-якої країни та її регіонів. У загальній структурі суспільних протиріч, проблеми соціальної адаптації мігрантів є важливим фактором розвитку суспільства. Чим легше адаптація мігрантів до нових умов, тим істотніше економічна рентабельність людських ресурсів для розвитку країни і, навпаки, посилення конфліктного потенціалу міграційних

процесів зменшує рівень адаптації мігрантів, руйнує ринок праці та підсилює соціальну напруженість.

Соціальна адаптація мігрантів відбувається за допомогою духовно-практичної діяльності, основним змістом якої є пристосування до існуючої культури, звичаїв, цінностей, норм поведінки нового середовища, перетворення самого себе.

Адаптація – закономірний зв'язок людини й істотною функцією будь-якої соціальної системи. У соціальній адаптації мігрантів взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх чинників тісно пов'язане з економічними та соціальними структурами. Усього існує чотири основних взаємопов'язаних аспектів соціальної адаптації мігрантів, які наведені в табл. 2.

Таблиця 2. Головні аспекти соціальної адаптації мігрантів

Соціально-економічний	Ідеологічний
нові форми економічної поведінки домогосподарств, поширення яких зумовили негативні соціально-економічні процеси протягом останніх двох десятиліть	упорядкування змін, що відбуваються в погляді на життя простих людей (соціальних взаємин, нових структурних частинок в ідеології)
Соціально-психологічний	Соціально-політичний
характеристика внутрішнього стану населення (емоційний статус, трудові перспективи людини, якість міжособистісних взаємин, згуртованість членів суспільства)	оцінка рівня неявних форм напруженості в соціумі, розвиток якої супроводжується як змінами у структурі економічного життя людей, так і процесами соціальної дезадаптації, емоційної напруги людей і зміни їхнього погляду на світ

Джерело: [11, с. 185].

Адаптаційна поведінка мігрантів складається із зовнішніх (екзогенних) і внутрішніх (ендогенних) факторів. Перші включають соціальні методи пристосування мігрантів до економічним, соціальним, побутовим процесам на новій території. Другі пов'язані з людськими ресурсами (професійними, освітніми, культурними, психологічними), які є необхідними чинниками соціально-економічної стійкості територій міграційного зростання.

Основою адаптації мігрантів є соціокультурне середовище. Воно утворюється з чотирьох сфер людської діяльності: життєзабезпечуючої, виробничої, соціо-нормативної та пізнавальної. Кожна з цих сфер характеризується рядом значень, норм, цінностей і способів реалізації. Проте, незважаючи на це, усі вони мають

загальну підставу, що відображає індивідуальну специфіку кожного культурного середовища [12, с. 10].

Головними елементами соціального середовища є культура й культурна традиція. Завдяки культурі визначаються можливості соціокультурного середовища у взаємодії, ступінь впливу середовища на мігранта, налагодженість засобів включення індивідуума в соціум. Адаптація мігрантів у соціокультурному середовищі визначається багато в чому його пристроєм і рівнями його організації. Розгляд головних складових соціокультурного середовища дозволяє виявити проблемні зони, виокремити стратегії адаптації мігрантів і першорядні напрямки включення міграційного ресурсу в соціальний простір.

На процес соціальної адаптації мігрантів до нового для них соціокультурного середовища впливають безліч

чинників. Процес адаптації залежить від індивідуальних особливостей кожного індивіда, але в той же час залежить і від характеру середовища, її умов і факторів.

Передумовами соціальної адаптації мігранта, що включають у себе основний зміст цього процесу, є такі зовнішні фактори: соціокультурне становище місцевої територіальної громади [13, с. 69], тип спільноти, ступінь його економічного й культурного розвитку. Вони включають у себе різні показники: економічні, соціально-демографічні умови, адміністративно-правові, сформовані у приймаючих регіонах. Зокрема, до таких належать: щільність населення, динаміка попиту та пропозиції на робочу силу, наявність вільних житлових місць, стан ринку праці, структури зайнятості, соціального захисту й забезпечення; ступінь розвиненості соціальної інфраструктури, ресурсний потенціал регіону, клімат, величина бар'єра між мігрантами та приймаючим населенням, а також соціальна обстановка, обумовлена ставленням корінного населення до мігрантів.

Соціальні умови взаємопов'язані з суб'єктивними факторами, до яких варто віднести можливість конкретного члена суспільства включатися в систему нових суспільних відносин, що складаються у зв'язку з появою мігрантів. Іншими словами, адаптантів у цьому випадку є не лише змушені переселенці, а й члени місцевої громади, для яких соціальні умови також змінюються разом із появою в їхньому житті мігрантів.

Мігранти впровадили різні технології, щоб допомогти собі у процесі культурної адаптації й акультурації в новому середовищі. В останні роки найпоширенішими й корисними методами, якими користуються "новачки", є соціальні медіа, які відіграють ключову роль у з'єднанні людей по всьому світу для того, щоб ділитися й обмінюватися знаннями та культурними традиціями. Насправді світ став "великим селом" після появи програм соціальних медіа. Тому люди не лише можуть взаємодіяти та спілкуватися один з одним, використовуючи інтернет, але й можуть отримувати інформацію, зокрема і про нове суспільство. Отже, завдяки соціальним медіа люди з кожної культури можуть розуміти та поважати традиції та норми інших країн.

Термін "міжкультурна адаптація" означає пристосування різних форм поведінки, тобто зменшити ймовірність бути неправильно зрозумілим під час розмови та спілкування з людиною іншої культури [4, с. 34]. У процесі міжкультурної адаптації люди використовують соціальні медіа для кількох цілей, наприклад, щоб дізнатися про інші культури та країни, налагодити стосунки з друзями й постійно бути проінформованим про події та новини. Іншими словами, взаємодія і спілкування через інтернет впливають на міжкультурну адаптацію для новачків у приймаючих країнах.

Досвід людей, які успішно перейшли з однієї культури та "злилися" з іншою, збагатили мультикультурний світ. Тобто термін міжкультурна адаптація означає таку ситуацію: після вступу людини в нову культуру, вона може спочатку перебувати у стані нерівноваги, але через деякий час вона знайде баланс [5]. Перебувати в такому стані природно, оскільки людина не знає або, принаймні, знає, мало інформації про нову культуру. Адаптація до нової культури – це динамічний процес, за допомогою якого люди, переїжджаючи в незнайоме культурне середовище, встановлюють (або відновлюють) і підтримують відносно стабільний, взаємний і функціональний зв'язок із середовищем [6, с. 244].

Адаптація до нової культури передбачає переживання багатьох факторів у процесах адаптації, таких як поведінкові та психологічні зміни, оскільки люди з різних культур взаємодіють між собою по-різному [7]. За словами Лі та Кіма [8], людям потрібно застосовувати адаптаційні навички та вивчати знання про нову культуру під час залучення всередину цільової культури. Цей процес охоплює очевидне усвідомлення своєї культури й нових культур із погляду відмінностей і подібності. Наприклад, бути цікавою та відкритою людиною до культурних відмінностей допомагає розвивати міжкультурну компетентність. Більше того, комунікація є важливою в цьому міжкультурному процесі, коли спілкування з людьми в новій культурі є дуже вигідним, щоб спочатку подолати бар'єри, а потім поступово адаптуватися до нової культури. Щодо психологічних факторів, емоції мають істотний вплив на процес культурної перебудови. За словами Мацумото, Хіраями [9], люди, які не можуть контролювати свої емоції, можуть зіткнутися із труднощами в успішному здійсненні процесу адаптації до нових культур. Тому люди повинні контролювати свої емоції, щоб плавно й легко адаптуватися до нової культури.

Список використаних джерел:

- 1 Ерфан С. А. Особливості міжнародної міграції висококваліфікованих працівників / С. А. Ерфан // Наук. вісн. Ужгород нац. ун-ту. – 2018. – № 18, ч. 2. URL: http://lib.znau.edu.ua/jirbis2/images/phocagallery/2017/Pryklady_DSTU_8302_2015.pdf (дата звернення: 15.04.2020).
- 2 Black S. The U-Curve Adjustment Hypothesis Revisited: A Review and Theoretical Framework / S. Black, M. Mendenhall // Journal of International Business Studies. 22(2):225–247. June, 1991. URL: https://www.researchgate.net/publication/5222549_The_U-Curve_Adjustment_Hypothesis_Revisited_A_Review_and_Theoretical_Framework (дата звернення: 15.04.2020).
- 3 Mizuno Y. Culture Shock: Reexamining the Concept and the W-curve Model of the Adaptation Process through Sojourner Experiences of International Students / Y. Mizuno. The University of Leeds. School of Modern Language and culture, 2012. URL: <https://resources.library.leeds.ac.uk/final-chapter/dissertations/lcs-tpg/example2.pdf> (дата звернення: 15.04.2020).
- 4 Cai D. A. (1996). Adjusting to Cultural Differences / D. A. Cai, J. I. Rodriguez : The Intercultural Communication Studies, 1(2), 31–42. URL: <https://web.uri.edu/iaics/files/03deb.pdf>
- 5 Kim Y. Y. (2001). Becoming intercultural: An integrative theory of communication and cross-cultural adaptation / Y. Y. Kim. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- 6 Gudykunst W. B. (2003). Cross-cultural and intercultural communication / W. B. Gudykunst. – Thousand Oaks, CA : Sage Publications, Inc.
- 7 Kim Y. Y. (2005). Adapting to a new culture: An integrative communication theory / Y. Y. Kim. In W. B. Gudykunst (Ed.), *Theorizing about intercultural communication*. – Thousand Oaks, CA.
- 8 Lee J. W. Y. (2012). Uncovering the use of Facebook during an exchange program / Lee J. W. Y. et al. *China Media Research*, 8(4), 62–76.
- 9 Matsumoto D. (2006). Psychological skills related to intercultural adjustment / D. Matsumoto et al. In T. P. Paul, & C. J. Lilian (Eds.), *Handbook of multicultural perspectives on stress and coping*. – Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/0-387-26238-5_16
- 10 Рєвнївцева О. Соціальне виключення: проблеми визначення та дослідження / О. Рєвнївцева. *Людський розвиток*. 2008. – С. 98–106. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8940/08-Revnizeva.pdf>
- 11 Володько В. Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів / В. Володько, О. Рєвнїчак // *Вісник Львів*. – 2008. – № 2. – С. 182–210.
- 12 Соціальна адаптація працівників-мігрантів в умовах євроінтеграції. Тернопільський національний економічний університет : вебсайт. URL: <https://www.tneu.edu.ua/pdf/026.pdf> (дата звернення: 15.04.2020).
- 13 Парасюк І. Планування розвитку територіальних громад : навч. посіб. / І. Парасюк, Г. Васильченко, Н. Єременко. Асоціація міст України. – К. : ТОВ "Підприємство ВІ ЕН ЕЙ", 2015.
- 14 Южанин М. А. О социокультурной адаптации в иноэтнической среде: концептуальные подходы к анализу / М. А. Южанин // *Социкультурные исследования*. – 2007. – № 5 (277). – С. 70–77.
- 15 Кашпур В. Социокультурная адаптация мигрантов: проблемы и стратегии (Томский кейс) / В. Кашпур, І. Поправко. // *Вестник Томского гос. ун-та*. 2012. – С. 88–93.

A. Ukhova, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIO-CULTURAL ADAPTATION BEHAVIOR OF INTELLECTUAL MIGRANTS IN A NEW ENVIRONMENT

Starting from the second half of the 20th century, migration has gained a global scale, covering all continents, different social layer and groups of society, various spheres of public life. Despite the many positive aspects that migration brings, there is a negative side – the social adaptation of migrants to new living conditions.

Key words: intellectual migration, sociocultural adaptation, migrants' problems.

А. Ухова, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ АДАПТАЦИОННОЕ ПОВЕДЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ МИГРАНТОВ В НОВОЙ СРЕДЕ

Начиная со второй половины XX в., миграция приобрела мировой масштаб, охватила все континенты, разные социальные слои и группы общества, различные сферы общественной жизнедеятельности. Несмотря на множество положительных аспектов, которые несет миграция, существует и отрицательная сторона – социальная адаптация мигрантов к новым условиям жизни.

Ключевые слова: интеллектуальная миграция, социокультурная адаптация, проблемы мигрантов.

УДК 327.88

А. Замятін, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ САНКЦІЙ ЯК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ (НА ПРИКЛАДІ ВІДНОСИН МІЖ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ТА ГРУЗІЄЮ)

На прикладі відносин між Російською Федерацією та Грузією аналізується практика взаємного застосування санкцій – насамперед на предмет оцінки їхньої ефективності. Визначено, що в цьому випадку очевидна різниця політико-економічних потенціалів не дозволяє говорити про взаємно порівнюваний результат встановлення санаційного режиму, натомість санкції, як частина наймасштабніших зовнішньополітичних заходів, справді можуть бути ефективними.

Ключові слова: конфлікти, Російська Федерація, Грузія, Кавказ, зовнішня політика Росії, санкції.

Постановка проблеми. Після закінчення "гарячої фази" російсько-грузинської війни у серпні 2008 р. Росія та Грузія вдаються до протистояння на інших напрямках. Основною зброєю, крім "класичної" дипломатії, тепер є економіка. Ця обставина відповідним чином формує розвиток грузинської політико-економічної системи загалом, а Російську Федерацію підштовхує до пошуку альтернативних джерел постачання традиційно грузинських товарних груп.

У цьому контексті, а також урахувавши той факт, що серед ненасильницьких інструментів зміни поведінки зовнішнього актора нині саме санкції є найбільш популярними й успішними, очевидно є потреба в детальному вивченні саме цього аспекту російсько-грузинських відносин.

Мета статті. З огляду на зростання, після початку російсько-української війни в 2014 р., широкого суспільного інтересу до санкцій як явища паралельно постає необхідність ґрунтовного дослідження всіх без винятку аналогічних випадків – особливо тих, де однією зі сторін виступає Російська Федерація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Санкційні механізми ретельно вивчаються й аналізуються такими українськими науковцями, спеціалістами та практиками, як В. Гвоздь, Ю. Горбулін, М. Капітоненко, І. Куса й ін. Щодо західної науки, то принциповими для розуміння нами того погляду на процеси на пострадянському просторі, що їх дотримується інтелектуальна еліта Європи та Північної Америки, є праці, наприклад, А. Умланд, а по південнокавказькому регіону визнаним спеціалістом є Т. де Вааль.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу, яка приділяється механізмам і безпосередньому впливу санкцій на економіку Російської Федерації, у вітчизняному та західному науковому полі натеper не так багато дослі-

джень, присвячених конкретним прикладам двосторонньої боротьби в політико-економічній площині – а саме із застосуванням різних санкцій. Саме такий аналіз, на прикладі відносин між Росією та Грузією, і є завданням цього дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження. Санкції, як частина зовнішньополітичного інструментарію держав світу, характеризуються багатою історією використання. Незважаючи на те, що найбільш активно їх почали впроваджувати після Першої світової війни, ще в 432 р. до н. е. світ побачила так звана "Мегарська псефізма" [1], яка в сучасному розумінні і є "санкціями" – тобто, комплексом політико-економічних заходів, спрямованих на зміну поведінки зовнішнього актора [12].

На практиці, санкції передбачають широкий спектр дій – від заборон суто економічного характеру до, наприклад, неможливості для окремої держати взяти участь в Олімпійських іграх чи інших міжнародних змаганнях. Виділяють такі види санкцій – політичні, економічні (включаючи торгові, фінансові й ін.), військові, дипломатичні й культурні [2]. Цей перелік не є вичерпним, проте саме такі санкції впроваджуються найчастіше.

Ці "класичні" типи впроваджувалися багато разів і з різними, подекуди доволі неочікуваними наслідками. Найпоширенішою проблемою їхнього використання є те, що вони можуть мати негативний вплив не лише на "цільову" країну (групу країн), а й на їхнього ініціатора. Крім того, впроваджені проти держави санкції можуть призвести до зростання рівня підтримки населенням дій політичного керівництва цієї держави – так званий "Ефект прапора" [22]. Ураховуючи ці й інші аспекти, можна говорити про те, що досвід застосування санкцій на пострадянському просторі є досить показовим.

У XXI ст., ситуація на Південному Кавказі формується в умовах співробітництва і протистояння на дво- та багатосторонньому рівні між трьома колишніми радян-

ськими республіками "Закавказзя" – Азербайджаном, Вірменією та Грузією, а також прилеглими державами – Туреччиною, Іраном і Росією, у меншій мірі – пострадянськими державами Центральної Азії.

Процес становлення грузинської державності після 1991 р. відбувався досить складно. Впроваджувані політико-економічні реформи часто призводили до ще більшої стагнації, чому сприяла не лише недосвідченість тодішнього керівництва держави в ринковій економіці та загальносвітові фінансові труднощі, а й складний період активної фази етноконфліктів на Кавказі та громадянської війни в самій Грузії [11].

Таким був загальний контекст розвитку як економіки, так і грузинської державності загалом. Відчутне зростання економіки Грузії сталося лише на початку нового тисячоліття – так, із 2003 по 2012 рр. грузинський експорт виріс у п'ятеро, а імпорту – у 7 разів [9].

Відносини Грузії й Росії ніколи не можна було охарактеризувати як безпроблемні. До "п'ятиденної війни" були й інші війни – економічні. Проте події серпня 2008 р. призвели, окрім інших наслідків, до повного розриву дипломатичних відносин між Російською Федерацією та Грузією [7]. Починаючи з березня 2009 р., у Тбілісі й Москві працюють, замість Посольств, лише секції представництва інтересів двох країн, при відповідних Посольствах Швейцарської Конфедерації у двох столицях [7]. Розрив дипломатичних відносин – явище, з одного боку, у сучасному міжнародному житті практично унікальне, з іншого – його, на думку автора, теж можна розглядати як один із видів санкцій.

Із доктринального погляду, прийнятий офіційним Тбілісі в 2017 р. "Стратегічний оборонний огляд", який займає важливе місце в довготерміновому плануванні оборонної політики країни, в одному ряду з "Концепцією національної безпеки", закріплює за Російською Федерацією статус агресора [8].

Однак навіть при майже повному бойкотуванні російською стороною грузинських продуктів, починаючи ще з 2006 р., і припиненні дипломатичних зносин, а це означає – де-юре закритому кордоні між двома державами, торгівля повністю не зупинилася [11]. Як і за аналогічних конфліктів по всій планеті, вона відбувалася за посередництва третіх країн, іноді – через нелегальні канали торгівлі.

Так, навіть після російського ембарго на грузинську продукцію, експорт Грузії (як і імпорту) навіть збільшувався [9]. Однак постачальники таких продуктів, як вина й мінеральні води (наприклад, із відомого джерела "Боржомі"), раніше повністю націлювалися саме на російський ринок, тому відчутно постраждали й тривалий час не могли вийти на показники "докризисового" 2006 р. З іншого боку, частка самих цих продуктів у структурі імпорту Грузії не така велика, щоб часткове відкриття російського ринку ставало зовнішньополітичним пріоритетом.

Санкції економічного характеру проявилися у значному стримуванні торгівельних операцій до 2013 р. Однак уже в 2014 р. Грузія майже втричі збільшила свій експорт до Російської Федерації – лише обсяги поставок вина, як основного експортного продукту в Росію, порівняно з 2013 р. майже подвоїлися і склали близько 11,4 млн дол [10]. Експорт мінеральних вод за аналогічний період взагалі зріс майже вдвічі, сягнувши позначки в 66,3 млн дол [10]. Грузія поступово відновила ввезення в Росію й інших сільськогосподарських товарів – чаю, лаврового листа, яблук, груш і citrusових.

Починаючи з 2013 р., частка Росії у грузинському зовнішньоекономічному балансі постійно зростає. Нині Російська Федерація є другим, після Туреччини, торговельним партнером Грузії – у 2018 р. російський імпорту сягнув позначки в 936 млн дол. [3], роком піз-

ніше тенденція до зростання (принаймні, до літніх подій) теж зберігалася.

Варто зазначити, що непрозора ситуація із закриттям російського ринку свого часу спричинила розвиток економічних та інфраструктурних зв'язків Грузії із третіми державами. Навіть у туристичній галузі, яку "перепрофілювати" найважче, теж прослідковується позитивна динаміка: у 2018 р. Грузія прийняла понад 7 млн іноземних туристів, із яких росіян – трохи більше 1 млн 300 тис. осіб [4]. Таку ситуацію важко було уявити на початку тисячоліття.

Однак і російські туристи, попри введену минулого літа заборону на пряме авіасполучення [20], у 2019 р. відвідували країну, прибуваючи через сухопутний кордон, роблячи пересадки в аеропортах сусідніх держав. У 2020 р. навіть очікувалося зростання кількості російських туристів до майже 2 млн осіб [13], але, очевидно, цей оптимістичний прогноз доведеться скоригувати.

2019 р., приводом для нової кризи у відносинах між Тбілісі й Москвою став інцидент у грузинському парламенті, пов'язаний із візитом до Грузії так званої "Міжпарламентської асамблеї православ'я" на чолі з російськими високопосадовцями. У контексті впроваджених тоді санкцій, ця криза обіцяла бути найважчою з 2008 р., зокрема, її найяскравішим проявом стала заборона російською стороною прямого авіаційного сполучення з Грузією. Через ці обмеження, у пересічних туристів дещо подовжилася подорож, а ось російські авіакомпанії вже восени зазнали, через вимушений простій літаків у "високий сезон", збитків у понад 3 млрд рос. рублів – удвічі більше, ніж їхні грузинські колеги [16].

Незважаючи на те, що через це сама Грузія не дорухувалася майже 1 млн туристів [5], загалом можна говорити, що ця ситуація вкотре продемонструвала небезпеку зав'язаності на російську економіку, ніж призвела до серйозних втрат. Та й на поставки вина цього разу криза не повпливала – і не дивно, урахувавши високу популярність грузинського вина в Росії. Так, дві з трьох пляшок цього напою, які йдуть на продаж за кордон, традиційно опиняються на полицях саме російських магазинів [15].

Проте варто зазначити, що внаслідок чергової політичної кризи зменшилися інші традиційні джерела прибутку Грузії, пов'язані з Росією. Серед них – обсяг експорту продуктів і напівпродуктів металургійної промисловості, зокрема феросплавів. Так, за результатами 2019 р., імпорту Росії з Грузії саме цієї товарної групи склав усього 25,19 % від усього обсягу імпорту (у 2018 р. – 32,78 %) [17]. У грошовому вимірі, за 2018–2019 рр., товарообіг Росії та Грузії по товарній групі "Метали і вироби з них" склав 253 млн дол., однак по роках це 179 млн у 2018 р. проти всього 74,8 млн у 2019 р. [18].

Грошових переказів – традиційної неформальної сторони російсько-грузинської економічної взаємодії – теж стало менше. Лише чутки про те, що російська сторона може їх заборонити, призвели до того, що їхній об'єм у 2019 р. зменшився на 7 % склавши, прибл. 430 млн дол [19]. Хоча їхня заборона і призвела б до ситуації, схожої на ту, яка склалася в туристичній галузі, коли звичайні люди знаходять спосіб обійти заборону "зверху" шляхом, у цьому випадку, грошових переказів через треті країни.

Грузія послідовно приєднується до всіх санкцій, що їх запроваджує ЄС та інші держави через незаконну анексію території АР Крим [6]. Завдяки колективному характеру цих санкцій саме грузинський внесок оцінити доволі складно, проте саме через свою масовість їх загалом можна охарактеризувати як ефективні. Не можна не відзначити той факт, що й на тлі поширення пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, Грузія послі-

довно продовжує приєднуватися до багатосторонніх санкцій, спрямованих проти Росії – точніше, проти її спроб ці санкції відмінити [20].

Будь-який "Чорний Лебідь" (а саме таким є пандемія коронавірусу) здатний у перспективі відкривати нові можливості, головне – це правильно ними скористатися. У випадку Грузії, це може бути активізація зусиль, спрямованих на повернення тимчасово окупованих територій [14], і потенційно це може бути успішним, ураховуючи колосальну кількість ресурсів, яку російська влада витрачає на подолання хвороби в самій Росії. Очевидно, що це стосується не лише Грузії.

Висновки. Грузинські санкції проти РФ, незважаючи на всі зусилля причетних структур та осіб, особливої шкоди російській економіці завдати не можуть через колосальну різницю економічних потенціалів двох держав. З іншого боку, російські санкції проти Грузії можуть бути задіяні в будь-який час – це просто ще один із багатьох інструментів впливу Кремля. Якщо в минулому втрата російського ринку збуту для однієї-двох товарних груп відчутно "била по гаманцю" їхніх грузинських виробників, але загалом до економічної кризи це не призводило, то в майбутньому, особливо враховуючи економічні наслідки подолання пандемії, масштабне застосування санкцій у різних сферах для грузинської економіки може бути критичним.

Через закриття та загальну непередбачуваність російського ринку товарів і послуг, Грузія розвиває торгівлю й гуманітарні контакти з іншими державами. Це спричиняє стрімке зростання кількості бізнес-делегацій і відповідних інвестиційних проєктів. Очевидно, що чим успішніше буде Грузія в майбутньому і чим сильніше вона зблизиться з ЄС і НАТО, тим агресивнішою стане Росія, яка продовжить застосовувати економічні й політичні санкції. Виходячи з уже традиційно напружених відносин між двома державами, Росія ніколи не буде стабільним ринком для грузинських підприємців. Тому стратегічним завданням Грузії повинен стати вихід на нові ринки й максимальне зниження економічної залежності від Росії.

Список використаних джерел:

1. Smith S. Dunne Foreign Policy. Theories, actors, cases / S. Smith, A. Hadfield, T. Dunne. – Oxford : Oxford University press, 2012. – (2). – С. 222–225.
2. Masters J. What Are Economic Sanctions? [Електронний ресурс] / J. Masters // Council on Foreign Relations. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cfr.org/background/what-are-economic-sanctions>.
3. Васадзе Г. "Как Грузию "обменяли" на Иран. Мифы и реальность антииранских санкций на Южном Кавказе" [Електронний ресурс] / Г. Васадзе // Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://cacds.org.ua/?p=6954>.
4. Popescu N. Кто выигрывает от противостояния России и Западу на постсоветском пространстве [Електронний ресурс] / N. Popescu, S. Secieru // Московский центр Карнеги. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://carnegie.ru/commentary/76170>.

Anton Zamiatin, Doctoral Candidate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF SANCTIONS AS A FOREIGN POLICY INSTRUMENT (IN RELATIONS BETWEEN THE RUSSIAN FEDERATION AND GEORGIA)

On the example of relations between the Russian Federation and Georgia, the presented article analyzes the practice of the mutual application of sanctions – first of all, for the purpose of evaluating its effectiveness. It is determined that in this case the obvious difference in political and economic potentials does not allow to speak about the mutually comparable result of the establishment of the sanctions regime, whereas sanctions as a part of larger foreign policy measures can indeed be effective.

Key words: conflicts, Russian Federation, Georgia, Caucasus, foreign policy of Russia, sanctions.

A. Замятин, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ САНКЦИЙ КАК ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТА (НА ПРИМЕРЕ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ И ГРУЗИЕЙ)

На примере отношений между Российской Федерацией и Грузией анализируется практика взаимного применения санкций – в первую очередь, на предмет оценки их эффективности. Определено, что в данном случае разница политико-экономических потенциалов не позволяет говорить о взаимно сопоставимом результате установления санкционного режима. Зато санкции, как часть более масштабных внешнеполитических мероприятий, действительно могут быть эффективными.

Ключевые слова: конфликты, Российская Федерация, Грузия, Кавказ, внешняя политика России, санкции.

5. Ахметели Н. Грузинские эксперты: угроза санкций – напоминание о "российской игле" [Електронний ресурс] / Н. Ахметели // BBC. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bbc.com/russian/features-48945943>.

6. 112.ua. Пять стран присоединились к введенным ЕС санкциям против России за аннексию Крыма [Електронний ресурс] / 112.ua // 112 Україна. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://112.ua/mir/pyat-stran-prisoediniilis-k-vvedennym-es-sankciyam-protiv-rossii-za-anneksiuyu-ruma-454501.html>.

7. МИД России. Двусторонние отношения – Грузия [Електронний ресурс] / Министерство иностранных дел Российской Федерации. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.mid.ru/ru/maps/ge/-category/10498>.

8. Радковець Ю. Росія готує новий бліцкриг проти Грузії? / Ю. Радковець // Бінтел. – 2017. – № 3. – С. 8–16.

9. National Statistics Service of Georgia. External Trade [Електронний ресурс] / National Statistics Service of Georgia // National Statistics Service of Georgia. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: http://geostat.ge/?action=page&p_id=136&lang=eng.

10. Левченко Л. В. Россия и Грузия: перспективы внешнеэкономического сотрудничества в условиях современной мировой экономики / Л. В. Левченко, Н. И. Иванова. // Мировая экономика. – 2016. – № 3. – С. 106–111.

11. Чарая В. Грузинско-российские торговые отношения / В. Чарая. ГРУЗИЯ – РОССИЯ // Сборник статей – две перспективы по вопросам политики, безопасности, экономики. – Тбилиси : Caucasian House, 2014.

12. Anton Zamiatin Economic Statecraft as Leverage in New Cold War / A. Zamiatin // Contemporary challenges and new developments. – 2019. – № 32. – Р. 265–278.

13. Грузия зовет назад российских туристов [Електронний ресурс] // Эксперт Online. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://expert.ru/2020/01/21/gruziya-zovet-nazad-rossijskih-turistov/>.

14. De Waal T. Can the Coronavirus Reset the Abkhazia Conflict? [Електронний ресурс] / T. De Waal // Carnegie Europe. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/81436>.

15. Иванов А. Туристы, вино и денежные переводы: сколько потеряет экономика Грузии без России [Електронний ресурс] / А. Иванов // Комсомольская правда. – 2019.

16. Козлова Д. Разворот над Тбилиси Закрытие авиасообщения с Грузией обошлось России в миллиарды рублей. Но борьба с "русификацией" продолжается [Електронний ресурс] / Д. Козлова // Новая газета. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://novayagazeta.ru/articles/2020/02/17/83971-razvorot-nad-tbilisi>.

17. Внешняя торговля России. Торговля между Россией и Грузией в 2019 году [Електронний ресурс] / Внешняя торговля России // Федеральная таможенная служба Российской Федерации. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2020-02/torgovlya-mezhdu-rossiyei-i-gruziyei-v-2019-g/>.

18. Товарооборот России и Грузии "Металлы и изделия из них" [Електронний ресурс] // Федеральная таможенная служба Российской Федерации. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://ru-stat.com/date-Y2018-2020/RU/trade/GE/15>.

19. Денежные переводы – сколько денег прислали мигранты в Грузию [Електронний ресурс] // Новості.GE – грузинские новости на русском. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/cbpy>.

20. Закрытие авиасообщения между Россией и Грузией. Пять важных вопросов [Електронний ресурс] // BBC. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bbc.com/russian/features-48730641>.

21. Дудина Г. Санкции невосприимчивы к COVID [Електронний ресурс] / Г. Дудина // Коммерсантъ. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kommersant.ru/doc/4314456>.

22. Yudina A. The rally round the flag effect in Russia: how an international crisis turns regime opponents into regime supporters : дис. канд. культурологии. – Chapel Hill, 2015.

Надійшла до редколегії 03.01.20

УДК 323 (477+510)

І. Зіневич, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕГАТРЕНДИ КИТАЮ ТА ЇХНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

"Мегатренди Китаю" зазвичай асоціюються з прізвищем Дж. Нейсбіта, під авторством якого у 2010 р. було опубліковано книгу "Китайські мегатренди: 8 стовпів нового суспільства". Це дослідження відкрило завісу на головні тенденції, які мали місце всередині Китаю на початку XXI ст. За 10 років у Китаї відбулося чимало змін, які відображені й у глобальній трансформації його мегатрендів. Незважаючи на наявні опубліковані матеріали з теми "китайських мегатрендів" у Китаї, через відсутність перекладів із китайської мови, на тепер вони залишаються невідомими в Україні. На основі аналізу досліджень американського та китайських авторів, опублікованих із різницею в 10 років, визначено головні тенденції розвитку КНР станом на 2010 р. і 2019 р., виявлено зміни, які відбулись у політичному, економічному, соціальному устрої країни за цей період, проаналізовано можливості застосування китайського досвіду в Україні.

Ключові слова: мегатренди, Китай, Україна, реформа, розвиток.

Постановка проблеми. Натеper Китай – це єдина держава світу, яка здатна кинути виклик глобальному гегемону США. Однак "Китай не відрізняється войовничістю і вважає за краще ні з ким не боротися, а досягати своїх цілей мирними засобами" [1]. Успішний приклад стрімкого розвитку Китаю пояснює інтерес науковців та експертів у всьому світі до осмислення й аналізу мегатрендів, які зумовили підйом цієї країни за відносно короткий історичний період часу.

Україна завжди позиціонувала Китайську Народну Республіку як стратегічного партнера й акцентувала, що вкрай необхідним є "напрацювання комплексної і послідовної політики, яка б урахувала політичну, економічну й фінансову вагу Китаю у сучасному світі" [2]. З огляду на це, необхідність ретельного вивчення головних тенденцій і процесів у політичному, економічному та суспільному житті Китаю обумовила **мету цього дослідження**, оскільки дуже актуальним питанням є не лише пристосування китайського досвіду щодо України, а й важливо складовою залишається більш глибоке ознайомлення з внутрішнім устроєм "потенційної держави № 1" заради побудови стабільних і плідних взаємовідносин між нашими країнами в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті автор спирається на дослідження Д. Нейсбіта "Китайські мегатренди: 8 стовпів нового суспільства" [3]; і менш відомі поза межами Китаю роботи китайських вчених: "Підйом великої держави: мегатренди Китаю" китайського вченого, історика Фен Кая (Feng Kai) [4]; "Стан Китаю" – книга китайського економіста, дослідника Гао Лянкуй (Gao Liankui) [5]; і "Мегатренди: наступний крок Китаю" китайського політолога, експерта з соціальних питань і міжнародних відносин Чжен Юннйянь (Zheng Yongnian) [6]. На думку автора, аналіз досліджень китайських авторів несе в собі наукову новизну, адже дотепер переклади вищезгаданих праць із китайської мови на інші мови відсутні, а їхня цінність зосереджена в тому, що вони відображають погляд на події Китаю "зсередини", а не через призму прозахідних теорій і дискурсів.

Викладення основного матеріалу дослідження. У 1982 р. американський футуролог Джон Нейсбіт відкрив світу нову "реальність". Саме в цей рік було опубліковано його політологічний бестселер "Мегатренди", який приніс його автору всесвітню популярність. Джон Нейсбіт перший дав визначення поняттю "мегатренди" – "як основним напрямкам руху, які визначають вигляд і суть нового суспільства" [7]. У своїй роботі Нейсбіт визначив 10 мегатрендів, але всі тенденції він розглядав через призму Америки. Автор прагнув запропонувати для США й інших країн путівник у нову епоху, він відзначав, що ключовим для кожної країни є знання, розуміння і концептуалізація майбутнього.

Через майже 30 років виходить ще одне футурологічне дослідження Нейсбіта. Цього разу дослідник звернувся до головного конкуренту США – Китаю. Ставлення до Китаю у світі, можливо, найбільш суперечливе з усіх можливих. Усі визнають важливість Китаю та його зростаючу значимість, однак велика частина тих, хто у своєму ставленні як і раніше ґрунтуються на упередженості й необізнаності [3]. Чому комуністичний Китай так стрімко розвивається, долає будь-які кризи і знову, і знову домагається економічних успіхів там, де зазнають невдач демократичні держави? Як вдається йому успішно поєднувати капіталістичну економіку з соціалістичною ідеологією? Чому він не витрачає час на пошуки нової національної ідеї, а успішно використовує давню – конфуціанську? Знайти відповіді на ці питання і стало метою кропіткого дослідження, матеріал для якого Джон Нейсбіт разом із дружиною Доріс збирали понад 10 років, хоча перші кроки в дослідженні цієї країни автор почав робити ще у 1967 р.

Результатом цієї роботи стала нова книга "Китайські мегатренди: 8 стовпів нового суспільства" [3], яку було опубліковано у 2010 р. Нейсбіти виокремили вісім мегатрендів – вісім "стовпів" китайського суспільства, кожен із яких піддався аналізу. За допомогою методу контент-аналізу, автори відстежували зміни вмісту газетних публікацій більш ніж у 50 газетах провінційального рівня Китаю. Також, у процесі підготовки матеріалу, було організовано ряд унікальних зустрічей, у тексті книги багато цитат із розмов із Цзянь Цземінем (Голова КНР із 1993 по 2003 р.), керівниками провінцій, мерами міст, і багато цитат від головного ідейного лідера, засновника сучасного капіталістично-комуністичного Китаю – Ден Сяопіна.

Цікавим є факт, що спочатку книга вийшла китайською мовою у вересні 2009 р., а потім англійською – у січні 2010 р. Схоже, що автори книги мали на меті не лише розповісти про Китай іноземним читачам, але і пояснити перспективи й тенденції розвитку країни громадянам КНР. Ураховуючи успіх, яким користується книга в Китаї дотепер, мету було обрано правильно.

Також, важливо відзначити, що написана "не китайцями" книга про Китай стала поштовхом для досліджень китайських вчених. До 2010 р. у Китаї майже відсутні істотні публікації на тему мегатрендів і тенденцій розвитку Китаю. Проте після появи книги Нейсбітів, у 2011 р. з'являється відразу дві праці китайських науковців: книга "Підйом великої держави: мегатренди Китаю" китайського вченого, історика Фен Кая (Feng Kai) (кит. 《崛起的大国：中国大趋势》，作者：冯凯) [4] і книга китайського економіста, дослідника Гао Лянкуй (Gao Liankui) "Стан Китаю" (кит. 《中国大形势》，作者：高连奎) [5]. Ще один матеріал, який зараз є "найсвіжішим" дослідженням, це книга "Мегатренди: наступний крок Китаю" (кит.

《大趋势：中国下一步》，作者：郑永年），яку було видано в березні 2019 р. Автор цієї книги експерт із китайської політики, соціальних питань і міжнародних відносин Чжен Юнньань (Zheng Yongnian) [6].

З огляду на те, що роботи китайських учених Фен Кая та Гао Лянкуй було видано майже одночасно з роботою американського вченого Нейсбітта у 2011 р., для більш детального аналізу автор пропонує зупинитись на дослідженні Джона Нейсбітта "Китайські мегатренди: 8 стовпів нового суспільства" 2010 р. і дослідженні китайського вченого Чжен Юнньань "Мегатренди: наступний крок Китаю" 2019 р. Розгляд і зіставлення цих наукових праць дозволить побачити різницю між поглядами на Китай китайського й американського вченого, і зрозуміти як змінилися мегатренди Китаю за останні 10 років, адже Піднебесна тоді і зараз, це вже дві різні країни.

Почнемо із класифікації Нейсбітів, які у своїй праці "Китайські мегатренди: 8 стовпів нового суспільства" виділили вісім "китів", на яких формується сучасне й майбутнє Китаю.

Стовп 1. Звільнення розуму. Будучи головою держави, Ден Сяопін поставив мету економічного прогресу й надав громадянам Китаю можливість самостійно визначати, як цього досягти. Автори книги вбачають у цьому початок "емансипації розуму", процесу, який продовжується дотепер і охопив усі сфери життєдіяльності китайського суспільства, що, на думку Нейсбітів, є основою "пожвавлення геноу підприємництва у китайської нації" [3].

Цей мегатренд, на думку автора, може бути дуже вдало імплементовано в Україні за допомогою впровадження відповідних реформ із підтримки малого й середнього бізнесу, перші кроки в цьому напрямку вже зроблено, 23.01.2020 р. набув чинності Закон України щодо забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва [8], який має на меті дозволити малим і середнім підприємцям відкривати власну справу та створити тисячі нових робочих місць.

Стовп 2. Баланс векторів "зверху вниз" і "знизу вгору". Незважаючи на присутню критику політичної системи, існуючої у КНР, Нейсбіти визнають її адекватною щодо тогочасного моменту розвитку країни: "... постійність Комуністичної партії зіграла не проти, але на благо добробуту китайського народу. Довготермінове стратегічне планування могло здійснюватися без відволікання на вибори та без переривання ними, характерних для демократичних держав Заходу. Китай не роздирали політичні протиріччя й не уповільнювали різкі зміни курсу: навпроти – із самого початку реформ він був налаштований на досягнення загальних цілей" [3]. Водночас такий тривалий успіх правлячої партії Китаю полягає у її незаперечній ефективності. Для того щоб залишатися при владі, КПК необхідно ефективно задовольняти потреби народу, ретранслюючи їх у вигляді своїх керівних установок. Отже, Китай є піонерською "вертикальною демократією", формою правління, яка відповідає її культурі, балансує між урядовими директивами, що йдуть зверху вниз, та ініціативами громади, які піднімаються знизу вгору.

У цьому напрямку для України більш дієвою є концепція розвитку електронного урядування (е-урядування) та одного з його центральних питань е-демократії, суть якої полягає в застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для широкого залучення громадян у громадське політичне життя. "Разом із впровадженням нових інформаційних технологій змінюється структура управління, значною мірою еволюціонують шляхи взаємодії держави із громадою. Відбувається перетворення вертикальної ієрархічної стру-

ктури уряду на горизонтальну мережеву, перерозподіл влади та публічних функцій" [9].

Стовп 3. Висадження дерев: "Нехай ростуть ліси". Цей мегатренд присвячений гнучкій управлінській стратегії. Уряд визначає політику, а громадяни формують структури, "доглядають: підстригають високі дерева, даючи простір маленьким", створюють нові економічні інститути, децентралізовані управління. Китай часів Мао Цзедуна нагадував ліс, у якому було вирубано більшість дерев, а реформи, які було розпочато Ден Сяопіном мали на меті "відновити ліс" і створити нові галявини дерев. Ідеться про реформування економіки Китаю у такий спосіб, коли відбувається відновлення господарських укладів, які існували раніше та створення умов для розвитку нових напрямків розвитку.

У межах цього мегатренду Україна має багато спільного з Китаєм, адже за роки перебування у складі Радянського Союзу, багато "українського" було винищено або русифіковано, саме тому після набуття незалежності одним із головних мегатрендів України має бути висадження свого "смерекового лісу та "калинового садку", а саме – повернення до свого коріння та відродження духу нації.

Стовп 4. Вбрід через ріку, намацуючи каміння. Цією цитатою Ден Сяопіна автори інтерпретують підхід випробування нових рішень і пропозицій, у межах пілотного проекту, і далі за умови успіху, копіювання та поширення на всю територію країни. У 1979 р. сучасне місто Шеньчжень, пров. Гуандун, було рибальським селом із населенням 20 000 жителів; зараз це мегаполіс із більш ніж 10 мільйонами людей і високотехнологічним виробництвом. Концепція Ден Сяопіна: "Нехай деякі міста розбагатіють у першу чергу" – стала проривною [10]. Беззаперечно, що впровадження пілотних проектів має стати одним із напрямів сучасного розвитку України. Успішно відпрацьована тактика розвитку окремих міст і регіонів має стати частиною великої стратегії з розбудови економіки та інфраструктури в масштабі всієї держави.

Стовп 5. Художні й інтелектуальні паростки. Цей мегатренд автори книги пов'язують із максимою Ден Сяопіна, що Китай повинен "будувати дві цивілізації – матеріальну та духовну" [11]. На культурному фронті мистецтво в Китаї процвітає – адже розум художників також розкріпачився. Художники більше не просто копіюють старі шедеври. У мистецькому ренесансі, що відбувається, вони розширюють звичні межі. Китайське сучасне мистецтво – глобальне явище. У Китаї більше десятка художників, чії роботи продаються за мільйони доларів. А китайські архітектори перемагають у міжнародних конкурсах (Ма Яньсун, проект на будівництво Absolute World, комплексу хмарочосів, що складається з п'яти будівель, що розташовано в місті Місісага, Онтаріо, Канада).

У цьому напрямку останні роки Україна вдалася до рішучих дій. У 2014–2019 рр. у прокат вийшли 110 вітчизняних повнометражних фільмів, було знято 173 фільми, а державне фінансування української кінематографії збільшилось із 63.1 млн грн до 505.9 млн грн на рік. Позитивна динаміка: 2011 р. в українських кінотеатрах показали лише один фільм українського виробництва, а 2017 р. зняли вже 47 фільмів за часткового фінансування держави. У 2018 р. вийшло 46 українських стрічок. Усі їх частково профінансувала держава. [12]. Права на показ першого українського фільму-фентезі "Сторожова застава" придбали близько 20 країн, причому Китай був одним із перших замовників, також стрічку було показано під час XXI Шанхайського міжнародного кінофестивалю (2018).

Стовп 6. Приєднання до світу. Незважаючи на критику, Китай зробив значні кроки на шляху до зайняття свого гідного місця на міжнародній арені. Наприклад, китайські авіакомпанії перейшли від статусу найнебезпечніших на земній кулі до одних із найбезпечніших, і навіть кращих, ніж американські та європейські перевізники. Зараз Китай є магнітом для іноземних інвестицій та активним іноземним інвестором. Оскільки раніше Китай направив достатню економічну силу на провінційний рівень, тому зараз багато провінцій напругу здійснюють угоди щодо іноземних інвестувань. Китай міцно укріпив свої позиції на світовій арені, має членство в таких міжнародних організаціях як ООН, АТЕС, G20, Світова організація торгівлі, а також ШОС і БРИКС. Натепер неможливо уявити жодного заходу всесвітнього рівня, на кшталт Давоського економічного форуму або Мюнхенської конференції із безпеки, без обов'язкової участі китайської делегації.

Натепер Україні треба ще пройти тривалий шлях до того, щоб бути визнаною на міжнародній арені. Проте кожен шлях починається з маленьких кроків, і один із перших кроків – це співробітництво з розвиненими державами на умовах взаємовигідного партнерства й активне залучення інвестицій. Однак важливо пам'ятати, що співпраця Китаю з іншими державами завжди будується на принципі "старшого та молодшого брата", при чому роль старшого брата в таких відносинах за останні 50 років лише раз дісталась не Китаю, коли він поступився місцем Радянському Союзу.

На тлі пандемії Covid-19, у України з'явилась можливість продемонструвати себе всьому світу як надійний партнер і популяризувати нашу країну. 14.04.2020 р. український найбільший транспортний літак у світі AN-225 "Мрія" виконав перший рейс із Китаю до Варшави з доставки медичного вантажу. Разом із п'ятьма літаками "Руслан" "Авіалінії Антонова" подібні рейси будуть виконані до інших країн Європи, США та Близького Сходу [13]. Для багатьох країн світу стало несподіванкою, що Україна здатна будувати такі літаки. За умови поширення таких прикладів успішної кооперації, у майбутньому Україна зможе посісти гідне місце на арені світових гравців.

Стовп 7. Свобода і справедливість. Шукаючи "свободи та справедливості", Китайські лідери врівноважують соціальну справедливість та економічний прогрес. Реформатори на чолі із Ден Сяопіном визнавали, що деякі люди розбагатіють швидше ніж інші, але заявляли: "Розбагатіти в соціалістичному суспільстві означає процвітання для всього народу". Мета уряду – підняти кількість людей до статусу середнього класу до 2020 р. до 700 млн осіб не повністю реалізувалась. За даними офіційної статистики, кількість середнього класу в Китаї коливається на рівні 400 млн осіб. Для досягнення справедливості керівники китайської "вертикальної демократії" активно працюють над поліпшенням рівня медицини та системи соціального забезпечення. Найважливіша потреба Китаю – удосконалена освіта, "ключ до відкриття дверей свободи та справедливості", не кажучи вже про багатство [10].

На наш час проблема недостатньої кількості середнього класу в Україні стоїть не менш гостро ніж у Китаї. Як зауважує експерт Центру досліджень суспільства В. Іщенко "Критерії визначення середнього класу є настільки нечіткими, а в Україні ще й настільки політизованими, що краще покладатися на суто прикладні дослідження" [14]. За результатами комплексного соціального дослідження Центру Разумкова "Середній клас в Україні: уявлення і реалії" (2016), згідно із критерієм стійкої самоідентифікації респондентів як представників

середнього класу в комплексі з іншими критеріями (самооцінка рівня матеріального добробуту; високий рівень освіти; відчуття спільності інтересів із представниками середнього класу; домінування серед представників найближчого соціального оточення респондентів представників середнього класу) було виокремлено такі соціально-класові групи українського суспільства: вищий клас – 1 %; середній клас – 14 %; периферія середнього класу – 35 %; нижчий клас – 31 % [15]. Результати дослідження яскраво демонструють, що до досягнення показників середнього класу на рівні 60 % як у більшості західноєвропейських країн, Україні треба пройти не менш тривалий шлях ніж Китаю.

Стовп 8. Від олімпійського золота до нобелівських премій. Олімпійські ігри 2008 р. стали так званою "камінг-аут вечіркою" для Китаю, це була подія, яка продемонструвала соціальні й економічні досягнення, більше ніж просто мистецьку та спортивну майстерність. У Китаї інновації стали національним пріоритетом, оскільки китайці все більше усвідомлюють важливість інтелектуального капіталу. У Китаї з'являються такі високотехнологічні галузі промисловості: авіація, електромобілі та робототехніка. Нейсбїт пише "Хоча Китай може й не отримати Нобелівську премію завтра, його досягнення неодмінно повинні отримати визнання світу" [3]. Варто зауважити, що цей мегатренд "... до нобелівських премій", як вже бувало у автора книги, виявився пророчим, у 2012 р. Нобелівську премію з літератури отримав китайський письменник Мо Янь.

У зв'язку з тим, що останні 400 років Україна була у складі різних імперій і держав (Російська імперія, Радянський Союз, Річ Посполита, Австро-Угорська імперія й ін.), серед лауреатів Нобелівської премії поки що немає українців за громадянством, але серед всесвітньо відомих нобелівських лауреатів є вчені, письменники, які народились, зростали або мали українське походження (Ілля Мечников, Зельман Ваксман, Шмуель Йосеф Агнон та ін.).

Аналізуючи кожен із китайських мегатрендів за Нейсбітами, можна дійти висновку, що мегатренди Китаю – це не лише тенденції та процеси, багато в чому вони зосереджені на народі, який їх розвиває і втілює в життя. Здається, цей "людський підхід до політики", вдало підміняє ознака того, що проголошена Ху Цзіньтао стратегія "і жень вей бень" (кит. 以人为本) – "бачити в людині основу" – є не просто заявою, а практичною інструкцією до дій. При чому, інструкцією для дій не лише в Китаї, цей досвід має запозичуватися і в Україні, адже багато в чому справжнє українське багатство зосереджено у її нації, у розумних, інноваційних і талановитих людях, які вимушено переїжджають до інших країн і на чужині прославляють інші прапори.

Наступна робота, обрана автором для аналізу, це книга китайського автора Чжен Юннйянь (Zheng Yongnian) *"Мегатренди: наступний крок Китаю"* (2019), яка має на меті: по-перше, продемонструвати погляд на сучасні китайські мегатренди "зсередини", по-друге, дати можливість простежити зміни, які трапились у головних тенденціях розвитку Китаю за останні 10 років, і по-третє, вказати на розбіжності, які існують між Китаєм та Україною натепер у політичній, економічній і соціальній сферах.

Як зауважує Чжен Юннйянь, "реформа ніколи не стоїть на місці" [6]. У світі немає жодної системи, яка змінившись одного разу, залишилась б ідеальною назавжди, успішно існують лише ті, що постійно реформуються, впроваджують інновації та відповідають тенденціям розвитку. Для Китаю, країни, яка пережила 40 років періоду реформ і відкритості, знаходиться у стані рефор-

ми стало нормальним станом розвитку країни. Різниця полягає в тому, що на кожному етапі реформувань перед країною стояли різні завдання.

У цьому дослідженні, китайський дослідник, який уже багато років займається вивченням політичних і соціальних питань, міжнародних відносин Китаю, у межах поглибленого вивчення реформ Китаю, із чотирьох вимірів – політика, економіка, соціальний устрій і міжнародні відносини, провів аналіз основних мегатрендів – "артерій" Китаю.

Реформа державних підприємств і трансформація економіки. Цей мегатренд, один із тих, якому Чжен Юннань приділяє посилену увагу. 2019 р. журнал "Fortune" опублікував свій щорічний рейтинг Fortune Global 500 – топ-500 найбільших компаній світу, із яких 129 компаній належать Китаю. Уперше у світовій історії компанії з Китаю перевищили за кількістю 121 корпорацій США. Варто зазначити, що серед китайських компаній у рейтингу, більша половина – це державні корпорації. Що стосується майбутнього державних підприємств, Чжен Юннань вважає, що варто зробити чотири кроки, а саме "посилити комерціалізацію, встановити межу для державних підприємств, підтримувати відкритість державних підприємств і "націоналізувати" державні підприємства". Іншими словами, державні підприємства повинні досягти такого, чого немає в інших, вони повинні бути суспільно-корисними та брати на себе відповідальність, а не лише концентруватись на прибутках.

"Зроблено в Китаї" – це лише "Зібрано в Китаї". Почувши "Зроблено в Китаї" багато людей у західному світі починають відчувати "панічний страх" і готові відмовитись від придбання. Однак, якщо порівнювати "Зроблено в Німеччині" в 1970-х і "Зроблено в Японії" в 1980-х, можна побачити, що "Зроблено в Китаї" – це все ж таки інший концепт, те, що вироблялося в Німеччині та Японії – це їхній власний продукт, у випадку ж з Китаєм багато продукції прийшло із Заходу й інших країн, і було тільки "зібрано" в Китаї за умови використання дешевої робочої сили, а потім було експортовано. Із цього погляду поняття "зібрано в Китаї" є більш доречним.

Індустрія 4.0 або Четверта промислова революція. Що це означає для Китаю? Перша промислова революція привела до переходу від ручного до механізованого виробництва через використання парового двигуна, Друга промислова революція спричинила перехід до масового виробництва через використання електродвигуна й конвеєра, Третя промислова революція призвела до переходу на автоматизоване виробництво через використання комп'ютерів та інформаційних технологій, Четверта революція – інтелектуальна, означає розвиток і злиття автоматизованого виробництва, обміну даних і виробничих технологій у єдину саморегульовану систему, із якої найменшим або взагалі відсутнім втручанням людини у виробничий процес. Однак опитування "до якої версії належить ваша компанія?" серед китайських компаній-виробників у провінції Гуандун демонструє такі результати. Більшість компаній досі перебувають між версіями 1.0 і 2.0. Гігантські масштаби промислового комплексу в Китаї дивують, він виробляє все, і має все, зокрема і підприємства версії 3.0 і 4.0, але це не "оригінальні" китайські підприємства, основні технології там – іноземні. "Спіратись на чужу драбину, піднімаючись вгору, дуже небезпечно, якщо її хтось потягне, легко впасти. Для того, щоб зробити власні оригінальні речі за допомогою конкуренції, необхідно підніматись власною драбиною, інакше – ви завжди будете слідувати в когось позаду" [6].

Ініціатива "Один пояс, один шлях", китайсько-американські відносини та "пастка Фукидїда". Серед

чотирьох напрямків, згідно з якими Чжен Юннань підійшов до аналізу мегатрендів Китаю, особливе місце займають міжнародні відносини. Із моменту початку реалізації ініціативи "Один пояс, один шлях", яку у 2013 р. оголосив Голова КНР Сі Цзіньпін, більшість країн, які розташовані вздовж маршруту, висловили підтримку цьому проекту. Китай підписав угоди про співпрацю в межах ініціативи із більш ніж 130 країнами і 30 міжнародними організаціями. У 2015 р. було створено Азійський банк інфраструктурних інвестицій, станом на сьогодні членами банку є 102 країни (Японія та США офіційно відмовились від участі) [16]. Така активна підтримка з боку усього світу перевершила очікування Китаю, що, звичайно, тільки поглибило занепокоєння Сполучених Штатів як світового економічного гегемону.

"Чи існує непримиренний конфлікт між Китаєм, що піднімається, і США? Чжен Юннань вважає, що "Пояс і шлях" орієнтований на розвиток, тобто, головна ідея міжнародної діяльності Китаю – це доповнити існуючий міжнародний порядок і, дотримуючись усталеного порядку, досягти більшого розвитку, що по суті не суперечить наміру Дональда Трампа "Зробити Америку знов величю" [17]. Натепер багато країн уже приєднались до ініціативи "Один пояс, один шлях". Навіть Сполучені Штати та Японія, які були скептично налаштовані та виступили проти, змінили своє ставлення та направили представників для участі в Першому форумі "Один пояс, один шлях", який відбувся в Пекіні у травні 2017 р.

Геополітика Китаю від суші до океану. Що стосується стратегії морського розвитку Китаю, Чжен Юннань вважає, що тепер це необхідність. "Історично традиційні китайські загрози переважно надходили з півночі, що призводило до недостатньої уваги щодо розвитку морської могутності. Це відбувалося, доки китайці не прокинулись від звуків артилерійських залпів кораблів із Заходу. Із погляду світових тенденцій розвитку, задля свого подальшого розвитку, Китай повинен зіткнутися з океаном, саме тому океанська геополітика тепер посідає важливе місце" [6].

Теорія китайської загрози та спільний розвиток. Щодо мусованої теми "китайської загрози", яка посідає важливе місце в західному суспільстві, Чжен Юннань вважає, що по-перше – треба спростовувати, по-друге – пояснювати, а по-третє – розвиватися разом. Перші дві дії – це зовнішні фактори, але остання – це суть. Причина дуже проста: замість того, щоб пояснювати щось тисячі разів, краще прагнути до спільного розвитку, залучаючи до цього процесу все більшу кількість країн. Розвиток – це основна мета. Розвиток важливіший за полеміку. Лише спільний розвиток спроможний завоювати більше міжнародних прихильників, щоб разом розповісти справжню історію Китаю. Чжен Юннань підкреслює, "на наступному етапі Китаю потрібно не тільки нести прапор "вільної торгівлі", але й потрібні конкретні політичні дії". *Внутрішні реформи та зовнішня відкритість є головними тенденціями майбутнього розвитку Китаю.* Лише рухаючись одночасно з світовими тенденціями розвитку та не повертаючись назад, Китай може об'єднати більше міжнародних сил і спільно сприяти розвитку та прогресу людського суспільства [6].

Висновки. Дослідження останньої роботи "Мегатренди: наступний крок Китаю" яскраво демонструє, що за останні 10 років головні тенденції розвитку Піднебесної істотно трансформувались. 2010 р. мегатенденції базувались на внутрішніх процесах і змінах, Китай наводив порядок усередині країни – заохочував підприємство, налагоджував ефективні моделі управління, реформував законодавство, інвестував в науку, культуру та спорт, і лише починав "приєднуватись до світу".

2019 р. перед нами постає вже інший Китай, який активно працює "назовні", над своїм зовнішнім іміджем, майже кожен її мегатренд натеper є глобалізованим. Тому, якщо мегатренди Китаю "версії 2010" для України були інструкцією до дій, то мегатренди Китаю "версії 2019" – є успішним прикладом того, як країна зі схожим радянсько-соціалістичним минулим, завдяки реформам і трансформаціям, змогла вибудувати свій унікальний шлях "із китайською специфікою".

Із-поміж всіх досліджень провідним є найголовніший мегатренд Китайської Народної Республіки – *реформа*. Реформуванням пронизані всі сфери діяльності держави і суспільства, вони охопили всі системи, сфери, верстви населення, міста і села, галузі виробництва й обслуговування, увесь Китай вже більше 40 років живе під гаслом змін і розвитку. Оцінки дій китайського уряду можуть бути діаметрально різними, важко знайти істину, але є факти, які показують усьому світу великі успіхи і звершення. Як країна з територією третьою за розміром у світі, з найбільшим населенням у світі, за 40 років показала стрімкий шлях розвитку, наближаючись до статусу "Держави номер 1".

Список використаних джерел:

1. Рябенко Н. П. От глобализации к глобальной цивилизации / Н. П. Рябенко. – Владивосток : Дальнаука, 2012.
2. Парахонський Б. Стратегічне партнерство України. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Б. Парахонський, Г. Яворська // Національний інститут стратегічних досліджень. Відділ глобалістики та безпекових стратегій. – Режим доступу : <http://old2.niss.gov.ua/articles/600/>.
3. Нейсбит Дж. Китайские мегатренды: 8 столпов нового общества / Джон и Дорис Нейсбит ; пер. с англ. А. Лактионова. – М. : Астрель, 2012.
4. Feng Kai (2011), *China Rising Power*, Chinese Business Association Press, Beijing, China. – 冯凯, 《崛起的大国: 中国大趋势》, 中华工商联合出版社, 2011年.
5. Gao Liankui (2011), *China's Megatrends*, Publishing House of Electronics Industry, Beijing, China. – 高连奎, 《中国大形势》, 电子工业出版社, 2011年.

I. Zinevych, PhD student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CHINA'S MEGATRENDS AND ITS TRANSFORMATION: EXPERIENCE FOR UKRAINE

"China's Megatrends" is usually associated with the name of John Naisbitt, who is an author of the so named book, "China's Megatrends – The 8 Pillars of a New Society", published in 2010. This research is one of the most comprehensive look at major trends that took place within China in the early 21st century. There have been many changes in China over the last 10 years that are reflected in the global transformation of its megatrends. Despite the available published materials on the topic of "Chinese megatrends" in China, due to the lack of translations from Chinese, they remain unknown in Ukraine today. Based on the analysis of studies of American and Chinese authors, that were published 10 years apart, the main trends of China's development as of 2010 and 2019 are identified. The article reveals changes that have occurred in the political, economic, social systems of the country during this period, provides investigation of the possibilities of applying Chinese experience to Ukraine.

Key words: megatrends, China, Ukraine, reform, development.

И. Зиневич, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МЕГАТРЕНДЫ КИТАЯ И ИХ ТРАНСФОРМАЦИЯ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

"Мегатренды Китая" обычно ассоциируются с именем Дж. Нейсбита, под авторством которого в 2010 году была опубликована книга "Китайские мегатренды: 8 столпов нового общества". Это исследование является комплексным обзором главных тенденций, которые происходили внутри Китая в начале XXI века. За 10 лет в Китае произошло немало изменений, которые отразились и в глобальной трансформации его мегатрендов. Несмотря на наличие опубликованных материалов по теме "китайских мегатрендов" в Китае, из-за отсутствия переводов с китайского языка, на сегодня они остаются неизвестными в Украине. На основе анализа исследований американского и китайских авторов, изданных с разницей в 10 лет, определены основные тенденции развития КНР в 2010 и 2019 годах, выявлены изменения, которые произошли в политическом, экономическом, социальном устройстве государства за этот период, проанализированы возможности применения китайского опыта в Украине.

Ключевые слова: мегатренды, Китай, Украина, реформа, развитие.

6. Zheng Yongnian (2019), *Megatrends: Next step of China*, Beijing: Dongfang Press, China. – 郑永年, 《大趋势: 中国下一步》, 东方出版社, 2019年, 533页.

7. Нейсбит Дж. Мегатренды / Дж. Нейсбит ; пер. с англ. М. Б. Левина. – М. : ООО "Издательство АСТ"; ЗАО НПП "Ермак", 2003.

8. Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік" щодо забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва [Електронний ресурс] : Законодавство України Верховна Рада України 1994-2020. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-20>.

9. Грицяк Н. В. Електронна демократія : навч. посіб. / Н. В. Грицяк, С. Г. Соловйов. – К. : НАДУ, 2015.

10. Дэн Сяопин. Строительство социализма с китайской спецификой. Статьи и выступления / Дэн Сяопин. – Пекин : изд-во университета Цинхуа, 2004.

11. Дэн Сяопин. Основные вопросы современного Китая ; пер. с кит. / Дэн Сяопин. – М. : Политиздат, 1987.

12. Як ожило українське кіно [Електронний ресурс] / "Свобода" – газета української громади в Америці. – 20.09.2019. – Режим доступу : <https://svoboda-news.com/svwp/%D0%AF%D0%BA-%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%BB%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5-%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%BE/>.

13. Онищенко Ю. "Мрія" для НАТО: як українські літаки допомагають Європі та США здолати епідемію [Електронний ресурс] / Європейська правда. – 23.04.2020. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/04/23/7109067/>.

14. Зануда А. Середній клас в Україні: нечисленний і невпливовий [Електронний ресурс] / А. Зануда Середній / BBC Україна. – 05.06.2013. – Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/06/130604_ukraine_middle_class_az.

15. Середній клас в Україні: уявлення і реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Seredn_klas.pdf.

16. Asian Infrastructure Investment Bank/ Офіційний вебсайт [Electronic source]. – Access mode : <https://www.aiib.org/en/about-aiib/index.html>.

17. Full text: Donald Trump announces a presidential bid [Electronic source] / The Washington Post/ = 16.06.2015. – Access mode : <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/06/16/full-text-donald-trump-announces-a-presidential-bid/?arc404=true>

Надійшла до редколегії 09.02.20

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 323.1

К. Лобода, канд. юрид. наук, наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ СЕПАРАТИЗМУ В УКРАЇНІ: УГОРСЬКЕ ПИТАННЯ

Присвячено питанню розвитку сепаратистського руху на Закарпатті та відносинам України з Угорщиною. Проаналізовано особливості боротьби з сепаратизмом на Закарпатті, пошук нових механізмів нейтралізації явища. Відзначено високий рівень забезпечення державою мовних і культурних потреб угорської меншини, функціонування закладів освіти, можливість здобувати освіту угорською. Аргументовано необхідність затвердження позиції держави в навчанні українською, яка є єдиною державною мовою на території України.

Ключові слова: сепаратизм, Україна, Угорщина, національна меншина, Закарпаття.

Натепер соціальна й політична ситуація в Україні є підтвердженням того, наскільки загрозливими можуть бути наслідки сепаратистських рухів у країні, які призводять до нестабільності, військового протистояння, знижують ефективність функціонування влади. Усе це підтверджується подіями на Сході України.

Однак в історії європейського континенту відомі факти сприятливого ставлення до сепаратистських рухів. Зокрема, кожна держава-член ЄС на власний розсуд визначає свою позицію щодо визнання державних утворень, що виникли внаслідок перемоги сепаратистів і виходу частини території зі складу держави. На початку 90-х рр. XX ст. Німеччина активно виступала за визнання незалежності Словенії, Хорватії та Боснії, які вийшли з Югославської федерації. Неоднозначне ставлення країн-членів Євросоюзу до визнання незалежності окремих територій яскраво проявилось у 2008 р. після одностороннього проголошення Косова своєї незалежності. На той час Іспанія, Греція, Румунія, Словаччина та Кіпр виступили проти встановлення дипломатичних відносин, а більша частина країн-членів ЄС виступила "за" [1].

З історичної перспективи у країнах Європи не могло сформуватися єдиної позиції щодо реалізації права народів на самовизначення. Частина з них отримали незалежність унаслідок масової мобілізації населення проти режимів, які вони вважали репресивними, а інші-мають досвід боротьби з сепаратизмом на своїй території.

Така ж ситуація складається і в Україні. Окрім проблем, які спіткали східний регіон та Автономну Республіку Крим, неспокійна ситуація відчувається на заході, зокрема в Закарпатській області, де компактно проживає угорська громада.

Угорський уряд неодноразово порушував питання щодо надання автономії угорській етнічній меншині на території Закарпаття. Це питання почало активізуватися після окупації Криму російськими військами та початку російсько-української війни на Сході України у 2014 р. У зв'язку із чим виникають ризики радикалізації зовнішньої політики нашого західного сусіда – Угорщини.

Відносини між Україною й Угорщиною останнім часом перебувають у кризовому стані, у якому жодна зі сторін не вважає поступки прийнятними, у той час як обидві переоцінюють власні можливості й недооцінюють пов'язані з конфліктом ризики і втрати. Досі тривають гострі суперечки щодо Закону України "Про освіту", який був прийнятий 5 вересня 2017 р. [2].

Реакція угорців, що спочатку стосувалася захисту прав меншини на території України отримувати освіту угорською, швидко поширилася на питання євроатлантичної інтеграції України, громадянства та політичної співпраці. Конфлікт вийшов на високий рівень, набув ознак скандалу й має потенціал до подальшого поглиблення.

Як це часто буває, ситуація ускладнюється історичними факторами. Поринаючи в історію, необхідно згадати, що Угорщина, яка програла Першу світову війну, за умовами Тріанонського договору 1920 р. втратила більше двох третин своєї території й більше половини населення, а етнічні меншини угорців загальною кількістю більше трьох мільйонів людей опинились у межах кордонів сусідніх держав [3]. Після завершення Другої світової війни територія Угорщини збереглася в межах, визначених умовами Тріанонського договору. У сучасному світі перегляд кордонів держав є вкрай дорогою, неефективною, рідкісною та сумнівною справою для відвертих і цинічних ревізіоністів, саме захист прав етнічних меншин стає основним інструментом етноцентричної політики, своєрідним сучасним аналогом іредентизму. Концепція "великої Угорщини" в період між світовими війнами передбачала збирання територій. Нині замість неї діє опція державної політики активної підтримки національних меншин у сусідніх державах.

У законі Угорщини "Про угорців, які проживають в сусідніх країнах" (№ LXII. 2001) основний акцент зроблено на громади, які розсіяні в сусідньому прикордонні, так званому Карпатському басейні. Цей нормативно-правовий акт має прикладний характер, він визначає практичні заходи, спрямовані на посилення гуманітарно-економічної залежності зарубіжних громад від Угорщини шляхом надання стипендій, нагород і пільг. Закон також регулює підтримку за кордоном угорських освіти, культури й науки. На ці напрямки зосереджені основні зусилля урядових структур сусідньої з Україною держави [4].

Угорці почали концентрувати увагу на правах етнічних меншин у сусідніх державах, а українці зайнялися розбудовою національної ідентичності на тлі окупації Криму та збройного конфлікту на сході країни. В обох державах спекуляції на історичних і національних темах почали користуватися підвищеним попитом, у той час як у регіоні Східної Європи підсилювалися праві політичні ідеї та сили.

Необхідно зазначити, що угорська меншина в Україні, за даними перепису 2001 р., налічує приблизно 156,6 тис. осіб (0,3 % від чисельності населення України та 12 % – від чисельності населення Закарпатської області). Порівняно невеликі групи й окремі угорські та змішані угорсько-неугорські родини проживають у різних регіонах України, не створюючи окремих анклавів, лише в окремих випадках об'єднуючись у товариства за національною ознакою. На формування й подальше буття угорської меншини в Закарпатській області впливало відносно компактне проживання, до того ж – у сусідстві з Угорщиною. Остання завжди відчутно підтримувала мовну й культурну ідентичність від часу розділення кордоном давніше суцільного угорського населення [5].

У сфері освіти угорська громада Закарпаття практично не мала перерви щодо використання угорської мови: до 1944 р. навчальний процес був угорськомовним, а після входження до УРСР / СРСР діяли школи з угорською мовою навчання. Упродовж десятиліть угорський складник освітнього, наукового й культурного життя Закарпаття був не лише стабільним, а й розвивався по висхідній. Крім мережі початкових і середніх шкіл, у яких вивчення угорської мови та навчання угорською були безперешкодними, із початку 60-х рр. ХХ ст. формувалися умови для отримання угорської вищої філологічної освіти. Зокрема, в Ужгородському державному університеті від початку 60-х рр. функціонує відділення угорської філології, а 1966 р. створено кафедру угорської філології. Важливим елементом підготовки вчителів угорської мови й літератури є обов'язкове навчання в Угорщині: семестрове в Дебреценському університеті та переддипломна практика в Будапештському університеті, що останнім часом мало особливий престиж і було каталізатором угорськоцентризму. Отже, угорськомовний складник середньої освіти в Україні завжди був забезпечений кадрово, науково, методично й організаційно [6].

У межах цього матеріалу важливо підкреслити, що найбільша кількість населення, що говорить угорською мовою, зосереджена в Мукачівському (13,8 %), Виноградівському (26,3 %), Ужгородському (36,5 %) та Берегівському (80,2 %) районах Закарпатської області. Саме на ці адміністративні райони фактично й наголошує керівництво Угорщини в контексті спроби створення так званого Притисянського району. Згідно з амбіціями Будапешта, ця адміністративна одиниця в майбутньому нібито повинна стати основою Притисянського автономного округу. Ідеться про те, що цей округ матиме стійкий політико-гуманітарний зв'язок з Угорщиною, фактично ставши її протекторатом.

Зі свого боку Україна зацікавлена інтегрувати угорську меншину в національні державотворчі процеси та в повноцінне життя країни, і це можливо лише за умов вільного володіння представниками угорської меншини державною мовою, яка відповідно до ст. 10 Конституції України визначена як українська [7]. Водночас в угорських рідинах діти, що навчаються в угорських школах, зовсім не володіють державною мовою. Тести із зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) не можуть скласти навіть на мінімальний бал.

Жодного утиску угорської мови на Закарпатті не має. Працюють угорські садочки, школи, коледжі та Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (м. Берегове). Водночас залишається ймовірно можливим варіант угорської експансії на кшталт поведінки Російської Федерації в Криму та в східних регіонах України. Підтвердженням цього є надання угорцям Закарпаття з боку Угорщини різноманітної допомоги. Відомий ще з епохи Середньовіччя постулат "чия мова – того й держава" підтверджено як створенням економічно стабільних держав, так і розпадом імперій [6].

Натепер угорські структури заснували в Закарпатській області потужну платформу для реалізації агресивної антиукраїнської діяльності. До її складу, насамперед, належить розвинена мережа національно-культурних організацій угорської громади. Усього їх в області налічується більше 50. Ці організації, зазвичай, мають союзників і партнерів в Угорщині. Серед найбільш активних із них варто відзначити:

– "Товариство угорської культури Закарпаття" (ТУКЗ), яке очолює народний депутат від партії БПП "Солідарність" Василь Брензович;

– "Демократична спілка угорців України" (ДСУУ), керівником якої є Ласло Зубанич.

ДСУУ і ТУКЗ перебували у стані конфронтації, викликаній конфліктом за розподіл фінансових потоків із Будапешта, амбіціями лідерів цих організацій і правом представляти угорців за кордоном.

У той же час чітко простежується непослідовність угорських депутатів у контексті об'єднання угорського електорату Берегівського та Виноградівського районів і з посилення позицій нацменшини в Закарпатській обласній раді. Фактично лише під тиском Будапешта після тривалого конфлікту об'єдналися "Товариство угорської культури Закарпаття" і "Демократична спілка угорців України". Це дозволило угорській стороні подолати п'ятивідсотковий бар'єр до облради, отримавши 12 % мандатів (8 депутатів) і тим самим встановити контроль над виборними органами компактних місць проживання громади.

Загалом, фінансування угорської меншини Закарпаття здійснюється за двома напрямками:

1) перенаправлення коштів Євросоюзу, які виділяються в межах програми Східного партнерства на розвиток прикордонних територій Угорщини й України;

2) кошти державного бюджету Угорщини, які направляються на фінансування розвитку освіти угорською мовою й культурних потреб нацменшини.

Згідно з офіційними джерелами інформації, на території Закарпатської області діють 99 шкіл з угорською мовою навчання та їхня кількість постійно зростає. Водночас середня кількість учнів на одну школу становить лише 154 людини. Існує низький рівень наповнюваності цих класів, який становить лише 15 учнів. За таких умов наповнюваність класів українських шкіл становить від 20 і більше учнів.

Подібна ситуація склалася і в сегменті вищої освіти угорською. В Ужгородському національному університеті функціонують гуманітарно-природничий факультет і Центр гунгарології. Кількість студентів 6 угорських кафедр становить 236 осіб або 39 студентів на кафедру. Ще в п'яти вищих навчальних закладах регіону створені й діють групи з угорською мовою викладання, де навчаються понад 200 студентів. У м. Берегове функціонують Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II, Інститут соціології ім. Т. Легоцького і відділення Національної академії наук Угорщини. Загальна кількість студентів угорського інституту – 660 студентів.

Варто зазначити, що діяльність закордонних угорських центрів зводиться до формування за українські кошти замкненої системи освіти. Водночас установи навчання угорською мовою, крім державного фінансування, отримують кошти з-за кордону. Наприклад, у 2015 р. з угорського фонду імені Г. Бетлена було виділено 45,5 млн грн, із яких на підтримку працівників угорських шкіл призначалося 37,2 млн грн, ще 8,5 млн грн спрямовано на виплати батькам, діти яких навчаються в угорських дитячих навчальних закладах. У зв'язку з тим, що в Україні є дефіцит власної літератури й підручників для шкіл із викладанням мовами нацменшин, такі заклади забезпечуються закордонними посібниками. Це призводить до ризику витіснення з навчальних закладів української системи викладання, переходу на угорські програми. У такому випадку цілком можливе подальше виключення з програми вивчення української мови, літератури й історії України. Подібні ситуації часто відбуваються за "мовчазної згоди" директорів шкіл.

Варто зазначити, що поряд з іншими векторами деструктивної політики в Україні, офіційний Будапешт, у просуванні процесу автономізації Закарпаття, використовує і релігійну систему за національною ознакою.

Згідно з відкритими джерелами інформації, духовні потреби понад 80 % угорців Закарпаття забезпечує Закарпатська Реформатська Церква (ЗРЦ), яку очолює єпископ Ш. Зан-Фабіан. Вона налічує 117 релігійних організацій і відіграє керівну роль у системі духовних орієнтирів угорської національної меншини. За фактом, ЗРЦ – етнічна церква, яка орієнтується на забезпечення духовних потреб винятково угорців, а обрання єпископа контролюється урядом Угорщини. Важливо зазначити, що у своїй діяльності священники ЗРЦ часто демонструють факти відмови в потребах інших національностей. Водночас вони проявляють вороже ставлення до маргінальних етнічних груп. Насамперед до ромів.

Інформаційна інфраструктура займає важливе місце у формуванні проугорської свідомості жителів Закарпатської області. Уряд Угорщини використовує місцеву інформаційну платформу для формування національної свідомості закордонних угорців і мобілізації цієї громади для розв'язання важливих для Будапешта питань.

Зараз у регіоні зареєстровано близько 20 періодичних видань угорською. Найбільший вплив мають газети "Карпатський об'єктив" (фінансується ТУКЗ), "Карпатою" (фінансується за кошти угорської фонду ім. Г. Бетлена) і "Карпати ігоз со" (отримує фінансування від "Демократичної спілки угорців України").

У ЗОДТРК "Тиса-1" працює редакція угорських телепередач, а її журналісти за сумісництвом займають посади кореспондентів центральних угорських масмедіа, готуючи сюжети, які часто подібні до тих, що їх роблять угорські ЗМІ [4].

Україна займає демократичну позицію щодо всіх етнічних груп і нацменшин, зокрема угорців. Однак усі вищезазначені чинники впливу не сприяють інтеграції угорської меншини в українське суспільство, а навпаки – створюють "вибухонебезпечну" ситуацію.

Зокрема, місцева угорська громада звернулася до центральної влади України за проханням сформувати в межах децентралізації об'єднану територіальну громаду з центром у м. Берегове так, щоб туди ввійшли населені пункти переважно з населенням угорського походження. Подібні вимоги не поодинокі.

Ще перед парламентськими виборами 2019 р. угорська нацменшина висловлювало незадоволення "нарізкою" виборчих округів. Мовляв, саме це не дозволило етнічним угорцям вибрати свого депутата до Верховної Ради IX скликання. Якщо додати до цього обурення і протести проти прийнятих Україною законів про мову і освіту, то можна впевнено стверджувати: українські угорці більше за інших незадоволені політикою української влади, як і раніше, так і зараз.

На захист етнічної громади угорців у Закарпатті регулярно виступає офіційний Будапешт, дії якого, на думку України, часто межують із втручанням у внутрішні справи. Наприклад, напередодні останніх парламентських виборів Закарпаття відвідала угорська делегація на чолі з головою МЗС Петером Сійярто. Україна висловлювала невдоволення такими візитами, називаючи їх "прихованою агітацією" і втручанням у внутрішню політику, але Угорщина має іншу думку.

Позицію угорської меншини й угорського уряду в Україні часто порівнюють із діями Росії. Мовляв, агресія РФ почалася саме з теми "обмеження прав російськомовних". Це намагалися активно доводити різні національно-культурні організації, особливо підтримувані Росією в Криму. Наслідки такої діяльності відомі тепер всьому світу.

Угорщина є однією з небагатьох країн регіону, яка підтримувала і продовжує підтримувати свої національні меншини всередині держави та за її межами, як до,

так і після демократичних перетворень 1990-х. Зокрема, у листопаді 2011 р. Угорська Постійна Конференція (MAERT), яка складається з угорських політичних партій за кордоном, угорських парламентських партій і угорського уряду спільно прийняли документ "Політика для угорських громад за кордоном – Стратегічна рамкова програма". Це перший документ, який об'єднує основні цілі політики підтримки угорських громад за кордоном, і є комплексною основою для керування майбутнім цих спільнот: "Ми підтримаємо зусилля угорських громад за кордоном, щоб зберегти свою угорську ідентичність, захистити свої індивідуальні та колективні права, створити органи місцевого самоврядування, підтримати процвітання в країні, у якій народилися, і сприяти співпраці між собою та Угорщиною". У документі зазначено, що Угорщина поважає правову систему сусідніх країн і основні принципи Європейського Союзу щодо захисту меншин.

Задля просування політики підтримки національних меншин за кордоном, зокрема в Україні, Угорщиною були вжиті такі заходи. Уже п'ятий рік на Закарпатті діє "план Егана" – план вигідних кредитів для закарпатських угорців. Водночас, закарпатці повинні вкладати ці кошти в бізнес у власному регіоні, а не емігрувати в Угорщину. Країна зайняла жорстку антиміграційну політику, яка стосується не лише вихідців із Близького Сходу, а й самої угорської національної меншини за кордоном. Із населенням у 9,8 млн осіб і площею лише в 3030 км² країна навряд чи зможе прихистити стількох бажаючих. До того ж, згідно з останнім Всеукраїнським переписом населення у 2001 р. на Закарпатті 152 тис. чоловік назвали себе угорцями за національністю. Однак із того часу минуло 19 років, відбулися значні демографічні й етнічні зміни в національному складі області. Загальна кількість угорців в Україні сягає до 130 тис. Проте, не варто забувати, що значна громада етнічних угорців проживає також у Словаччині, Сербії, Хорватії, Словенії й Румунії, де на початку березня пройшли демонстрації за встановлення автономії. Лихоманить не лише Україну.

Станом на 2019 р. Угорщина надала громадянство більш як 140 тисячам українцям на Закарпатті. Попередні офіційні дані угорської влади були за 2015 р.: станом на лютий 2015 р. громадянство Угорщини отримали 94 тис. українців. Зараз продовжує видавати у Кішварді, що знаходиться у семи хвилинах їзди від кордону з Україною. Проте, отримання громадянства ще не означає, що ці особи переїдуть проживати в Угорщину. Більшість із них їде в багатші країни Європи з вищими заробітними платами.

Також нинішніми реаліями є те, що якість життя в Україні погіршується, натомість в Угорщині – зростає. Погляньмо на мінімальні заробітні плати. У 2018 р. національна мінімальна заробітна плата в Угорщині залишалася фіксованою на рівні 435 євро на місяць. В Україні в цьому ж році ця сума становила 3 723 грн – близько 117 євро. Із 1 січня 2019 р. в Угорщині відбулося збільшення мінімальної заробітної плати для некваліфікованої робочої сили до 149 000 форинтів (приблизно 464 євро) і мінімальної заробітної плати для працівників із певною кваліфікацією – до 195 000 форинтів (приблизно 614 євро). В Україні мінімальна зарплата з 1 січня 2020 р. зросла до 4 723 грн на місяць (приблизно 158 євро) [8].

У зв'язку із вищевикладеним, Україні необхідно змінити оборонну позицію на більш жорстку щодо дій Угорщини в регіоні. За даними неофіційної статистики, нині кілька сотень тисяч українців мають у кишенях паспорти щонайменше двох держав. "М'яка" позиція української влади з цього питання призводить до розповсюдження подвійного громадянства.

У цій ситуації українській владі необхідно зосередитися на розробці ряду проектів щодо допомоги закарпатцям (наприклад, розіграші грантів на навчання, соціальні виплати вчителям, вихователям, лікарям і т. д.).

Необхідно діяти на упередження та винести обговорення цієї проблеми на міжнародний рівень, з огляду на наявність фактів деструктивної діяльності угорської сторони на території Румунії, Сербії та Словаччини. У цьому випадку Україна повинна скористатися можливістю встановлення ситуативних союзів із представниками патріотичних і владних кіл зазначених держав для формування спільної стратегії щодо стримування агресивної експансії Будапешта в Трансильванії, Воеводині, Південній Словаччині та Закарпатті.

Водночас треба зробити все, щоб освітня реформа в Україні сприймалася угорцями (і так само румунами) не як спроба асиміляції, а як розширення можливостей для дітей, як заклик інтегруватися. Зростання якості й обсягу викладання державної мови має йти поруч зі

збереженням свободи вибору мови навчання щодо більшості предметів.

Список використаних джерел:

1. Стойко О. М. Вплив європейської інтеграції на сепаратистські рухи в країнах Європи / О. М. Стойко // Держава і право // 36. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 65. – С. 370–376.
2. Закон України "Про освіту" // Відомості Верховної Ради. 2017. – № 38–39. – Ст. 380.
3. История Центрально-Восточной Европы / Н. Алексюк, Д. Бовуа, Мари-Элизабет Дюкре ; пер с фр. : М. Ю. Некрасов и др. – СПб. : Издательство "Евразия", 2009, ч. 1.
4. Як угорські "друзі Путіна" зазіхають на українське Закарпаття [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakarpattia.net.ua/News/162867-IAK-uhorski-druzi-Putina-zazikhaiut-na-ukrainske-Zakarpattia>.
5. Етніонаціональна структура українського суспільства : довідник / В. Б. Євтух та ін. – К. : Наук. думка, 2004.
6. Гриценко П. Ю. Мова як індикатор угорсько-українських відносин сьогодення / П. Ю. Гриценко // Стратегічні пріоритети. Наук.-аналіт. щоквартальний зб. – 2018. – № 1(46). – С. 26–37.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Закон України "Про Державний бюджет України на 2020 рік" // Відомості Верховної Ради. – 2020. – № 5. – Ст. 31.

Надійшла до редколегії 10.02.20

K. Loboda, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL AND SOCIAL MECHANISMS TO COMBAT SEPARATISM IN UKRAINE: THE HUNGARIAN QUESTION

The article is devoted to the development of the separatist movement in Transcarpathia and Ukraine's relations with Hungary. Peculiarities of struggle against separatism in Transcarpathia, search of new mechanisms of neutralization of the phenomenon are analyzed. The high level of state provision of the linguistic and cultural needs of the Hungarian minority, the functioning of educational institutions, the opportunity to receive education in the Hungarian language was noted. The necessity of approving the position of the state in teaching in the Ukrainian language, which is the only state language on the territory of Ukraine, was argued.

Key words: separatism, Ukraine, Hungary, national minority, Transcarpathia.

К. Лобода, канд. юрид. наук, науч. сотр.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ СЕПАРАТИЗМА В УКРАИНЕ: ВЕНГЕРСКИЙ ВОПРОС

Посвящена вопросу развития сепаратистского движения в Закарпатье и отношениям Украины с Венгрией. Анализируются особенности борьбы с сепаратизмом в Закарпатье, поиск новых механизмов нейтрализации явления. Отмечен высокий уровень обеспечения государством языковых и культурных потребностей венгерского меньшинства, функционирования учебных заведений, возможность получать образование на венгерском языке. Аргументирована необходимость утверждения позиции государства в обучении украинскому языку, который является единственным государственным языком на территории Украины.

Ключевые слова: сепаратизм, Украина, Венгрия, национальное меньшинство, Закарпатье.

УДК 341.96: 347.457

О. Виговський, д-р юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МІЖНАРОДНІ ПРИВАТНОПРАВОВІ АСПЕКТИ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Розглядаються проблемні питання правового регулювання, пов'язані з обігом цінних паперів, які обліковуються із застосуванням новітніх технологій у системі децентралізованого публічного реєстру (блокчейн). Уперше у вітчизняній правовій науці розроблені правові питання, які виникають у сфері міжнародного приватноправового регулювання відносин щодо цінних паперів, які обліковуються у системі блокчейн, зроблено аналітичне узагальнення існуючих в західній правовій доктрині теоретичних підходів щодо віртуальних цінних паперів. Наголошено на принциповій відмінності депозитарного обліку цінних паперів у системі опосередкованого володіння за участі посередників від обліку цінних паперів із використанням технологій системи блокчейн, яке набуває подальшого поширення у світі. Аналізуються основні доктринальні підходи до розв'язання колізійного питання щодо віртуальних цінних паперів, об'єктів яких здійснюється у транскордонному вимірі, можливі колізійні прив'язки, які можуть застосовуватися для локалізації таких віртуальних активів, і пропонується найбільш оптимальний варіант розв'язання цього питання з урахуванням особливостей розподіленого реєстру записів у цифровій формі.

Ключові слова: цінні папери, опосередковане володіння цінними паперами, система депозитарного обліку, система блокчейн, колізійне регулювання.

Бурхливий розвиток інформаційних і цифрових технологій невпинно змінює палітру фінансового світу, забезпечуючи полегшення та прискорення здійснення транскордонних трансакцій із фінансовими активами. Однією з найважливіших фінансових інновацій XXI ст.

варто визнати появу й широкое розповсюдження віртуальних активів, і зокрема, криптовалют, які з кожним роком відіграють усе більш помітну роль у міжнародному бізнесі та світовій економіці. Їхні переваги забезпечуються системою блокчейн, що є розподіленим публіч-

ним реєстром, заснованим на сучасних криптографічних алгоритмах, що містить базу даних про всі раніше здійснені операції, який має децентралізований характер і міститься в публічних джерелах мережі [3, с. 38]. Однією з основних переваг використання системи блокчейн – усунення посередника. Принцип, за яким функціонують блоки інформації, полягає в тому, що він дозволяє перевіряти трансакції без втручання людини, тобто без посередника, що мінімізує ризики помилок [5, с. 78]. Зараз ця технологія є базою даних для більш швидкого обміну інформацією з високим ступенем захисту, саме тому у її використанні зацікавлені фінансові інститути [6, с. 105].

Поява й розповсюдження технологій блокчейн, або технологій розподіленого реєстру, привели до поширення ідеї переведення традиційних фінансових активів у віртуальну форму. Одним із таких фінансових активів є цінні папери, форма існування яких традиційно змінюється з розвитком інформаційних технологій. Історично цінні папери виникли як спосіб забезпечення підвищеної оборотоздатності визначеного комплексу прав, утілених у документі, який мав правостановлююче значення й забезпечував легітиміацію власника паперу. Тоді вважалося, що "право уречевлюється в папері" [1, с. 178]. Згодом потреба в документі відпала через появу альтернативних способів забезпечення обігу комплексу майнових прав, відомого як "цінний папір". Уже тоді це поняття перетворилося на юридичну фікцію, оскільки всі розуміли, що паперів як таких не існує, а їхню функцію успішно виконують облікові записи в комп'ютерних базах даних. Тепер настав час, коли й ці облікові записи на рахунках у цінних паперах, очевидно, будуть поступово відходити у минуле, поступаючись місцем інформаційним блокам у системі блокчейн.

Так, ще в грудні 2015 р. Комісія з цінних паперів і бірж США (SEC) схвалила заяву компанії Overstock.com щодо випуску акцій через інтернет, тобто цифрових цінних паперів, під якими розуміються бездокументарні іменні цінні папери, права власності на які та факт передачі яких засвідчується шляхом внесення запису до захищеного публічно доступного реєстру [7]. Можна з упевненістю стверджувати, що "цінні криптопапери" (англ. *crypto-securities*) дедалі більше витіснятимуть звичні фінансові інструменти. Крім того, технології блокчейн активно використовуються при здійсненні трансакцій із цінними паперами. Так, у кінці 2017 р. французький уряд дозволив використовувати блокчейн при здійсненні угод із купівлі та продажу цінних паперів, які не котируються на біржах. Уряд Франції дозволив банкам і фінтех-компаніям організовувати спеціальні блокчейн-платформи, на яких можна торгувати цінними паперами миттєво й без залучення брокерів [2, с. 33]. Очікується, що використання технології смарт-контрактів дозволить спростити та автоматизувати реалізацію прав, посвідчених цінними паперами, при настанні певної події, зокрема, права на отримання дивідендів після їхнього оголошення.

Така революційна зміна форми існування цінних паперів забезпечить збільшення обсягів транскордонних операцій із ними. Однак, використання технології блокчейн викликає ряд правових і регуляторних питань, зокрема колізійних. Зокрема, невизначеність щодо права, яке має регулювати передачу цінних паперів, що обліковуються в системі блокчейн, виникнення й реалізацію прав, які ними посвідчуються, інші аспекти здійснення відповідних правочинів у регіональному та глобальному масштабах призводять до підвищення трансакційних витрат. За таких умов колізіяне питання щодо цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн, набуває особливої гостроти, адже від його розв'язання залежить

визначення правового режиму таких цінних паперів, визнання переходу права власності на них, здійснення посвідчених ними прав і, урешті-решт, захист прав інвестора. У доктрині міжнародного приватного права поки що немає системних напрацювань, які б дозволили подолати цю прогалину та визначити ефективну методологію розв'язання колізіяного питання щодо цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн. Правовий вакуум у цій сфері ще не скоро заповниться, оскільки в нормотворців поки не сформувався єдиний погляд на правову природу об'єктів у системі блокчейн, а національні регуляторні органи здебільшого концентрують свою увагу на попередженні зловживань технологією блокчейн, зокрема, через використання криптовалютних активів для відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, чи фінансування тероризму. З огляду на це, наше звернення до цієї проблематики є надзвичайно актуальним і своєчасним.

У вітчизняній доктрині міжнародного приватного права відсутні наукові роботи, у яких розглядалися б питання колізіяно-правового регулювання цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн. Існують лише поодинокі роботи, у яких розглядаються деякі питання використання технології блокчейн на фінансових ринках (зокрема, стаття О. В. Васильєва та А. І. Німкович [2], стаття Г. Т. Карчевої [4]), але там аналізуються здебільшого економічні аспекти цих процесів. У зарубіжній доктрині питання правового регулювання цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн, були предметом окремого розгляду, зокрема, у статтях Г. Де Воплана [10] і Ф. Паеха [9]. Разом із тим, і в зазначених роботах питання міжнародного приватного права, які виникають щодо таких цінних паперів, не знайшли належного та ґрунтовного висвітлення.

Метою цієї статті є розробка правових питань, які виникають у сфері міжнародного приватноправового регулювання відносин щодо цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн, аналітичне узагальнення існуючих доктринальних підходів щодо розв'язання колізіяного питання щодо таких цінних паперів і формулювання найбільш оптимальної колізіяної прив'язки в цьому відношенні.

Як відомо, головною ознакою системи опосередкованого володіння цінними паперами є те, що самі папери реєструються не на ім'я титульного власника, а на ім'я відповідного посередника чи посередників, без участі яких відчуження або обтяження цінних паперів зобов'язаннями є неможливими. Саме посередник стоїть між власником цінних паперів і зобов'язаною за ними особою. Термін "посередник" охоплює фінансові установи, у яких відкриті рахунки в цінних паперах. Передачі посереднику цінні папери перебувають у його прямому володінні виключно в інтересах титульних власників. Водночас інформація про інвестора в системі обліку прав на цінні папери не відображається, а тому ці системи обліку не легітимізують таку особу як уповноваженого держателя цінних паперів. Визначити титульного власника цінних паперів можна, лише отримавши доступ до реєстру посередника, який стоїть останнім у "ланцюзі" таких посередників перед справжнім власником. Головна функція цієї системи – усунення правового зв'язку між емітентом та інвестором [8, с. 94], який визначається зобов'язально-правовим змістом цінного папера. У випадку з цінними паперами, які обліковуються в системі блокчейн, така специфіка обліку прав на них, безумовно, відсутня, оскільки між емітентом та інвестором, між продавцем і покупцем цінних паперів більше немає жодних посередників.

При розгляді колізійних питань, які виникають щодо цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн, варто зауважити, що тут однозначно втрачають свою актуальність традиційні колізійні прив'язки, які зазвичай застосовуються у системі прямого й опосередкованого володіння цінними паперами. На перший погляд, ця колізійна проблема є проблемою пошуку дієвого локалізаційного інструментарію, більш-менш подібного до того, який традиційно застосовується щодо цінних паперів. Однак, головне питання, що виникає в цьому зв'язку, – чи можна взагалі локалізувати у просторі і визначити *lex situs* для цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн? У більш широкому контексті, це є логічним продовженням дискусії про те, чи доречно говорити про *situs* щодо нематеріального активу?

Розглянемо основні можливі варіанти формулювання колізійної прив'язки відносно цінних паперів, що обліковуються в системі блокчейн. Одним із найбільш очевидних способів вирішити цю колізійну проблему вбачається застосування прив'язки *lex societatis* емітента таких цінних паперів. "Цінні криптопапери", як і традиційні, це правовідносини між їхнім власником і особою, що їх випустила (видала) і яка має здійснити вирішальне виконання за такими цінними паперами. Правова природа таких паперів та особливості їхнього обліку й обігу у цьому випадку не мають жодного значення, і визначення застосовного права вбачається достатньо простим завданням. Однак, неможливість застосування цієї колізійної прив'язки стає очевидною, якщо брати до уваги той факт, що в системі блокчейн інвесторам здебільшого належать не акції одного конкретного емітента, а портфелі цінних паперів, які випущені емітентами з різних юрисдикцій². У такому випадку складно буде віднайти компетентний правопорядок для розв'язання колізійної проблеми відносно такого "мультиюрисдикційного" портфеля. На думку Ф. Паєха, цей підхід приводить до ситуації, коли володіння міжнародними портфелями у електронному сховищі користувача вимагає застосування різних правопорядків щодо питань набуття, відчуження та виконання зобов'язань. Дослідник справедливо зауважує, що в середовищі блокчейн застосування різних правопорядків до портфеля користувача створить невизначеність і врешті-решт знівелює більшість переваг нової технології [9, с. 23].

Застосування принципу PRIMA, який був основою колізійного регулювання Гаазькою конвенцією про право, яке підлягає застосуванню до певних прав відносно цінних паперів, які перебувають у володінні посередника, від 5 липня 2006 р., також є неприйнятним. Ключовим моментом цього принципу є локалізація цінних паперів за місцем знаходження рахунка, на якому обліковуються права на цінні папери, або за місцем знаходження відповідного посередника. Однак, у випадку з цінними паперами, які обліковуються в системі блокчейн, відсутні й рахунки в цінних паперах, і будь-які посередники. Блокчейн є інформаційними блоками, зокрема про трансакції, які не фіксуються на будь-яких рахунках у вигляді списання чи зарахування активів. Оскільки відсутні рахунки, то немає й потреби в особах, які б їх відкривали. Як зазначалося вище, однією з переваг системи блокчейн є усунення посередників. Блокчейн дозволяє "закріпити" актив за його власником без

будь-якого посередництва; актив тут представлений унікальним програмним кодом, що зберігається в електронному сховищі (англ. *electronic vault*), який належить безпосередньо інвестору. Такий програмний код може уособлювати фінансовий актив, зокрема, криптовалюту або цінний папір, або права на отримання товарів чи послуг. Для того щоб здійснити передачу такого активу, покупцеві та продавцеві не потрібно звертатися до третьої особи: за допомогою відповідної програмної платформи відбувається зменшення активу в одному електронному сховищі та його збільшення в іншому. Центральні депозитарії цінних паперів і депозитарні установи (зберігачі) у цьому випадку просто не потрібні. Децентралізована система блокчейн побудована на зовсім інших принципах, ніж система депозитарного обліку. На відміну від системи опосередкованого володіння, система блокчейн дозволяє інвестору здійснювати свої права за цінними паперами, звертаючись безпосередньо до емітента.

Використання колізійної прив'язки *lex cartae sitae*, яка зазвичай застосовується по відношенню до цінних паперів на пред'явника, на перший погляд, уявляється ще більш проблематичним за відсутності будь-яких сертифікатів у системі блокчейн, однак таке рішення, як не дивно, також може мати своє обґрунтування. Справа в тому, що кожна трансакція, яка відбувається в системі блокчейн, вимагає наявності електронного сховища або гаманця, за допомогою якого ця трансакція реєструється. Таке електронне сховище є єдиним способом доступу до цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн, і власник сховища (ключа) є єдиною особою, що має доступ до нього. На думку Ф. Паєха, у цьому відношенні цінні криптопапери наближаються до традиційної концепції цінних паперів на пред'явника, із тією різницею, що їхній зміст фіксується не в письмовій формі на папері, а в електронному коді. Тому, як зазначає цей дослідник, їх у принципі можна класифікувати як різновид майна та визначати застосовне право на основі територіальних факторів: природа права, а також умови здійснення, набуття та відчуження визначатимуться правом місцезнаходження електронного сховища або місцезнаходження власника ключа [9, с. 22].

Однак, такий підхід також не витримує жодної критики, оскільки не забезпечує правової визначеності, насамперед для третіх осіб. По суті, у цьому випадку ми спостерігаємо адаптацію традиційного підходу *lex situs* до реалій системи блокчейн із традиційним пошуком вирішального локалізуючого фактора у просторовому вимірі. Проте неспроможність розв'язати цю колізійну проблему за допомогою звичних методів просторової локалізації є очевидною, з огляду на специфіку функціонування системи блокчейн. На практиці визначити точне місцезнаходження електронного сховища або гаманця в певний момент часу не завжди можливо. Крім того, на нашу думку, ситуативний характер місцезнаходження електронного сховища або гаманця, яке може змінитися в будь-який момент, робить сумнівною спробу визнати за ним роль локалізуючого фактора для розв'язання цієї складної колізійної проблеми. Ще більш спірною варто визнати пропозицію визнати локалізуючим фактором місцезнаходження приватного ключа, який зберігається у власника цінних паперів. На думку Г. де Вовлана, проблема полягає в тому, що третім особам і контрагенту за правочином невідоме це місце утримання. Крім того, оскільки приватний ключ зберігається у формі ключа USB чи на портативному комп'ютері, це місце може змінитися в будь-який час; це є класичною проблемою мобільності в міжнародному приватному праві [10,

² Щоправда, тут варто зауважити, що не сам факт обліку цінних паперів у системі блокчейн викликає труднощі в застосуванні колізійної прив'язки *lex societatis* (при прямому й опосередкованому володінні операції з портфелями цінних паперів є також непоодинокими явищами); просто портфельні трансакції і прискорена ротація структурних компонентів портфеля більш поширені саме в цій системі.

с. 102]. Безумовно все це ніяк не сприяє забезпеченню правової визначеності в цих правовідносинах.

Можна зробити спробу адаптувати колізійну прив'язку *lex registrationis* до реалій системи блокчейн. Справді, чому б не розглядати публічний розподілений реєстр як найближчий аналог реєстру власників іменних цінних паперів? Адаптація цієї колізійної прив'язки передбачає посилення на місцезнаходження програмної платформи, якою користуються власники цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн як ключового фактору локалізації. У літературі такий варіант колізійної прив'язки іменується *lex systematis* [10, с. 102; 9, с. 23]. Саме ці платформи забезпечують функціонування середовища "цінних криптопаперів". Водночас, якщо фактичне місцезнаходження такої програмної платформи встановити неможливо, то ним *a priori* вважатиметься місцезнаходження організації, яка здійснює нагляд за такою платформою для забезпечення системної стабільності й захисту інтересів інвесторів. Проте на практиці можуть виникнути проблеми з цієї прив'язки через відсутність уніфікованого підходу щодо визначення місцезнаходження такої програмної платформи. Колізійна прив'язка має забезпечувати передбачуваний результат, що не залежить від частих змін у технологіях обліку прав. Найбільш оптимальним варіантом у цьому відношенні було б визначення застосовного права в самих правилах такої платформи, і застосування права цієї юрисдикції має визнаватися відповідними правозастосовними й регуляторними органами.

Висновок. Отже, спектр доктринальних уявлень про належний спосіб вирішення колізійної проблеми відносно цінних паперів, які обліковуються в системі блокчейн, є достатньо широким, що обумовлює труднощі при виборі найбільш оптимального варіанту її розв'язання для закріплення на нормативному рівні. Ґрунтовний аналіз специфіки системи блокчейн змушує відмовитися від спроби адаптації традиційних підходів щодо

розв'язання колізійного питання відносно цінних паперів і переходити до вироблення прийнятного рішення на принципово іншій концептуальній основі. Найбільш оптимальним варіантом уявляється підпорядкування відповідних правовідносин праву юрисдикції, що визначається місцезнаходженням відповідної програмної платформи або особи, що здійснює нагляд за нею, або яка визначається у правилах такої платформи.

Список використаних джерел:

1. Агарков М. М. Основы банковского права: Курс лекций / М. М. Агарков. – М.: Издательство БЕК, 1994.
2. Васильев О. В. Впровадження фінтех і блокчейну як інфраструктури ринку цінних паперів / О. В. Васильев, А. І. Німкович // Управління розвитком. – 2018. – № 1. – С. 30–35.
3. Давидова І. В. Технологія блокчейн: перспективи розвитку в Україні / І. В. Давидова // Часопис цивілістики. – 2017. – Вип. 26. – С. 38–41.
4. Карчева Г. Т. Інноваційні блокчейн технології як фактор підвищення ефективності фінансової сфери та економіки / Г. Т. Карчева, І. Я. Карчева // Наук. праці Науково-дослідного фінансового інституту. – 2017. – Вип. 4. – С. 39–42.
5. Літошенко А. В. Технологія Blockchain: переваги та неочевидні можливості використання у різних галузях / А. В. Літошенко // Економіка та держава. – 2017. – № 8. – С. 77–79.
6. Нагайчук Н. Г. Можливості використання технології blockchain у страхуванні / Н. Г. Нагайчук, Н. М. Третяк // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2018. – Вип. 19 (частина 2). – С. 104–108.
7. Цифровые ценные бумаги: как Blockchain изменит будущее биржевой торговли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://habr.com/ru/company/itcapital/blog/371623/>.
8. Ooi M. Shares and Other Securities in the Conflict of Laws / M. Ooi. – Oxford: Oxford University Press, 2003.
9. Paech Ph. Securities, Intermediation and the Blockchain: an Inevitable Choice Between Liquidity and Legal Certainty? / Philip Paech // Uniform Law Review. – 2016. – Vol. 21 (Issue 4). Accessed at: http://eprints.lse.ac.uk/67870/7/Paech_Securities%20Intermediation%20and%20Blockchain_author_2016%20LSERO.pdf.
10. Vauplane H. d. Blockchain and Intermediated Securities / H. de Vauplane // The Netherlands Journal of Private International Law. – 2018. – Afl. 1. – P. 94–103.

Надійшла до редколегії 14.01.20

А. Выговский, д-р юрид. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЧАСТНОПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОБРАЩЕНИЯ ВИРТУАЛЬНЫХ ЦЕННЫХ БУМАГ

Рассматриваются проблемные вопросы правового регулирования, связанные с обращением ценных бумаг, которые учитываются с применением новейших технологий в системе децентрализованного публичного реестра (блокчейн). Впервые в отечественной правовой науке разработаны правовые вопросы, возникающие в сфере международного частного правового регулирования отношений касательно ценных бумаг, учитывающихся в системе блокчейн, делается аналитическое обобщение существующих в западной правовой доктрине теоретических подходов касательно виртуальных ценных бумаг. Акцентируется внимание на принципиальном отличии депозитарного учета ценных бумаг в системе опосредованного владения с участием посредников от учета ценных бумаг с использованием технологий системы блокчейн, которое приобретает дальнейшее распространение в мире. Анализируются основные доктринальные подходы к разрешению коллизионного вопроса относительно виртуальных ценных бумаг, обращение которых осуществляется в трансграничном измерении, возможные коллизионные привязки, которые могут быть применены для локализации таких виртуальных активов, и предлагается наиболее оптимальный вариант решения данного вопроса с учетом особенностей распределенного реестра записей в цифровой форме.

Ключевые слова: ценные бумаги, опосредованное владение ценными бумагами, система депозитарного учета, система блокчейн, коллизионное регулирование.

O. Vygovskyy, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL PRIVATE LEGAL ASPECTS OF CIRCULATION OF VIRTUAL SECURITIES

This article deals with the problematic issues of the legal regulation related to the securities transactions recorded with the use of innovative technologies within the system of decentralized public register (blockchain). For the first time the legal issues arising in the area of international private legal regulation of relations in respect of securities recorded within the blockchain system were elaborated in the national legal science, and theoretical approaches related to virtual securities existing in the Western legal doctrine are analyzed and generalized. It is emphasized on the fundamental distinction of the depositary securities holding within the indirect holding system with participation of intermediaries from securities holding with the use of technologies of blockchain system. The principal doctrinal approaches towards resolution of the conflict of laws issue in relation of virtual securities transacted in cross-border dimension are considered in the article, possible conflict of laws rules to be applied for localization of such virtual assets are analyzed, and the best way of resolution of this problem is suggested, taking into account the specific features of distributed ledger technology.

Key words: securities, indirect holding system, depositary holding system, blockchain system, conflict of laws regulation.

УДК 341.4

О. Чубінідзе, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Розглянуто особливості здійснення перехідного правосуддя. Наведено визначення та цілі цього поняття, розкрито його історичні корені. Зазначено, що перехідне правосуддя включає судові та позасудові механізми, наприклад, переслідування, компенсацію, комісії зі встановлення правди, інституційні трансформації та поєднання вищезазначених елементів.

Ключові слова: *перехідне правосуддя, порушення прав людини, політичний режим, судові та позасудові механізми.*

Міжнародний центр перехідного правосуддя наводить таке визначення терміна *перехідне правосуддя* – "це сукупність способів, за допомогою яких держава розв'язує проблеми, що виникли у процесі переходу від режиму, який толерував масові порушення прав людини до нового, демократичного політичного режиму".

Перехідне правосуддя – це ключ до розв'язання критичних проблем, які виникають, наприклад, під час переходу від воєнного стану до мирного або від режиму авторитаризму до демократії. Перехідне правосуддя має на меті як надання відшкодування за грубі порушення міжнародного та національного права, так і визначення структурних передумов цих порушень. Хоча перехідне правосуддя включає кримінальну відповідальність, воно підкріплюється також і ширшим розумінням справедливості, яке враховує спектр потреб і пріоритетів для людей, які опинилися у постконфліктній ситуації [1].

Перехідне правосуддя включає судові та позасудові механізми, наприклад, переслідування, відшкодування збитків, комісії зі встановлення правди, інституційні трансформації та поєднання вищезазначених елементів. Усі вжиті заходи повинні відповідати міжнародним стандартам і зобов'язанням [2].

Основна мета політики перехідного правосуддя – це припинення безкарності та встановлення верховенства права в умовах демократичного управління. Перехідне правосуддя сприяє створенню атмосфери, у якій повага до прав людини є головною цінністю, а головною метою стає підзвітність. Загалом, перехідне правосуддя спрямоване на:

- припинення постійних порушень прав людини;
- розслідування скоєних злочинів;
- виявлення осіб, винних у порушенні прав людини;
- притягнення зазначених осіб до відповідальності;
- надання компенсацій жертвам;
- упередження майбутніх порушень;
- реформи безпекового сектору;
- підтримка миру;
- сприяння загальнонаціональному примиренню [3].

Перехідне правосуддя бере початок у праві прав людини та в міжнародному гуманітарному праві. Як окрема концепція, воно розвинулось у період після Другої світової війни, зі створенням Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі та проведенням судових процесів над воєнними злочинцями Токійським трибуналом. Ця концепція знову набула популярності у 1980-х рр., новими справами були засудження колишніх членів військової хунти у Греції (1975) та Аргентині (1983). Загалом, у 1970-х і 1980-х рр. теорія перехідного правосуддя сфокусовувалася на кримінальному судочинстві, з акцентом на захисті прав людини. Це призвело до активного розвитку права захисту прав людини, що завершилось прийняттям багатьох міжнародних конвенцій у сфері прав людини [3].

На кінець 1980 – початок 1990-х рр. концепція перехідного правосуддя змінюється. Сфера її застосування

переходить від більш вузьких правових до широкого кола *політичних питань*, які стосуються створення та функціонування стабільних демократичних інститутів та оновлення громадянського суспільства. У цій ситуації перехідне правосуддя повинно розв'язати безліч питань, зокрема і сприяти відродженню справедливості, підтриманню демократичних процесів шляхом створення судових або позасудових майданчиків, і впровадженням освітніх і культурних програм.

Нововведення тих часів – це поява комісій зі встановлення правди. У Аргентині в 1983 р., у Чилі в 1990 р. і в Південній Африці 1995 р. комісії зі встановлення правди стали символом перехідного правосуддя. Однак кілька спроб створити регіональну комісію зі встановлення правди в колишній Югославії (REKOM) провалилися через політичні перешкоди. Останніми роками також розглядаються пропозиції щодо комісій зі встановлення правди та примирення в конфліктних зонах Близького Сходу, і цілком імовірно, що ці перехідні інститути правосуддя колись будуть створені в Ізраїлі та Палестині, Іраку, Лівані й регіонах, населених курдами [3].

Ще одним важливим інституційним нововведенням є поява програм так званої люстрації в Центральній і Східній Європі у 1990-х рр. Країни використовували цей інструмент по-різному: більшість намагалися очистити владні інституції від людей, пов'язаних зі злочинами колишніх режимів за допомогою скринінгу та моніторингу, інші країни застосовували інклюзивні методи, які дозволили особам, дискредитованим своїми зв'язками з колишньою владою, отримати другий шанс для продовження кар'єри [2].

Розслідування серйозних міжнародних злочинів, таких як геноцид, злочини проти людства та воєнні злочини, сприяє зміцненню верховенства права. Воно також демонструє, що особи, винні в порушенні прав людини будуть обов'язково нести відповідальність за свої дії [1]. Вироки в цих справах виносять, наприклад, Міжнародний трибунал щодо Руанди, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, такі гібридні суди, як Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати суду Камбоджі тощо, а також Міжнародний кримінальний суд (МКС).

Нагадуємо, що універсальна природа міжнародних злочинів створюють для міжнародної спільноти право на здійснення кримінального розслідування й застосування покарання незалежно від того, хто вчинив ці злочини та проти кого вони були спрямовані. Отже, із погляду міжнародного права, МКС володіє універсальною юрисдикцією, що закріплено у Главі 7 Статуту Організації Об'єднаних Націй, у якій зазначено, що Суд може здійснювати юрисдикцію незалежно від місця вчинення злочину чи громадянства суб'єкта вчинення злочину у випадку, якщо Рада Безпеки ООН передасть йому на розгляд ситуацію згідно з повноваженнями, визначеними у Статуті ООН [4].

Перехідне правосуддя передбачає заходи для заміни репресивного управління демократичним. Нові уряди зазвичай вважають, що кримінальні процеси чи інші

заходи перехідного правосуддя створюють надійний захист від повернення тиранії та сприяють соціальній і політичній трансформації суспільства. Якщо перехід передбачає застосування міжнародного права, то в цьому випадку йому надається патерналістське значення "загального захисника". Нагадаємо в цьому зв'язку про справу Аугусто Піночета, яку розпочав суд Великобританії у 1998 р., за заявами чилійських громадян, які були жертвами його режиму [5, с. 141].

Згодом, особливо в Латинській Америці, в Африці та частково в Європі судді стали спиратися на це рішення для засудження диктаторських режимів, які раніше вважалися юридично недоторканими. У серпні 2003 р. дві палати Аргентинського парламенту проголосували за скасування двох законів про амністію, прийнятих щодо керівників режиму "чорних полковників". На цю подію, вплинуло рішення іспанського судді Балтазара Гарсона видати ордер про видачу 45 офіцерів аргентинської армії й деяких цивільних осіб, пов'язаних із цим режимом [6].

Репарації мають відшкодувати особам, що постраждали від порушень прав людини їхні страждання: допомогти подолати наслідки зловживань і забезпечити реабілітацію. Ці заходи можуть включати фінансові виплати, надання соціальних послуг, включаючи медичні чи освітні послуги або символічну компенсацію на кшталт публічних вибачень. Одним із прикладів є офіційна заява-вибачення від уряду Канади – "Заява про примирення" перед корінними канадськими сім'ями за те, що уряд вивіз їхніх дітей і помістив їх в індіанські школи-інтернати. Уряд Канади також створив фонд у розмірі 350 млн дол для допомоги постраждалим від цих дій [7].

У психологічному плані репарації є важливими для потерпілих осіб, оскільки вони свідчать про суспільне визнання їхніх страждань. Задля досягнення цієї мети, в Аргентині, наприклад, була виокремлена окрема юридична категорія "особи, що зникли безвісти внаслідок насильства" [8]. У Марокко 1999 р. було створено Незалежну арбітражну комісію, яка призначала компенсацію жертвам насильницьких зникнень і незаконних затримань. У 2004 р. її замінила Комісія з питань справедливості та примирення (IER). Вона присуджувала індивідуальні, інклюзивні компенсації тим, хто став жертвою інших порушень: катування, позасудові страти та сексуальне насильство. IER розширила положення про компенсацію цим жертвам, а також змусила Марокко надати постраждалим послуги з реабілітації та відновити їхні цивільні права [9, с. 30].

Для процесу репарації існує три керівні принципи її надання: (1) повнота та всебічність; (2) злагожденість дій; (3) відповідність і пропорційність. По-перше, повнота і всеосяжність передбачають, наскільки це можливо, надання відшкодування всім жертвам злочинів, які зазнали серйозної шкоди [10, с. 462].

Щодо другого принципу, то механізми репарації повинні бути злагодженими, тобто включати різні типи репарації, зокрема індивідуальні й колективні. Такі заходи повинні бути внутрішньо та зовнішньо когерентними відносно порядку відшкодування збитків, і доповнювати такі механізми перехідного правосуддя, як судові комісії та комісії зі встановлення правди [10, с. 463].

По-третє, із погляду пропорційності, розмір відшкодувань за порушення прав людини має дорівнювати нанесеній шкоді. Остання теза чітко проявилася в справі *Гаррідо та Байгорріа проти Аргентини, 1998 р.*, яка слухалася Міжамериканською комісією з прав людини (далі – Комісія). Цей кейс стосувався зникнення двох осіб, Гаррідо Кальдерона і Байгорріа Бальмасада, які

були заарештовані поліцією міста Мендоса, Аргентина. Через декілька днів їхній автомобіль був знайдений порожнім. Родичі шукали Кальдерона та Бальмасада, проте жодних слідів не знайшли. Справа пройшла всі судові інстанції Аргентини та згодом потрапила на розгляд Комісії [11, с. 2].

Комісія встановила, що Аргентина несе повну відповідальність за зникнення Кальдерона та Бальмасада. Було визначено, що Аргентиною порушено статті 4 (право на життя), 5 (право на гуманне поводження), 7 (право на особисту свободу), 8 (1) (право бути заслуханим у розумний термін компетентним і незалежним судом) і 25 (право на судовий захист) Американської конвенції про права людини 1969 р. [20].

Виходячи з вищенаведеного, Комісія рекомендувала Аргентині: 1) відкрити розслідування щодо встановлення місцезнаходження жертв, 2) розшукати та повернути останки жертв, 3) виявити та притягнути до кримінальної відповідальності осіб, відповідальних за їхнє зникнення, 4) компенсувати збитки сім'ям жертв [21].

Ця справа стала ключовою для регіону Південної Америки, упродовж наступного десятиліття Міжамериканською комісією з прав людини було розглянуто щонайменш три подібні гучні кейси, які торкалися питань пов'язаних із перехідним правосуддям [22].

Пошук правди та відновлення правди охоплює ініціативи з розслідування здійснених злочинів. Ці процеси спрямовані на те, щоб суспільства пригадали, а згодом примирилися зі скоєними злочинами та порушеннями прав людини, аби запобігти їхньому повторенню. Задля цього відновлюються архіви, які перешкоджають переписуванню історії. Заходи щодо пошуку правди можуть включати прийняття законодавства про свободу поширення інформації, розсекречення архівів, проведення розслідування та утворення комісії зі встановлення правди [12].

Комісії зі встановлення правди – це позасудові комісії з розслідування, які мають виявити порушення прав людини, скоєні урядовими чи неурядовими суб'єктами [13]. Одним із прикладів таких комісій є Комісія з правди та примирення Південно-Африканської Республіки, яка була створена для подолання проблеми апартеїду та зниження напруженості у країні. У цьому випадку репарації були ключовою частиною мандату такої Комісії, яка присудила 2700 дол кожній жертві, яка дала свідчення перед ТРК, загалом їх було приблизно 22 000 осіб [14, с. 184]. Однак, багато жертв так не отримали повну фінансову компенсацію через економічну кризу у ПАР [9, с. 31].

Меморіали мають зберегти спогади про людей чи події. Вони служать для вшанування загиблих під час конфлікту та виявлення поваги до них. Один із прикладів меморіалів – група пам'ятників, біля яких проводиться щорічна молитовна церемонія, а також братська могила поряд із нею, які розташовані на півночі Уганди та створені в пам'ять про військовий конфлікт між армією опору Господа та її противниками, який розпочався у 1986 р. [13].

У авторитарних режимах, найчастіше, саме державні установи, включаючи поліцію, війська та судові органи, сприяють репресіям та іншим порушенням прав людини. Коли відбувається перехід влади до демократичного режиму, ці інститути повинні бути реформовані, задля сприяння їхньої підзвітності й запобігання повторним зловживанням. Інституційна реформа включає процес реструктуризації державних органів так, аби надалі вони стали гарантами забезпечення поваги до прав людини та дотримання верховенства права [15].

Реформи можуть включати такі заходи, як перевірки, люстрації та роззброєння, демобілізацію і реінтеграцію (DDR). Проведення перевірки – це процес усунення зловживань держслужбовців. Наприклад, в Афганістані кандидати на парламентських і місцевих виборах 2009 і 2010 рр. проходили перевірку [16]. Порівняно з люстрацією, термін "перевірка" є більш широкою категорією, яка стосується процесів, спрямованих на виявлення осіб, винних у порушенні прав людини в державних установах, тоді як термін "люстрація" належить саме до звільнень таких посадових осіб, що було характерним для колишніх комуністичних країн східної й центральної Європи після закінчення холодної війни [17]. Проведення перевірки не обов'язково означає звільнення особи з апарату державного органу. Кілька країн розробили й альтернативні кадрові системи, які передбачають збереження за держслужбовцями часів "тоталітарного режиму" їхньої роботи в обмін на їх свідчення про злочини попереднього режиму [19]. Програми DDR допомагають колишнім учасникам бойових дій у адаптації до мирного життя, як це відбувалось, наприклад, у США після В'єтнамської війни [18, с. 32].

Отже, перехідне правосуддя складається із судових і позасудових заходів, що вживаються з метою відшкодування спадщини порушень прав людини. Такі заходи включають кримінальне переслідування, вчинення правди, компенсаційні програми й різні види інституційних реформ. Перехідне правосуддя є засобом політичного переходу від насильства й репресій до суспільної стабільності, оскільки суспільство прагне відновити соціальну довіру, відновити систему правосуддя та побудувати демократичну систему управління.

Список використаних джерел:

1. What is Transitional Justice? [Electronic source] // International Center for Transitional Justice. – Access mode : <https://www.ictj.org/about/transitional-justice>
2. Rule of Law – Transitional Justice [Electronic source] // The Office of the High Commissioner for Human Rights. – Access mode: <https://www.ohchr.org/RU/Issues/RuleOfLaw/Pages/TransitionalJustice.aspx>
3. Sustainable Peace After Mass Atrocities: The Case for Transitional Justice" [Electronic source] // International Center for Transitional Justice (ICTJ). – Access mode: <https://www.ictj.org/news/sustainable-peace-after-mass-atrocities-case-transitional-justice>
4. Організація Об'єднаних Націй. Статут Організації Об'єднаних Націй 1965 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010
5. Harvey David. A Brief History of Neoliberalism /D. Harvey. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 2007.
6. Правомірність створення й діяльності міжнародного уголовного суда [Електронний ресурс] // Московское региональное отделение "Ассоциация юристов". – Режим доступа : http://alrf.msk.ru/pravomernost_sozdaniya_i_deyatelnosti_mezhdunarodnogo_ugolovn

O. Chubinizde, Ph.D student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TO THE QUESTION OF TRANSITIONAL JUSTICE

The article deals with the matters of transitional justice in international law. The author gives definition and aims thereof, discloses the historical roots of this notion. It is stated that transitional justice includes judicial and non-judicial mechanisms, including prosecution, reimburse, truth, institutional transformation, and a combination of the above.

Key words: transitional justice, violations of human rights, democratization, judicial and non-judicial mechanisms.

O. Чубинидзе, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

К ВОПРОСУ О ПЕРЕХОДНОМ ПРАВОСУДИИ

Рассматриваются особенности осуществления переходного правосудия. Автор дает определение и цели этого понятия, раскрывает его исторические корни. Отмечается, что переходное правосудие включает судебные и внесудебные механизмы, например, преследования, компенсацию, комиссии по установлению истины, институциональные трансформации и сочетание вышеупомянутых элементов.

Ключевые слова: переходное правосудие, нарушения прав человека, демократизация, судебные и внесудебные механизмы.

7. Lisa Margarrell. Reparations in Theory and Practice" / L.Malgarell // International Center for Transitional Justice

8. La Ley N° 24. 321 de "Ausencia por desaparición forzada", 8 de junio de 1994 [Electronic source] // Libro de derecho penal argentino. – Access mode: https://www.oas.org/juridico/spanish/mesicic3_arg_codigo_penal.htm

9. Moffett L. Transitional Justice and Reparations: Remediating the Past? / C. Lawther, L. Moffett, & D. Jacobs (Eds.) // Research Handbook on Transitional Justice. – Edward Elgar Publishing, (2017).

10. Pablo de Greiff. Justice and Reparations / P. de Greiff (ed.) // Handbook of Reparations, OUP, 2006.

11. Garrido and Baigorria v Argentina, Judgment, Series C No. 39 (IACtHR, 27 August 1998), §43 [Electronic source] // Inter-American Court of Human Rights. – Access mode: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_39_ing.pdf

12. "Truth and Memory" [Electronic source] // International Center for Transitional Justice. – Access mode: <https://www.ictj.org/our-work/transitional-justice-issues/truth-and-memory>

13. Julian Hopwood. We Can't Be Sure Who Killed Us: Memory and Memorialization in Post-conflict Northern Uganda [Electronic source] // International Center for Transitional Justice. – Access mode: <https://www.ictj.org/publication/we-cant-be-sure-who-killed-us-memory-and-memorialization-post-conflict-northern-uganda>

14. The South African Truth and Reconciliation Commission, established under Promotion of National Unity and Reconciliation Act, No. 34 of 1995. TRC Vol.5, Chapter 5 [Electronic source] // Truth and Reconciliation Commission Website. – Access mode: <https://www.justice.gov.za/trc/>

15. "Institutional Reform" [Electronic source] // International Center for Transitional Justice. – Access mode: <https://www.ictj.org/our-work/transitional-justice-issues/institutional-reform>

16. Fatima Ayub, Antonella Deledda, Patricia Gossman. Vetting Lessons for the 2009-10 Elections in Afghanistan [Electronic source] // International Center for Transitional Justice. – Access mode: <https://www.ictj.org/publication/vetting-lessons-2009-10-elections-afghanistan>

17. Pablo de Greiff, Alexander Mayer-Rieckh. Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies / Pablo de Greiff [Electronic source] // ResearchGate. – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/37722251_Justice_as_Prevention_Vetting_Public_Employees_in_Transitional_Societies

18. Roman David. Lustration and Transitional Justice. Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland / Roman David. [Electronic source] / https://www.researchgate.net/publication/287007472_Lustration_and_transitional_justice_Personnel_systems_in_the_Czech_Republic_Hungary_and_Poland

19. Disarmament, Demobilization, and Reintegration [Electronic source] // International Center for Transitional Justice. – Access mode: <https://www.ictj.org/es/our-work/research/disarmament-demobilization-and-reintegration>

20. American Convention on Human Rights (Pact of San Jose, Costa Rica) [Electronic source] // The Organization of American States. – Access mode: http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm

21. Garrido and Baigorria v Argentina, Summary of the Case [Electronic source] // The Inter-American Court of Human Rights Project. – Access mode: https://iachr.lis.edu/sites/default/files/iachr/Cases/Garrido_and_Baigorria_v_Argentina/peterson_garrido_and_baigorria_v_argentina.pdf

22. Loayza-Tamayo v. Peru, 1998 Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 42 (November 27, 1998) [Electronic source] // Inter-American Court of Human Rights. – Access mode: https://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_42_ing.pdf

Надійшла до редколегії 02.02.20

РЕЦЕНЗІЇ

**ГІБРИДНА ВІЙНА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ:
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ПОГЛЯД**

Нагорняк М. М. Рецензія на монографії: *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016 / Redakcja naukowa Walenty Baluk, Mykola Doroszko. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2017. – 277 s.; Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності / наук. ред. М. Дорошко, В. Балюк. – К. : Ніка-Центр, 2018. – 280 с.*

Темі агресії Російської Федерації проти України, до якої Кремль вдався навесні 2014 р. після зміни влади в Україні внаслідок Революції гідності, присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Проте найбільш системно й комплексно до вивчення причин і наслідків російської гібридної війни проти України, на нашу думку, підійшли українські й польські вчені, які в 2017 і 2018 рр. опублікували, відповідно, польською і українською мовою монографію, у якій дослідили не лише політико-історичне підґрунтя російсько-українського конфлікту, але й спрогнозували можливі наслідки гібридної війни РФ проти України в міжнародно-політичній, міжнародно-правовій, економічній та інформаційній сферах.

Беручись за дослідження причин і наслідків російської агресивної політики в Україні, автори рецензованих наукових праць виходили з незмінної природи російського імперіалізму – за будь-яку ціну і під будь-яким претекстом довести "історичне право" Московщини на українські землі, пам'ятаючи, що анексувавши український Крим і розпочавши війну на сході України, Кремль ні на йоту не відступив від сценарію, що його Росія здавна застосовує для експансії в чужі землі. Такий сценарій, як влучно відзначав ще в 1836 р. британський посол у Персії сер Джон Мак Ніл, передбачає "стадію дезорганізації жаданої території таємними шпигунами аж до розпалювання громадянських заворушень і стадію військової окупації"³. Тієї російської окупації частини української державної території, що її не визнав Кремль, намагаючись переконати світ у тому, що на сході України з 2014 р. триває так званий "громадянський конфлікт".

Визначаючи причини російської агресії в Україні, серед основних автори книг називають ті, що безпосередньо пов'язані з стратегічними завданнями Кремля у відносинах з офіційним Києвом: відвернути Україну від реалізації курсу на інтеграцію з ЄС; гомогенізувати політичний режим в Україні з російським авторитарним режимом; включити українське суспільство в російський цивілізаційний простір шляхом перетворення його у малоросійський соціум; позбавити Україну економічних ресурсів і відповідної мотивації, необхідної для реалізації європейського інтеграційного курсу, і, насамкінець, поглинути Українську державу.

Російська анексія Криму та фактична окупація частини території Донбасу проросійськими сепаратистами має, на думку колективу авторів, ряд наслідків, що вкрай негативно впливають на міжнародні відносини і сучасну систему міжнародного права. Насамперед автори рецензованих монографій наголошують на таких наслідках російської агресії проти України:

1. Дії Російської Федерації стали брутальним порушенням усіх основних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Гельсінкському заключному акті НБСЄ 1975 р., на яких базується сучасний світопорядок.

Провідні суб'єкти міжнародного права, як США і Європейський Союз, універсальні міжнародні організації, на кшталт ООН, незважаючи на спільні зусилля, не змогли ефективно протидіяти агресору. Цей прецедент надихатиме інших потенційних порушників. Так, агресія Російської Федерації призводить до розмивання самої основи світового порядку, що може призвести до важких наслідків, передусім – до військових конфліктів.

2. Дії Російської Федерації стали фактичним оголошенням того, що вона сповідує примат сили у міжнародних відносинах (декларування протилежного не має значення, оскільки суперечить реальним вчинкам).

3. Здійснивши анексію Криму й військову агресію на Донбасі, Російська Федерація грубо порушила положення Будапештською меморандуму про гарантії безпеки з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р.

4. Агресія РФ проти України ставить під загрозу функціонування Ради Безпеки ООН – органу, на який покладена головна відповідальність за підтримання міжнародного миру й безпеки. Ситуація, при якій держава-агресор є постійним членом РБ ООН і має право вето на його рішення нівелює саму сутність, підриває значення Ради Безпеки, а на практиці – унеможливляє його ефективне функціонування, виконання завдань, найбільш важливих для всього світового співтовариства.

5. Анексія Російською Федерацією Кримського півострова стала викликом для світового співтовариства, проте здебільшого це стосується найвпливовішої організації у сфері безпеки – НАТО. Це пов'язано не лише з особливими відносинами Альянсу з Україною, а й зі зміною безпекової карти регіону. Майже всі причорноморські держави є членами НАТО, що зумовлює особливу небезпеку окупації РФ Кримського півострова для цього військово-політичного блоку. Крім того, з огляду на подальші перспективи розвитку ситуації, агресію Російської Федерації проти нашої держави можна оцінювати і як перший крок (подібний до аналогічних дій відомих агресорів минулого). Подальшими кроками можуть стати різноманітні силові провокації, або й агресія проти членів НАТО, передусім – держав Балтії. Усі вказані фактори вимагають відповідних перетворень самого Альянсу, спрямованих на підвищення його ефективності.

6. Агресія РФ проти України стала викликом і для Європейського Союзу, адже виявила внутрішні суперечності між його членами: більш залежні від РФ не продемонстрували належної підтримки України як держави, що зіткнулась із зовнішньою агресією. Економічні чинники взяли гору над відданістю принципам міжнародного права, що у перспективі може негативно позначитись на самому Євросоюзі.

³ Саркісянц Е. Переосмислення російського імперіалізму / Е. Саркісянц // Російський імперіалізм / Упоряд. Т. Гунчак. К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2010. С. 53.

Отже, найважливішими наслідками російської агресії в Україні, на думку колективу українських і польських авторів, стали: анексія Криму, загибель українських військових і мирних жителів Донбасу, руйнування об'єктів інфраструктури регіону, втрата контролю Києва над південною частиною Луганської і північним сходом Донецької областей. Усі вони прямо чи опосередковано впливають на міжнародні відносини та сучасну систему міжнародного права.

Анексувавши Крим і порушивши повоєнні кордони в Європі, а потім розпочавши військові дії на території України, Росія фактично зруйнувала не лише світовий порядок, що встановився після падіння СРСР, а й підірвала систему міжнародних домовленостей, які тривалий час скріплювали європейське поле: домовленості між Росією й Україною; Будапештський меморандум ядерних держав, що гарантує Україні територіальну цілісність як без'ядерного актора; Гельсінські угоди; ялтинсько-потсдамські домовленості, суттю яких було консенсусне розділення сфер впливу; на решті, Вестфальську систему, яка робила акцент на суверенітеті держав.

Анексія Криму потягнула за собою й війну на сході України, яка навряд чи була б можлива в разі жорсткої реакції Заходу й міжнародних інститутів на факт анексії Криму. Нарешті, ця війна навряд чи була можлива, якби Захід не виявив повної розгубленості на першому етапі агресії й готовності розглядати її як "внутрішньоукраїнський конфлікт".

Зважаючи на те, що агресивні дії прокремлівських сепаратистів за безпосередньої участі Росії у військових діях на Донбасі досі не припинилися, рецензовані праці українських і польських авторів набувають неабиякого значення й актуалізують тему протистояння міжнародної спільноти агресивним планам Російської Федерації. Натомість інтернаціональний колектив науковців, а це, здебільшого, учені-міжнародники Київського національного університету імені Тараса Шевченка та їхні колеги з Університету Марії Кюрі-Склодовської з польського Любліна, своїми науковими пошуками і плідною співпрацею довели, що українсько-польське стратегічне партнерство є дієвим і має серйозний потенціал. Це й демонструють колективні монографії українських і польських авторів на тему російської гібридної війни проти України та її наслідків, що стали важливою подією в науковому житті двох країн.

М. М. Нагорняк, д-р політ. наук, проф. (Івано-Франківськ)

НЕОГОЛОШЕНІ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ІМПЕРСЬКА "ТРАДИЦІЯ" КРЕМЛЯ

Колесник В. Ф. Рецензія на монографію: Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України в ХХ – на початку ХХІ ст.: причини і наслідки. – К. : Ніка-Центр, 2018. – 196 с.

У березні 2014 р. Російська Федерація анексувала український Крим, а влітку того ж року розпочала збройну агресію проти України на Донбасі під претекстом захисту "російськомовного населення" України від "київської хунти". За умисне порушення міжнародного права і, зафіксованого Гельсінкськими угодами принципу непорушності міжнародно визнаних державних кордонів у Європі Росія досі не понесла покарання, бодай тому, що не визнає присутності своїх військових на сході України. А також тому, що не оголошувала війну Україні, як не робила цього жодна російська влада від часу розпаду Російської імперії. Саме про ці, неоголошені війни Росії проти України – монографія знаного вітчизняного дослідника українсько-російських відносин Миколи Дорошка, що побачила світ у 2018 р.

Автор рецензованої наукової монографії неодноразово звертався до теми причин і наслідків агресивної політики Росії щодо України й незмінно доводив, що головною причиною російських зазіхань на українську територію завше ставало бажання кремлівських владців знищити саму згадку про Україну, про її право на незалежне державне існування.

Застосувавши метод ретроспективного аналізу М. Дорошко з'ясовує історичні витoki імперських амбіцій Московщини (Росії), натомість використання методу історичних аналогій дало можливість простежити спадкоємність в агресивній політиці на знищення України всіх російських політичних режимів – від доби першого російського імператора Петра I і до теперішнього господаря Кремля В. Путіна.

Особливу увагу автор монографії приділяє дослідженню імперської природи російського більшовицького режиму, що під гаслом світової комуністичної революції 100 років тому силоміць накинув Україні так звану радянську владу, окупаційний характер якої, навіть попри новітню російську агресію, усе ще заперечує частина вітчизняної історичної спільноти. М. Дорошко переконливо доводить не лише окупаційний характер російської комуністичної диктатури, накиненої понад мільйонною російською Червоною армією на початку 1920-х рр., але й використання теперішньою владою РФ апробованих її більшовицькими попередниками засобів знищення влади національних урядів більшості посталих на руїнах Російської імперії національно-державних утворень на кшталт Української Народної Республіки. Основою реінтеграції російських імперських теренів, що в 1918–1921 рр., що тепер є неоголошені війни. Тому автор книги вже вкотре застерігає українське суспільство і звертається до світового співтовариства із закликом до уважного вивчення і переосмислення уроків минулого в частині російської зовнішньополітичної експансії в сусідні країни під приводом "захисту прав російських співвітчизників".

М. Дорошко переконує читача в тому, що анексія Російською Федерацією Кримського півострова і збройна агресія Кремля на Сході України вже вкотре в новітній історії актуалізували питання вироблення світовим співтовариством дієвих механізмів протидії російському імперіалізму, що прагне реваншу за розпад Радянського Союзу і так званої світової комуністичної системи. Росія прагне реінтегрувати території країн пострадянського простору задля реалізації проекту Євразійського союзу. До грудня 2013 р. для російської влади складалося все нібито успішно: Україна і Грузія не отримали запрошення до виконання Плану дій щодо членства в НАТО; Захід фактично погодився з російською анексією Абхазії і Південної Осетії, відтак із тим, що країни СНД повертаються до сфери виключного впливу Росії внаслідок політики "перезавантаження" російсько-американських відносин; Україна не підписала вже парафоновану Угоду про асоціацію з Євросоюзом на вільнюському саміті 2013 р. Проте на заваді реваншистським планам Кремля став київський "Євромайдан". Українці, що повстали проти кримінального режиму Януковича та про-

демонстрували світові намір стати повноправною частиною європейської спільноти народів, змусили Кремль вдатися до брутальної військової агресії проти Української держави без оголошення війни.

Автор запитує, чому Росія вдалася до застосування сили, знехтувавши міжнародним правом, і яку мету переслідує В. Путін, ведучи війну проти України? Відповідь на це питання є очевидною: збройну агресію проти України Москва розв'язала задля того, щоб повернути російський вплив в Україні; ствердити у свідомості населення Росії міф про Путіна як збирача "російських історичних територій"; розколоти Європейський Союз. Для реалізації цього триєдиного завдання Кремль вдався до використання гібридної війни проти України.

Гібридна війна Росії проти України має глобальний характер: на Донбасі вона ведеться у вигляді бойових дій, а в міжнародному масштабі – інформаційними засобами й Україна її поки що програє. Позаяк у світі сформувалося стійке уявлення, що Росія буцімто непричетна до конфлікту на Донбасі, хоча може допомагати сепаратистам. Такому баченню сприяє й те, що українська влада не оголосила воєнного стану в країні, фактично це означає, що Україна не веде війни з Росією. Це дає Росії можливості усунути від відповідальності за збройну агресію та перекласти її на тих, кого українська влада називає "терористами". Тому ми маємо формувати міжнародну думку, що саме Росія є агресором, а не терористичні "ЛНР" і "ДНР".

Головним висновком автора монографії є той, що сучасна гібридна війна Росії проти України є своєрідним повторенням подій, започаткованих більшовицьким жовтневим переворотом 1917 р. у російському Петрограді. Як і майже століття тому теперішня російська влада здійснює гібридну агресію проти України, метою якої є відновлення Російської імперії, відтак статусу Росії як впливової світової держави.

Рецензоване дослідження російської агресії проти України є надзвичайно актуальним, позаяк спроможне, на нашу думку, поставити крапку в дискусії щодо причин постійних зазіхань російського "старшого брата" на Українську незалежну державу та її територію, а також стати пересторогою на шляху недооцінки владою пострадянських держав прагнення путінської Росії реінтегрувати терени колишнього СРСР. Для уникнення подібного сценарію, зазначає Микола Дорошко, мусимо ретельно вивчити уроки минулого і зробити висновки на прийдешнє.

Своєрідним засобом стримування російських зазіхань на українську незалежність має стати й популяризація Українською державою суспільно значимих видань на кшталт монографії М. С. Дорошка. Вихованню патріотичних почуттів і національної пам'яті українців сприятиме, на нашу думку, і визнання монографії Миколи Дорошка гідною перемоги в конкурсі Українського інституту книги у 2019 р. в номінації "науково-популярна література".

В. Ф. Колесник, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (м. Київ)

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 1(51)

Редактор *О. Грицаюк*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 8,25. Наклад 300. Зам. № 220-9713.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ1.
Підписано до друку 03.03.20

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01030
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02